

บทที่ 3

การศึกษาพัฒนาการท้องถิ่นเมืองสงขลา

ในการศึกษาท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งนั้น การศึกษาโดยทั่วไปจะเน้นจังหวัดเสียเป็นส่วนใหญ่ การใช้จังหวัดเป็นหน่วยพื้นฐานของการศึกษานั้นก่อให้เกิดปัญหาความไม่เข้าใจในท้องถิ่นนั้นๆ เพราะ “ท้องถิ่น” ไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าอยู่ในหน่วยพื้นฐานใดจนกว่าจะมีคำถามที่แน่ชัดว่าเราจะมุ่งศึกษาเพื่อให้ได้คำตอบอะไร จนเมื่อเราให้ความสนใจในเรื่องของการศึกษาพัฒนาการของท้องถิ่น ดังนั้นการศึกษาน่าจะอยู่ที่การเกี่ยวข้องกับ “ท้องถิ่น” หนึ่งๆ ซึ่งหมายความว่าพัฒนาการภายในของท้องถิ่นเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ทำให้สามารถเห็นความสัมพันธ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและเชื่อมโยงเข้าหากัน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่างๆ เชื้อชาติ การปกครอง สภาพสังคมและเศรษฐกิจ วัฒนธรรมกับกลุ่มคนต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคสมัยที่ซ่อนอยู่เกิดเป็นพัฒนาการของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ที่เราสามารถอธิบายกระบวนการนี้ได้จากความสัมพันธ์ต่างๆ นี้

ดังนั้นในการทำการศึกษาพัฒนาการท้องถิ่นเมืองสงขลาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงเล็งจุดเน้นการศึกษาจากที่แล้มาในการศึกษาพัฒนาการของเมืองไม่ใช่มุมมองทางประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่เน้นการเข้าใจความสัมพันธ์ข้างต้นซึ่งเป็นพื้นฐานที่แท้จริงของ “ท้องถิ่น” ให้มากที่สุด

1. ภูมิหลังของภาคใต้

การศึกษาภูมิหลังของภาคใต้เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดภาพรวมที่ชัดเจนและสมบูรณ์ โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และสามารถเป็นปัจจัยช่วยให้เห็นข้อกำหนดตามธรรมชาติเกี่ยวกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะปัจจัยทางภูมิศาสตร์เป็นตัวชักนำให้มนุษย์หลากหลายเผ่าพันธุ์เดินทางเข้ามาเพื่อการตั้งถิ่นฐาน ดำชาย พักพิงอาศัย ในภาคใต้จนกลายเป็นชาวพื้นเมืองไป ความเป็นมาและความต่อเนื่องเหล่านี้มีส่วนทำให้เกิดเป็นภาพโครงสร้างระบบและพัฒนาการของแต่ละท้องถิ่นในภาคใต้ได้อย่างชัดเจน ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

1.1 สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

ดินแดนทางภาคใต้ของไทยเริ่มต้นจากกันอ่าวไทยลงมาตามคาบสมุทรมลายู โดยเริ่มจากชุมพรลงไปจดเขตแดนมลายู มีลักษณะยาวแคบยื่นล้าลงไปทางใต้ อยู่ในพิกัดทางภูมิศาสตร์ตั้งแต่ระหว่างละติจูด

5' 37" เหนือถึงละติจูด 11' 50" เหนือและลองติจูด 99' 4" ตะวันออกถึงลองติจูด 102' 6" ตะวันออกมีความยาวจากเหนือตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปอำเภอใต้สุดที่อำเภอเบตง จังหวัดยะลา เป็นระยะทาง 900 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับทะเลถึงสองด้าน ทางตะวันตกติดทะเลอันดามัน มีชายฝั่งแบบยุบตัวเว้าๆ แหว่งๆ ต่อเนื่องลงไปจนถึงเขตแดนมลายูที่จังหวัดสตูล บริเวณช่องแคบมะละกา ซึ่งเป็นเส้นทางเดินเรืออ้อมแหลมมลายู ระหว่างตะวันตก อินเดียและลังกาไปทะเลจีนใต้และเอเชียตะวันออกเฉียง ทางตะวันออกติดต่อกับอ่าวไทยมีแนวชายฝั่งแบบยกตัวต่อเนื่องกันไปตลอดแนว จึงมีพื้นที่ราบและสันทรายเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน มาตั้งแต่ยุคเกษตรกรรม จึงเป็นบริเวณที่ประชากรหนาแน่นและเป็นที่ตั้งของเมืองสำคัญๆ บริเวณปากแม่น้ำต่างๆ เป็นต้น เมืองชุมพร ไซยา นครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี

ภาคใต้ของไทยตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางของเส้นทางเดินเรือระหว่างจีนกับอินเดีย ซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมที่เจริญสืบเนื่องมานานหลายพันปี จึงเป็นดินแดนที่ไม่เคยอยู่โดดเดี่ยวตลอดเวลาที่ผ่านมา นับตั้งแต่ในสมัยประวัติศาสตร์เป็นต้นมา มีนักเดินเรือ พ่อค้า นักบวช ผู้อพยพ และนักแสวงโชคจากต่างแดน ทั้งจากอินเดีย ลังกา จีน อาหรับ เปอร์เซีย ญี่ปุ่น เกาหลี ยุโรป เดินทางเข้ามาติดต่อ ตั้งถิ่นฐานและค้าขายตลอดมา จึงเป็นภูมิภาคที่หลากหลายไปด้วยผู้คนและวัฒนธรรม เป็นศูนย์กลางการเดินเรือและค้าขาย กลายเป็นเป้าหมายลอมทางวัฒนธรรมและเชื้อชาติเผ่าพันธุ์

ดังนั้นเนื้อหาในการศึกษาพัฒนาการท้องถิ่นเมืองสงขลาซึ่งตั้งอยู่ในภาคใต้ของไทย จึงเต็มไปด้วยเรื่องราวความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ การปกครอง วัฒนธรรม การตั้งถิ่นฐานใหม่ การหลั่งไหลที่เข้ามาของผู้คนนำเอาวัฒนธรรมใหม่เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของตัวเอง

1.2 การปรากฏตัวของคนไทยในภาคใต้

คนไทยมีแหล่งกำเนิดที่ใด และเข้ามาในประเทศไทยเมื่อไร คงไม่ใช่ประเด็นสำคัญในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ แต่เพื่อให้ทราบถึงความเป็นมาว่าคนไทยเข้ามาภาคใต้ของไทยเมื่อไร ทำให้ต้องทราบความเป็นมาอย่างคร่าวๆ เพื่อให้มองเห็นถึงความเป็นมาและการเข้ามาพักพิงอาศัยของคนไทยในภาคใต้

เชื่อกันว่าชาวไทยหรือคนไทยนั้นอพยพมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีนเข้ามาอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทยเป็นครั้งแรกในอาณาจักรล้านนาหลังปี พ.ศ. 1600 ในราวปี พ.ศ. 1690 มีหมู่บ้านไทยตั้งอาศัยอยู่ใกล้ๆ เมืองลำพูน และประมาณ พ.ศ. 1800 คนไทยกลุ่มอื่นๆ ก็อพยพเข้ามาอาศัยปะปนกับพวกลาว และชนชาติอื่นๆ ทางภาคเหนือเพิ่มมากขึ้น จนสามารถก่อตั้งอาณาจักรของตนเองขึ้นทางภาคเหนือ ตอนต้นพุทธ

แผนที่ 3.1 แผนที่พระราชอาณาจักรสยาม และอาณาจักรใกล้เคียง เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ.2229

ที่มา สงขลาศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

ศตวรรษที่ 19 ก่อนหน้านั้นประมาณปี พ.ศ. 1780 คนไทยซึ่งอพยพลงมาบริเวณภาคกลางตอนบน ได้ประกาศตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นเป็นอิสระจากกัมพูชาโบราณ และเชื่อกันว่าระยะเดียวกันนั้น คนไทยได้แทรกซึมเข้ามาตั้งถิ่นฐานทางภาคกลางตอนล่าง และภาคใต้ของไทย

การอพยพเข้ามาทางภาคใต้ของไชนันมีหลักฐานกล่าวถึงน้อยมาก แต่เข้าใจว่าคงจะก่อนหน้าการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาหินยานลัทธิลังกาวงศ์ ที่นครศรีธรรมราชในพุทธศตวรรษที่ 19 อย่างแน่นอน โดยมีลิลิตจารึกหลักที่ 1 ปี พ.ศ. 1835 มีข้อความสันนิษฐานไว้ว่าพระพุทธศาสนาหินยานลัทธิลังกาวงศ์ได้เจริญรุ่งเรืองที่นครศรีธรรมราชก่อนที่จะเผยแพร่ขึ้นไปทางตอนบนจนถึงกรุงสุโขทัย ทำให้คนไทยในภาคใต้นั้นไม่ใช่คนที่เป็นคนพื้นเมืองแต่ดั้งเดิมแต่เป็นคนไทยที่ค่อยๆ อพยพลงมาจากตอนบนนั่นเองและผสมกลมกลืนกับชาวพื้นเมืองดั้งเดิมจนสามารถสร้างบ้านแปลงเมืองสืบต่อมา

2. ความเป็นมาและความต่อเนื่องของพัฒนาการท้องถิ่นเมืองสงขลา

สงขลาเป็นเมืองเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมานับพันๆ ปี เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มานานโดยเฉพาะดินแดนทางชายฝั่งทะเลตะวันออกก็บรอบๆ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่เขตอำเภอเมือง อำเภอสิงหนคร และอำเภอรโนด จะปรากฏหลักฐานทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุจำพวกเทวรูป วัตถุอารามในพระพุทธศาสนา เครื่องปั้นดินเผา และเงินตราของชาวต่างประเทศมากมาย จนกระทั่งนักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ มีความเห็นตรงกันว่า ดินแดนบริเวณดังกล่าวเคยมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นเมืองท่ามานานแล้ว โดยเรียกว่าเมืองสทิงพระ หรือสทิงปุระ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณอำเภอสทิงพระ ต่อมากลายเป็นเมืองพัทลุงที่พะโคะในปัจจุบัน เคยเจริญเป็นเมืองท่าที่สำคัญมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ถึงพุทธศตวรรษที่ 20 โดยมีชุมชนโบราณและเมืองโบราณมากมาย

ที่มาของเมืองสงขลาพบว่ามีที่มามากมายตามแต่ที่มา โดยเดิมที่คนทั่วไปเรียกเมืองนี้ว่า “เมืองสทิง” ชนต่างชาติรู้จักในนาม อาณาจักรเซียโฮ่ว ซึ่งต่อมาได้รู้จักกันในนามของเมืองสิงหลา ซึ่งพ่อค้าชาวอาหรับเปอร์เซีย ได้ออกเสียงตามภาษาอาหรับว่าเมือง ซิงกูร์ หรือ เซ็งกอรา เมื่อฝรั่งเข้ามาทำการค้าขายในยุคต่อมาได้เรียกตามว่า ซิงกอรา (ศ.ลูอิวิงค์ ฟงค์ไพบูลย์, ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลา กับต่างเมืองที่ส่งผลกระทบต่อผู้คนและวัฒนธรรมในท้องถิ่น, หน้า 145)

แต่คำว่า “สงขลา” น่าจะมาจากคำว่าสิงขร (สิง-ชะ-ระ) ตามสภาพของที่ตั้งเมืองซึ่งปรากฏ ป้อมกำแพง (คันดิน) และคูเมือง บนภูเขา ค่ายม่วง และทางตอนล่างบริเวณย่านบนเมือง ตำบลหัวเขา อำเภอเมือง

สงขลา ที่ได้ชื่อว่าเมืองสงขลานั้นก็มาจากคำว่า “สิงขร + นครัม” เดิมเป็นภาษาบาลี (มคธ) เมื่อเรียกชื่ออย่างไทยๆ แล้วว่า เมืองสิงขร (สิง-ชะ-ระ) หรือเมืองภูเขาคำว่าสิงขรนั้น ต่อมาสำเนียงพูดบ้าง เขียนบ้าง ถนัดไปตามภาษา สิงชะระ เราเรียกควบคำเป็น สงขลา สงขลาจึงมาจากคำว่าสิงขร (สงขลาในอดีต, หน้า 12)

ก่อนที่จะศึกษาพัฒนาการท้องถิ่นเมืองสงขลานั้น ควรจะศึกษาสภาพแวดล้อมของพื้นที่เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้น เพื่อเป็นพื้นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการก่อตัวและพัฒนาเป็นชุมชนแห่งนี้ในช่วงสมัยต่างๆ โดยสังเขปก่อน เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการอธิบายเปรียบเทียบและชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขต่างๆ ที่มีส่วนสำคัญต่อการเติบโตและเสื่อมสลายของเมืองสงขลาในแต่ละยุค

2.1 สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองสงขลา

บริเวณรอบๆ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีการตั้งถิ่นฐานมาแต่อดีตนับพันปี บริเวณปากคลองสงขลามีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมสำหรับการตั้งชุมชน และเป็นท่าเรือทางด้านใต้ของอ่าวไทย มีเขาแดงติดอยู่ปากคลองทางด้านเหนือ และมีสันทรายริมทะเลขนาดใหญ่ยาวปิดกั้นทะเลสาบสงขลาไปจนถึงปากพนัง ในอดีตบริเวณที่ราบติดกับด้านเหนือของเขาแดงเคยเป็นที่ตั้งของแหล่งชุมชน มีโบราณสถานบนยอดเขาแดงเก่าแก่ขึ้นไปจนถึงสมัยศรีวิชัย ส่วนในที่ราบเป็นเมืองที่มีป้อมและกำแพงเมือง สร้างขึ้นล้อมรอบอย่างแข็งแรงขึ้นไปจนถึงยอดเขา สันนิษฐานว่าเป็นเมืองท่าสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา (ทิวา ศุภจรรยา, สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองสงขลา, หน้า 57) บนแผนที่ที่เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ.2230 โดย เดอลามา วิศวกรชาวฝรั่งเศส มีร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่าฝั่งทะเลได้กัดเซาะลึกเข้ามาจนป้อมและกำแพงบางส่วนจมอยู่ใต้ทะเล

บริเวณปากคลองด้านใต้ ในอดีตเป็นเพียงสันทรายริมฝั่งทะเลบริเวณแคบๆ ยื่นเลยขึ้นมาทางปากคลอง พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นที่ลุ่ม และเป็นส่วนน้ำตื้นในทะเลสาบไม่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานหรือเป็นท่าจอดเทียบเรือ การลดระดับของน้ำในทะเลในภายหลังทำให้บริเวณปากคลองด้านใต้มีพื้นที่กว้างขวางขึ้นและส่วนที่เป็นพื้นดินอยู่ใกล้เข้ามาถึงร่องน้ำ ทำให้การสร้างชุมชนใหม่ระยะหลังประมาณต้นรัตนโกสินทร์ ได้เปลี่ยนมาสร้างเมืองขึ้นบริเวณปากคลองด้านใต้ และเจริญต่อมาเป็นเมืองสงขลาในปัจจุบัน

2.2 ทะเลสาบสงขลา

ทะเลสาบสงขลา เมื่อพิจารณาในทางธรณีวิทยาจัดเป็นภูมิลักษณะแบบลากูน เป็นทะเลสาบริมฝั่งทะเล เกิดจากการปิดกั้นด้วยสันทรายขนาดใหญ่ยาวจากบริเวณปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เรื่อยมาทางอำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ จนถึงหัวเขาแดงปากคลองสงขลา สภาพภูมิศาสตร์จึงอำนวยต่อการตั้งถิ่นฐาน

ทั้งบริเวณแผ่นดินด้านตะวันตกและบนสันทรายด้านตะวันออก และชุมชนเหล่านี้สามารถติดต่อกับทะเลโดยทางเรือได้สะดวก

สภาพปัจจุบันของทะเลสาบสงขลาปัจจุบันมีตะกอนทับถมจนตื้นเขิน ประกอบกับการลดระดับของน้ำทะเลทำให้ออนบนของทะเลสาบกลายเป็นแผ่นดินในที่ลุ่ม แบ่งทะเลสาบออกเป็นส่วนๆ ตอนบนทะเลสาบเป็นน้ำจืดเรียก ทะเลน้อย ส่วนตอนล่างหรือทะเลหลวงเป็นน้ำกล่อย การตั้งถิ่นฐานจะตั้งถิ่นฐานบริเวณสันทราย ทางด้านตะวันออกติดแนวชายฝั่งทะเลที่มีระดับสูงกว่าด้านตะวันตก โดยอาศัยน้ำจืดจากแหล่งน้ำใต้ดินระดับตื้น โดยการขุดสระเพื่อใช้ในการอุปโภคและบริโภค ส่วนทางด้านตะวันตกที่อยู่ต่ำกว่าใช้ทำนาข้าว เพียงพอกับความต้องการในชุมชนสำหรับแนวชายฝั่งทะเลนี้จัดได้ว่าเป็นชายฝั่งที่ยาวที่สุดของประเทศไทยประมาณ 155 กิโลเมตร (การเริ่มต้นและการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดี เมืองสงขลาเก่า, หน้า 14) ทำให้อิทธิพลของคลื่นลมและกระแสน้ำชายฝั่ง โดยเฉพาะมรสุมด้านตะวันออกเฉียงเหนือในเดือนพฤศจิกายนจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งมีคลื่นแรง ทำให้เข้ามาอาศัย นำเรือเข้ามาจอดในทะเลสาบ

2.3 การตั้งถิ่นฐานในอดีตรอบๆ บริเวณทะเลสาบ

จากหลักฐานข้อมูลการตั้งถิ่นฐานในอดีตจากภาพถ่ายทางอากาศได้แก่ คันดิน และคูขุดล้อมรอบบริเวณสระน้ำและคูคลองต่างๆ ช่วยให้สามารถกำหนดตำแหน่งบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานในอดีตได้ โดยชุมชนส่วนใหญ่ที่พบจะอยู่บริเวณสันทรายริมทะเลด้านตะวันออกของทะเลสาบ สภาพชุมชนส่วนใหญ่เห็นได้จากร่องรอยของสะพาน ซึ่งขุดเพื่อกักเก็บน้ำและรับน้ำซึมจากทราย และเป็นแหล่งน้ำใช้สำหรับชุมชนที่พอจะหาได้เพียงอย่างเดียวในบริเวณนี้ ซึ่งพบประมาณ 96 แห่ง แหล่งชุมชนโบราณที่สำคัญบริเวณนี้ได้แก่บริเวณชุมชนโบราณที่พะโคะ และสทิงพระ ซึ่งมีร่องรอยของคูคลองขุดล้อมรอบบริเวณและแนวคูคลองต่อเชื่อมไปยังทะเลสาบสงขลา ชุมชนบริเวณสันทรายนี้พบหลักฐานทางโบราณคดีแสดงว่ามีผู้คนอยู่อาศัยเรื่อยมา

3. การวางรากฐานและการตั้งถิ่นฐานของเมืองสงขลายุคแรกเริ่ม

การศึกษาพัฒนาการท้องถิ่นเมืองสงขลา ซึ่งต้องมองย้อนไปในอดีตเป็นพันปี การศึกษาเมืองสงขลา ยุคแรกเริ่มนั้น คงไม่สามารถมองความสัมพันธ์ของท้องถิ่นในข้างต้นที่กล่าวมา โดยจากเนื้อหาต้องอาศัยหลักฐานและข้อเท็จจริงจากนักโบราณคดีเป็นหลัก ทำให้ต้องอนุมานตามเนื้อหาข้อเท็จจริงเท่าที่ค้นพบ โดยสามารถสรุปจากเอกสารและงานวิจัยวิทยานิพนธ์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับเมืองสงขลา สรุปออกมาเป็นโครงสร้างคร่าวๆ เพื่อแบ่งยุคต่างๆ ของเมืองสงขลา ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มซึ่งต้องมองย้อนไปตั้งแต่

ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งยังไม่เรียกชื่อเมืองสงขลาโดยตรง เพื่อให้เห็นที่มาของพัฒนาการของท้องถิ่นเมืองสงขลาแต่ละยุคได้ดังต่อไปนี้

เมืองสงขลายุคแรกเริ่ม (ยุคก่อนเรียกชื่อเมืองสงขลา)

- 3.1 ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์
- 3.2 ชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ (พุทธศตวรรษที่ 9 - 11)
- 3.3 พัฒนาการท้องถิ่นเมืองสทิงพระ (พุทธศตวรรษที่ 12 - 18)
- 3.4 พัฒนาการท้องถิ่นเมืองพัทลุงที่สทิงพระ - พระโคะ (พุทธศตวรรษที่ 18 - 22)

3.1 ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์

จากการสำรวจแหล่งก่อนประวัติศาสตร์ในภาคใต้ไว้ 7 แห่งในจังหวัดต่างๆ รวม 13 จังหวัด ยกเว้นเพียงจังหวัดปัตตานีเพียงจังหวัดเดียวที่ไม่พบว่ามียุคชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ สำหรับในจังหวัดสงขลามีแหล่งก่อนประวัติศาสตร์อยู่ 3 แห่งคือ

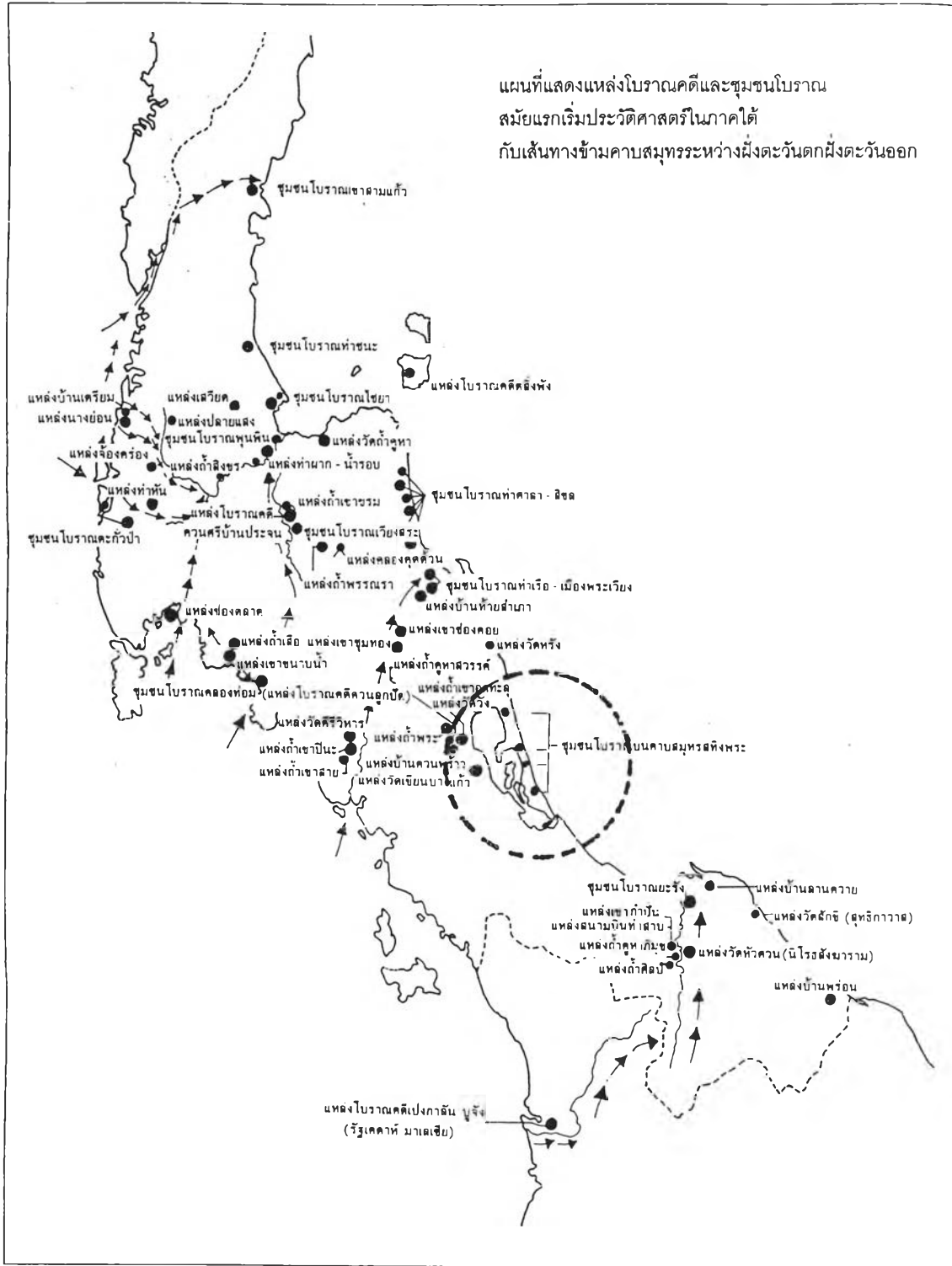
1. บ้านสวนพูล ตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมืองสงขลา
2. เขารักเกียรติ ตำบลกำแพงเพชร อำเภอรัตนภูมิ
3. เขาลูกช้าง ตำบลทุ่งหมอ อำเภอสะเดา

จึงมีข้อสันนิษฐานว่าในท้องที่สงขลาและพัทลุงในปัจจุบัน เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยอาศัยอยู่บริเวณเพิงผา และถ้ำต่างๆ ต่อมาเมื่อมนุษย์เหล่านี้มีการพัฒนาการสูงขึ้นถึงขั้นรู้จักเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ แหล่งที่อยู่เดิมไม่เหมาะสม จึงย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่ราบลุ่มฝั่งลำน้ำต่างๆ

ทำให้ข้อสันนิษฐานมีทางเป็นไปได้อย่างมากว่า มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในเขตพัทลุง-สงขลา เมื่อถึงยุคโลหะก็โยกย้ายลงมาตั้งชุมชนต่างๆ บริเวณที่ราบลุ่มริมทะเลสาบสงขลาและบนสันทรายสทิงพระ ต่อมาชุมชนเหล่านี้ก็ได้ขยายตัวออกไปเรื่อยๆ

3.2 ชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์

จากชุมชนที่เริ่มย้ายลงมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสันทรายริมฝั่งทะเลฝั่งตะวันออกกลายเป็นชาวทุ่งและบางพวกก็กลายเป็นชาวน้ำชัดเจนขึ้น สภาพชุมชนส่วนใหญ่เห็นได้จากร่องรอยของ “สะพาน หรือตระพัง” ซึ่งขุดเพื่อกักเก็บน้ำรับน้ำที่ซึมจากใต้ทราย ร่องรอยของสะพานเป็นหลักฐานที่พอตรวจสอบด้วยภาพถ่ายและจดทำ

แผนที่ 3.2 แสดงชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคใต้

ที่มา สารานุกรมภาคใต้เล่ม 9 สหิงพระ โดย ชาราพงษ์ ศรีสุชาติ

เป็นทะเบียนไว้แล้วประมาณ 96 แห่ง อย่างไรก็ตามรายงานโบราณคดีวิทยาเมืองพัทลุง (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2524) ได้กล่าวถึงจำนวนสะพานว่ามีจำนวนไม่น้อยกว่า 200 แห่ง ทำให้ลักษณะการตั้งชุมชนในบริเวณนี้อาศัยการขุดสระน้ำเป็นหลัก

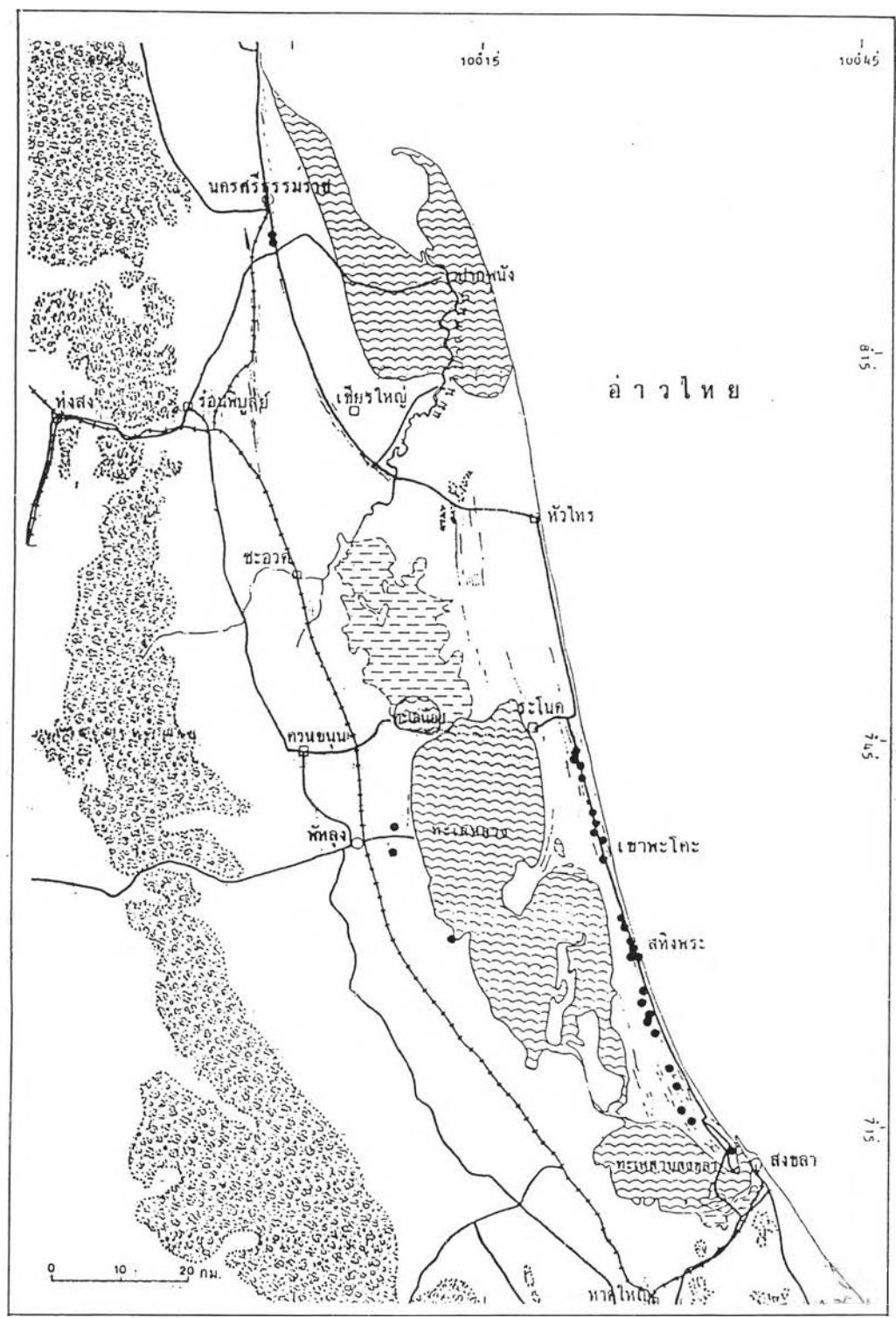
โดยชุมชนเหล่านี้จะเป็นชุมชนการค้าเสียเป็นส่วนใหญ่ เพราะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณทางน้ำสามารถติดต่อทะเลได้สะดวกเป็นเมืองที่ยังไม่วางผังเมืองหรือขอบเขตของชุมชนที่ชัดเจน เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่พัฒนาต่อเนื่องจากชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ ขณะเดียวกันก็เริ่มพัฒนาสังคมตามแนวความคิด คตินิยมทางศาสนาที่รับมาจากภายนอก มีทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ชุมชนเหล่านี้เท่าที่มีหลักฐานบ่งชี้พบว่ามีอยู่ 4 ชุมชนใหญ่คือ

3.2.1 ชุมชนปะโอ อยู่ในเขตตำบลวัดขนุน และตำบลม่วงงาม กิ่งอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา บริเวณนี้อาจจะเรียกว่าชุมชนหนองหอย หรือชุมชนเตาเผาโบราณ เป็นชุมชนโบราณที่ผลิตภาชนะดินเผา ในลักษณะต่างๆ กันไป รูปแบบภาชนะที่สำคัญคือ หม้อกุงนึ่งที่มีพวยกา โดยที่มีลักษณะทั่วไปคล้ายกับภาชนะที่พบที่สทิงพระ ไชยาและนครศรีธรรมราช (แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาประวัติศาสตร์สงขลา, หน้า 2)

3.2.2 ชุมชนโบราณสทิงพระ พบในเขตอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลาเป็นบริเวณที่พบร่องรอยชุมชนโบราณที่สำคัญ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีคูเมืองล้อมรอบ หลักฐานภายในเมืองได้แก่ซากโบราณอิฐประกอบหินเป็นสถาปัตยกรรม หรือการก่อสร้างที่มีหินเป็นรากฐาน ลูกปัด เศษภาชนะดินเผาและเศษเครื่องถ้วยจีนในสมัยราชวงศ์ซ่งและราชวงศ์หยวน (ธาราพงศ์, 2526 : หน้า 36-37) และมีเอกสารร่วมสมัยยืนยันว่าชุมชนสทิงพระเคยเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นเมืองที่มีอำนาจเหนือดินแดนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาาก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งจะได้อธิบายถึงพัฒนาการชุมชนเมืองสทิงพระอีกครั้งในลำดับต่อไป

3.2.3 ชุมชนโบราณลีหยัง ตั้งอยู่ที่บ้านลีหยัง ตำบลบ่อตรุ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา พบหลักฐานคันดินและเศษภาชนะดินเผา ที่แสดงถึงร่องรอยของชุมชนแห่งนี้

3.2.4 ชุมชนโบราณเขาคูหาใกล้วัดพะโคะ เป็นชุมชนโบราณในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่สืบเนื่องมาถึงสมัยอยุธยาที่สำคัญมากแห่งหนึ่งของสงขลา แหล่งชุมชนโบราณเขาคูหา ตั้งอยู่ที่บ้านชุมพล อำเภอสทิงพระ มีเนินเขาพะโคะ เป็นที่ตั้งของวัดพะโคะอยู่ทางด้านตะวันออกของเขาคูหา มี "สะพาน" ซึ่งมีน้ำขังตลอดปี เป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด 300x300 เมตร ซึ่งนับได้ว่าเป็นสะพานขนาดใหญ่ที่สุดที่พบในจังหวัดสงขลา

แผนที่ 3.3 แสดงสภาพภูมิประเทศและแหล่งชุมชนโบราณบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีทางออกสู่ทะเลในอดีตได้ ทั้งบริเวณปากคลองสงขลาและบริเวณทางตอนเหนือตามแนวแม่น้ำปากพญิง

ที่มา สงขลาศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

ความสำคัญของเขาคุหาพบว่ามีถ้ำอยู่ 2 แห่ง ใช้เป็นศาสนสถาน เป็นถ้ำที่มนุษย์สร้างขึ้น และเขาคุหาจะมีเนินเขาที่ปรากฏแหล่งชุมชนโบราณหลายแห่ง เช่น เนินเขาพะโคะ เนินเขารัตปูน เนินเขาค่ายม่วง และเขาน้อยใกล้ๆ หัวเขาแดง แล้วเนินเขาคุหาแห่งเดียวที่พบหลักฐานเก่าแก่ที่สุดของการก่อตั้งชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ที่อยู่ใกล้เดียวกับเมืองสงขลาเก่าที่หัวเขาแดงมากที่สุด ในขณะที่เนินเขาอื่นๆ พบหลักฐานการก่อตัวของชุมชนในสมัยอยุธยาแทบทั้งสิ้น

ดังนั้นความสำคัญของศาสนสถานที่ตั้งอยู่บริเวณเนินเขาคุหาและ “สะพาน” ที่ตั้งใกล้ศาสนสถานเกิดจากความเชื่อว่าเป็นแดนศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา และการขุดสระน้ำใหญ่ภายในชุมชน เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ร่วมกันภายในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับคตินิยมที่จะทำให้บริเวณดังกล่าวเป็นศูนย์กลางของชุมชนหรืออาณาจักรจึงมีทางเป็นไปได้ว่าบริเวณชุมชนโบราณเขาคุหาใกล้วัดพะโคะ น่าจะเป็นศูนย์กลางการปกครองดินแดนแถบลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อนหรือร่วมสมัยกับสทิงพระ หรือไม่ก็เมืองสทิงพระหรือเมืองพัทลุงเดิม จะตั้งอยู่บริเวณเขาคุหามาก่อน ต่อมาจึงย้ายมาอยู่บริเวณตำบลสทิงพระเมื่อขนาดชุมชนขยายใหญ่มากขึ้น

นอกจากชุมชนโบราณ 4 แห่งนี้แล้ว ยังพบชุมชนที่ร่วมสมัยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ ชุมชนในยุคนี้มีมากมาย แต่ที่สำคัญได้แก่

1. ชุมชนเขาค่ายม่วง หัวเขาแดงและชุมชนใกล้เคียง
2. ชุมชนวัดพระสงฆ์และวัดพังซีเหล็ก
3. ชุมชนโบราณศรีไชย
4. ชุมชนวัดพะโคะ
5. ชุมชนเขารัตปูน
6. ชุมชนเกาะใหญ่ กิ่งอำเภอกระเสลียว
7. ชุมชนผิวยาง
8. ชุมชนโคกทอง

ในบรรดาชุมชนเหล่านี้ทั้งหมดมีเพียง 2 แห่งเท่านั้นที่ต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่ เป็นศูนย์อำนาจการปกครองท้องถิ่นต่อจากชุมชนสทิงพระคือ วัดพะโคะที่พัฒนาเป็นศูนย์กลางปกครองคณะสงฆ์ในเมืองพัทลุง สมัยอยุธยา และหัวเขาแดงที่พัฒนาไปเป็นเมืองสงขลาเก่าที่หัวเขาแดง ซึ่งในลำดับต่อไปจะกล่าวถึงเมืองสทิงพระที่พัฒนาขึ้นมาจากชุมชนสทิงพระ และเมืองพัทลุงตอนต้นสมัยอยุธยา ที่ตั้งอยู่ที่สทิงพระ อันเป็นชุมชนพื้นฐานสำคัญในการก่อตัวของเมืองสงขลาเก่าที่หัวเขาแดง

3.3 พัฒนาการชุมชนเมืองสทิงพระ (พุทธศตวรรษที่ 12-18)

เมืองสทิงพระในปัจจุบันตั้งอยู่ในท้องที่หมู่ที่ 5 ตำบลจะทิ้ง อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา มีร่องรอยอาศัยของแหล่งชุมชนมาช้านานตั้งแต่ชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ และมีพัฒนาการต่อเนื่อง สามารถเจริญรุ่งเรืองจนกลายเป็นเมือง ซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานบ่งชี้มาจนถึงปัจจุบันโดยปรากฏเป็นร่องรอยคูน้ำ และกำแพงเมือง กับพระสถูปเจดีย์ที่เป็นพระมหาธาตุเจดีย์ และจากตำนานพงศาวดารตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้กล่าวถึงคือตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานนางเลือดขาวต่างระบุ ถึงกรุงสทิงพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองที่มีกษัตริย์ปกครอง กับวัดเขาพะโคอันเป็นวัดที่พระราชอาณัติชั้นผู้ใหญ่ของคณะสงฆ์ฝ่ายลังกาชดปครองอยู่ การตั้งชุมชนเมืองสทิงพระสามารถแบ่งได้เป็น 2 ยุคคือ

3.3.1 ยุคก่อนเมือง (พุทธศตวรรษที่ 4-11)เป็นยุคของการก่อตั้งชุมชนของผู้คนที่อพยพลงมาจากทางเหนือ หรือพวกที่อาศัยอยู่บนเนินเขาหรือภูเขาซึ่งมีความลำบากในการอยู่อาศัยโดยลงมาอยู่บนพื้นราบ ทำการเพาะปลูกเกษตรกรรม โดยนิยมปลูกข้าวในยุคนี้ชาวสทิงพระ ถือได้ว่าอยู่ในยุคเกษตรกรรมยุคปฐมฐาน มีการปลูกข้าว เพียงพอต่อการบริโภครู้จักเลี้ยงสัตว์จำพวกสุนัข สุกร เป็ด ไก่ และวัว ควาย ไข่เป็นอาหารและใช้น้ำจืดประติษฐ์ เครื่องมือ เครื่องใช้โลหะต่าง ๆ โดยเฉพาะสำริดและเหล็ก มีการจัดระบบสังคมและการปกครอง แบบเครือญาติ สร้างบ้านเรือนอยู่บนดินทรายใกล้แหล่งน้ำมีการนับถือ ฝั้ววิญญาณของธรรมชาติและบรรพบุรุษ ต่อมาทำการค้าขาย ทางทะเล และทางบก เริ่มติดต่อค้าขายกับอินเดียและรับวัฒนธรรมศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาเข้ามาด้วย นอกจากนี้ปรากฏร่องรอยว่ามีการติดต่อค้าขายกับจีนด้วย

3.3.2 ยุคเมือง (พุทธศตวรรษที่ 12-19)ในยุคเมืองเป็นยุคที่เมืองสทิงพระได้เริ่มพัฒนาการจนกลายเป็นชุมชนเมือง โดยมีปัจจัยที่มาจากการค้าขาย โดยเริ่มมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาก่อตั้งชุมชน และขยายชุมชนออกไปอย่างต่อเนื่อง จนเจริญขึ้นเป็นเมืองที่มีอำนาจการปกครองท้องถิ่น ราวประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18 ตัวเมืองสทิงพระมีลักษณะเป็นศูนย์กลางทางการ ปกครอง ศาสนา เศรษฐกิจ และทำเรือนานาชาติ ของบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ตัวเมืองมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า ทิศเหนือกว้าง 280 เมตร ทิศใต้กว้าง 305 เมตร ทิศตะวันออกกว้าง 270 เมตร ทิศตะวันตก 275 เมตร อยู่ห่างจากอ่าวไทย 500 เมตร และห่างจากทะเลสาบ 3500 เมตร ตัวเมืองตั้งอยู่บนริ้วของสันทรายกลางซึ่งเป็นสันทรายที่ใหญ่ที่สุดของคาบสมุทรสทิงพระจะเป็นขอบเขตชุมชนแล้ว ยังใช้เป็นเส้นทางสัญจรเชื่อมระหว่างทะเลสาบกับอ่าวไทยเป็นคลองส่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรมเป็นแหล่งกักน้ำไว้ยามแล้งและเป็นแหล่งประมง

3.3.3 สภาพเศรษฐกิจ เมืองสทิงพระเริ่มพัฒนาเป็นชุมชนเมืองได้เนื่องจากการทำมาค้าขาย

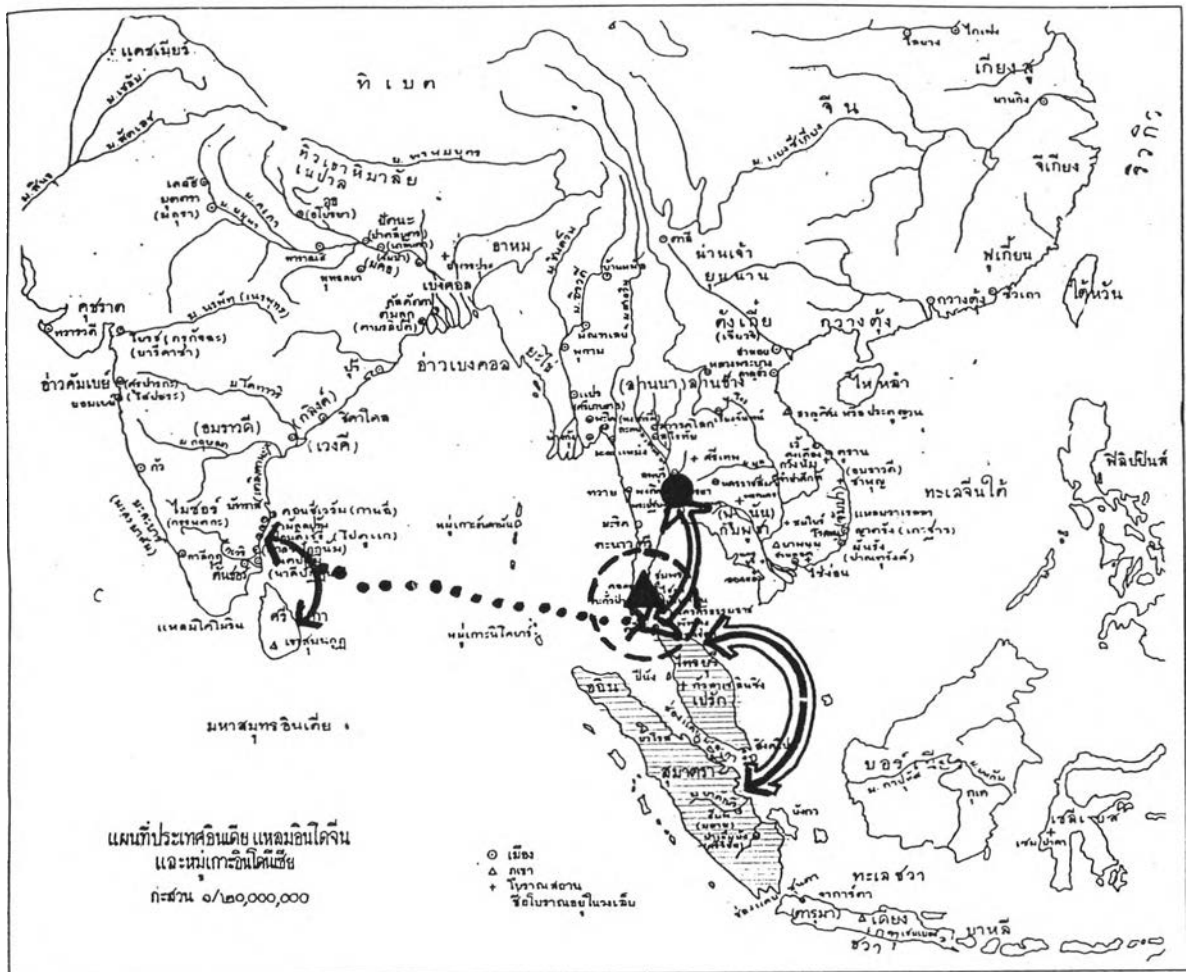
ทั้งทางบกและทางน้ำ มีการพัฒนาระบบคลองและทางน้ำที่ใช้เดินเรือเพื่อให้การค้าขายกับต่างประเทศเป็นไปได้โดยสะดวกขึ้นมีการส่งเครื่องถ้วยเคลือบสีน้ำตาลและสีเขียวมาจากจีนมาภาคใต้ในสมัยราชวงศ์ถัง และยังติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับอินเดียโดยตรงแล้ว ยังมีการติดต่อกับชุมชนร่วมสมัยในประเทศใกล้เคียง เช่น ชุมชนโบราณในวัฒนธรรม ทวาราวดี ที่รุ่งเรืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ชุมชนโบราณในชวภาคกลางในมณฑลเซียและในกัมพูชา ทำให้เมืองสทิงพระ กลายเป็นเมืองท่านานาชาติ รู้จักกันดีในบรรดาต่างชาติ ซึ่งค้นพบชื่อเมืองสทิงพระได้จากตามพงศาวดาร และจดหมายเหตุ

3.3.4 สภาพสังคม การที่เมืองสทิงพระเป็นเมืองท่าค้าขายนานาชาติ และติดต่อกับหลาย ๆ ชาติทำให้เมืองสทิงพระในยุคนี้เป็นอู่วัฒนธรรม โดยรับและประยุกต์วัฒนธรรมมาจาก อินเดีย , จีน , ชาวและลังกา ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมพื้นเมืองมาตั้งแต่แรกเริ่ม ชาวสทิงพระมิได้รับเอาวัฒนธรรมอินเดียเหล่านี้ไว้ทั้งหมด ทั้งนี้เพราะแบบแผนการรับวัฒนธรรมใหญ่จากภายนอก ของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะรับเอาเพียงบางส่วนของวัฒนธรรมที่สามารถผสมผสานเข้ากันได้กับวัฒนธรรมดั้งเดิมเท่านั้น

การผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมกับวัฒนธรรมอินเดียของชาวสทิงพระ นับได้ว่าเป็นก้าวสำคัญยิ่งของชุมชนเมืองสงขลา ในยุคนี้นับได้ว่าเป็นสมัยแรกที่ชุมชนต่าง ๆ ในเมืองสงขลาเริ่มพัฒนาตนเองขึ้นเป็นบ้านเมืองมีการจัดระเบียบสังคมการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ จนกระทั่งเมืองสทิงพระกลายเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองท้องถิ่น ในพื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งหมด มีชุมชนบริวารกระจายกระจายโดยรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาและเจริญรุ่งเรืองสืบต่อกันมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ชุมชนเมืองสทิงพระเริ่มมีการเสื่อมลงเนื่องจากการขยายอำนาจของกรุงศรีอยุธยา และเข้าควบคุม เมืองสทิงพระได้สำเร็จ แต่เมืองยังไม่ได้ล่มสลาย แต่เปลี่ยนชื่อจากเมืองสทิงพระ เป็น เมืองพัทลุง แทน ซึ่งหลักฐานที่บ่งชี้ได้จากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับ ที่เขียนขึ้นตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงเมืองขึ้นของอยุธยา บริเวณคาบสมุทรมาลาญไว้ 4 เมืองเท่านั้นคือ นครศรีธรรมราช พัทลุง ไชยา และชุมพร หลักฐานนี้ชี้ให้เห็นอย่างน้อยว่าตั้งแต่ช่วงปลาย พุทธศตวรรษที่ 20 เมืองสทิงพระได้เปลี่ยนชื่อเป็นพัทลุงไปแล้ว (การเริ่มต้นและการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดี เมืองสงขลาเก่า , หน้า 20 - 25)

3.4 พัฒนาการท้องถิ่นเมืองพัทลุงที่สทิงพระ - พะโคะ (พุทธศตวรรษที่ 18 - 22)

จากสภาพภูมิศาสตร์ระหว่างเมืองพัทลุงปัจจุบันกับคาบสมุทรสทิงพระจะเห็นได้ว่าจะมีความใกล้ชิดกันมากซึ่งพอจะชี้ให้เห็นได้ว่าเมืองพัทลุงเดิมคือเมืองสทิงพระนั่นเอง ซึ่งเกิดจากการขยายอำนาจของอยุธยาลงมาในดินแดนภาคใต้ของไทย ซึ่งเมืองสทิงพระเดิมก็เริ่มส่งส่วยให้แก่อยุธยาอยู่แล้ว แต่ด้วยเหตุผลอะไรไม่ทราบภายหลังจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองพัทลุง เหตุการณ์นี้ได้เกิดขึ้นตอนต้นสมัยอยุธยา และปรากฏข้อเท็จจริงบาง

แผนที่ 3.4 แสดงการเผยแผ่พุทธศาสนาที่ขลิ้งกาวังค์และศาสนาอิสลามในดินแดนภาคใต้

ประการในประวัติการกัณฑ์วัดจังหวัดพัทลุงในสมัยอยุธยา โดยจะออกชื่อเมืองสทิงพระเป็นเมืองพัทลุงทั้งสิ้น (การเริ่มต้นและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดี เมืองสงขลาเก่า, 2533, 24)

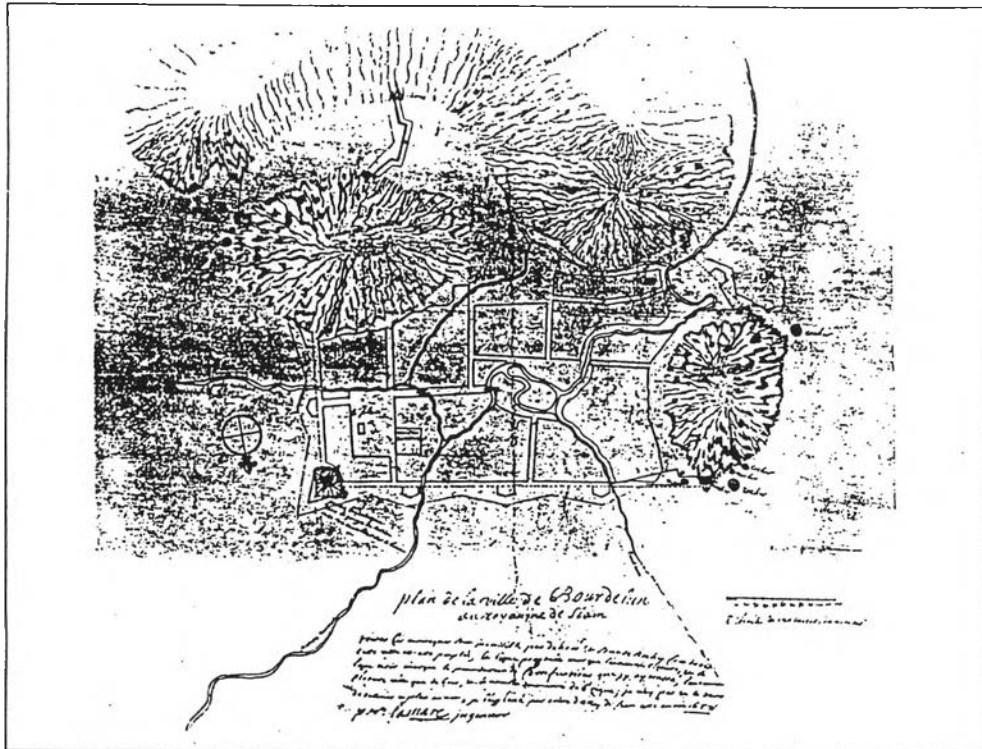
จึงเป็นที่ชัดเจนว่าเมืองสทิงพระได้ขยายอำนาจลงมาทางแหลมมาลาญพร้อมกับการอพยพมาตั้งถิ่นฐานของชาวสยามทางหัวเมืองปักษ์ใต้ ซึ่งคงจะลงมาที่เมืองพัทลุงด้วย และชาวสยามเหล่านี้เองเป็นตัวการสำคัญที่เริ่มรับเอาพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามาเผยแพร่อำนาจในดินแดนภาคใต้ของไทย

อย่างไรก็ตามพัฒนาการท้องถิ่นของเมืองพัทลุงคงไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเมืองสทิงพระเดิมนัก เพราะเป็นเมืองๆ เดียวกันที่เปลี่ยนชื่อมา แต่สำหรับเนื้อหาที่จะกล่าวคือ เมืองพัทลุงได้กลายเป็นเป้าหมายของวัฒนธรรมใหญ่ที่แพร่เข้ามาปะทะกัน และก่อให้เกิดขบวนการผสมผสานขึ้นใหม่หลังจากนั้น ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาอิสลาม

พุทธศาสนาเถรวาทได้แพร่หลายเข้ามาจากลัทธิทางตรงและทางอ้อม ส่วนศาสนาอิสลามได้แพร่เข้ามาพร้อมกับการรุกรานของหัวเมืองปักษ์ใต้ของพวกอินโดนีเซีย วัฒนธรรมทั้งสองได้เข้ามาพร้อมๆ กัน แต่พุทธศาสนาเถรวาทได้เข้ามาก่อน และสามารถวางรากฐานวิถีชีวิตแบบชาวพุทธในพุทธศาสนาเถรวาทขึ้นในชุมชนต่างๆ โดยในเมืองพัทลุงซึ่งได้กลายสภาพเป็นหัวเมืองขึ้นของอยุธยาโดยตรงตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และใกล้เคียงกับการที่วัฒนธรรมมาเลย์ได้แพร่ขยายวางรากฐานตามชุมชนท่าเรือปลายคาบสมุทรมลายู โดยเฉพาะที่มะละกา บัตตานี ไทรบุรี และยะโฮร์ ได้แพร่ขยายอำนาจจากพวกอินโดนีเซียมุสลิม ที่เป็นแขกสลัดได้เริ่มเข้ามาคุกคามแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะที่เมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราช

3.4.1 การเข้ามาเผยแพร่วัฒนธรรมพุทธศาสนาเถรวาทที่มีอิทธิพลต่อพื้นฐานชีวิตผู้คนของเมืองพัทลุง

พุทธศาสนาเถรวาทได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทย ทางเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อประมาณปี พ.ศ. 1770 ในรัชสมัยพระเจ้าจันทรภาณุ พระสงฆ์ไทยจำนวนหนึ่งได้เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยในลังกา และได้กลับมาตั้งคณะเผยแผ่อยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช และเชิญพระภิกษุชาวลังกามาด้วย และต่อมาพุทธศาสนาได้แพร่กระจายขึ้นไปทางเหนือขึ้นไปยังเมืองสุโขทัย ส่วนทางใต้ได้แพร่กระจายไปยังลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยเฉพาะในเขตเมืองสทิงพระ ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองพัทลุง ดังปรากฏหลักฐานในเพลงเมืองสทิงพระ ตอนหนึ่งว่า “กระกา นกขัตรี เอกกา จำเดิมแต่แรกตั้งเมืองพัทลุง ครั้นเมื่อตั้งพระวัดเขียน วัดสทิงและสทิงพระ คณะสามป่าแก้วอนุโลมเป็นหัวเมืองสทิงพระ”

แผนที่ 3.5 ผังเมืองพัทลุงในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เขียนโดยนายลามาร์วีตวกรชาวฝรั่งเศส ใน พ.ศ 2230 เขียนชื่อเมืองพัทลุงว่า Bourdelun

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

นอกจากนี้ก็มีปรากฏข้อความในพงศาวดารเมืองพัทลุง ในสมัยพุทธศักราชรัชกาลเมืองสทิงพระ ราวปี พ.ศ. 2057 ตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034 - 2072) ได้มีการฟื้นฟูพุทธศาสนาในเมืองพัทลุงอีกครั้งหนึ่ง จึงมีการนิมนต์พระมหาโหมทสสีให้ไปเอาแผนผังการสร้างศาสนสถานต่างๆ จากลังกา เพื่อสร้างพระบรมธาตุ พระวิหาร ธรรมศาลา และพระอุโบสถ ขึ้นในเมืองพัทลุงที่สทิงพระ ต่อจากนั้นมา การสร้างวัด สถูป เจดีย์ และศาสนสถานอื่นๆ ในเมืองพัทลุง จะได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากอยุธยา กล่าวคือเมื่อมีการสร้างวัด สถูปเจดีย์ และศาสนสถานต่างๆ ขึ้นมา แล้วนำเอาแบบแปลนไปถวายทางอยุธยา ก็จะลดการส่งส่วยหลวง ทำให้การสร้างวัดซึ่งในสมัยนั้นเรียกการกัณฑ์วัดในเมืองพัทลุงเกิดขึ้น และทำเป็นแบบแผนต่อมาในสมัยอยุธยา จนทำให้สถูปและวิหาร พระธรรมศาลา ในเมืองพัทลุงเกิดขึ้นมากมาย มีชุมชนเกิดขึ้นที่ไหนก็จะมีวัดและศาสนสถานต่างๆ ที่นั่น เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นของชนทุกระดับชั้น จนในที่สุด พระสงฆ์เมืองพัทลุงที่สืบพระศาสนามาจากลังกาได้ก่อตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมา 2 คณะคือ

1. คณะลังกา ป่าแก้ว หรือ “กาแก้ว” สังกัดวัดเขียน วัดสทิง และวัดสทิงพระ
2. คณะลังกาชาติ หรือ “กาชาติ” สังกัดวัดพะโคะ

ซึ่งความหมายของคำว่า “กา” น่าจะมาจาก “ลังกา” โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่นครศรีธรรมราชและพัทลุง หลังจากที่เมืองพัทลุงหรือเมืองสทิงพระเดิมได้กลายเป็นเมืองแห่งพุทธศาสนาที่รุ่งเรืองมากในภาคใต้ ทำให้ชื่อเสียงสทิงพระเริ่มเลือนหายไป ชื่อเมืองพัทลุงเริ่มปรากฏขึ้นมาแทน ในขณะที่ชาวเมืองพัทลุง ด้วยการสนับสนุนจากอยุธยากำลังผสมผสานพุทธศาสนาหลักลังกาวงศ์เข้ากับวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมนั่นเอง ชนเผ่าจากอินโดนีเซียจากปลายคาบสมุทรมลายูและบริเวณหมู่เกาะ หรือที่รู้จักกันในบรรดาชาวพื้นเมืองว่าพวก “แขกสลัด” ซึ่งนับถือศาสนาอิสลามได้ส่งกำลังทางเรือเข้ามาปล้นสะดมชุมชนต่างๆ ทางตอนกลางของคาบสมุทรมลายู รวมถึงเมืองพัทลุงด้วย ซึ่งเป็นการเริ่มของเมืองสงขลาอย่างแท้จริงในยุคต่อมา

4. เมืองสงขลาอยู่ปกครองด้วยเจ้าเมืองแขก (เมืองสงขลาที่หัวเขาแดง พ.ศ. 2148 - 2223)

4.1 การรุกรานและการตั้งถิ่นฐานของชนเผ่าอินโดนีเซีย

การรุกรานของพวกแขกสลัดทางภาคใต้เข้ามาทำการปล้นสะดมและตั้งถิ่นฐานมีมานานแล้ว เพียงแต่ในระยะแรกๆ นั้น อำนาจท้องถิ่นหรืออำนาจภายนอกที่สถาปนาภายในท้องถิ่นยังเข้มแข็งอยู่ การปล้นสะดมและการตั้งถิ่นฐานของพวกแขกสลัด จะไม่ก่อให้เกิดปัญหาและความเสียหายมากนัก แต่เมื่อมีการสถาปนาอาณาจักรมะละกาเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงพลังของพวกแขกสลัด ที่เริ่มตั้งถิ่นฐานบริเวณคาบสมุทรมลายู และเริ่มสร้างปัญหาจากการรุกรานในราวพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 เริ่มมีผลกระทบต่อการเมืองและเศรษฐกิจภายใน

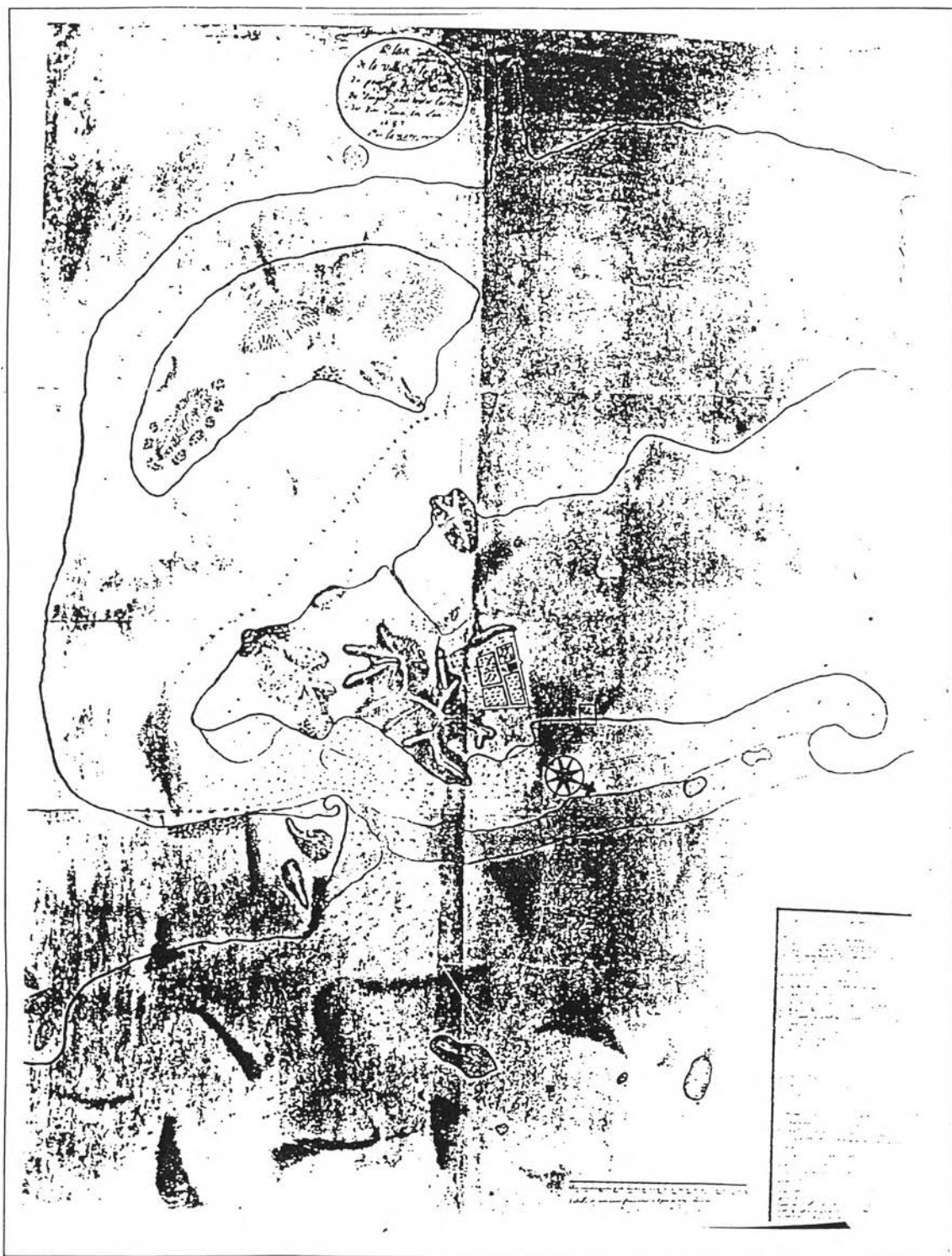
ในคาบสมุทรมาลายู และภาคใต้เป็นอย่างมาก ชาวอินโดมุสลิมเริ่มหลงใหลเข้ามาบริเวณภาคใต้ รวมถึงเมืองพัทลุงด้วย ซึ่งเป็นเขตอิทธิพลของพุทธศาสนาหลังการกวาดล้างได้รับการตอบโต้ด้วยกำลัง มีการกัณฑ์นำวัดเพื่อรวมกำลังผู้คนสู้กับคนพวกนี้ในเมืองพัทลุงหลายครั้ง และผลที่ตามมาคือการเข้ามาก่อตั้งเมืองสงขลาของพวกแขกสลัดที่หัวเขาแดง และกลายเป็นมุสลิมของชาวเมืองต่างๆ ที่อยู่ใต้ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาไป ก่อนหน้านั้นชาวเมืองเหล่านี้เคยนับถือพระพุทธรูปนามหายานและศาสนาฮินดูเป็นต้นว่า เมืองปัตตานี ไทรบุรี กลันตัน ปาหัง ยะโฮร์ และสิงคโปร์ รวมทั้งมะละกาที่กลายเป็นรัฐอิสลามมาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 21

หนังสือประวัติศาสตร์การกัณฑ์นำวัดเมืองพัทลุงสมัยอยุธยากล่าวถึง พวกแขกสลัดอินโดนีเซียเข้าโจมตีปล้นสะดมเมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราชไว้หลายครั้ง และมีหลายพวกด้วยกันคือ “อาแจะ อาหุ” และอุซงคตนะ กับยักษัตีชาว ได้ขยายอำนาจจากเกาะสุมาตราเข้าสู่แหลมมาลายู การที่พวกแขกสลัดเข้ามาปล้นเมืองนครศรีธรรมราชและพัทลุงนั้น ก็เพราะสลัดพวกนี้รู้จักเมืองทั้งสองดีตั้งแต่เคยส่งบรรณาการให้กันมาก่อน รวมทั้งสามารถเดินทางไปได้สะดวก โดยใช้เส้นทางเรือเรียบชายฝั่ง

การปล้นสะดมของแขกเหล่านี้ ทำให้อำนาจท้องถิ่นปั่นป่วน และบางชุมชนถึงกับอันตรายกันไป โดยเฉพาะชุมชนริมฝั่งทะเลและเชื่อกันว่าเมืองพัทลุงที่สภิงพระที่พะโคะคงย้ายตัวเมืองไปตั้งทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบในช่วงนี้ เพื่อความปลอดภัยจากพวกสลัด และปรากฏข้อเท็จจริงว่าตอนปลายสมัยอยุธยา มีการสถาปนาเมืองพัทลุงขึ้นใหม่ที่เขาไชยบุรี จึงเปิดโอกาสให้ชนเผ่าอินโดนีเซียเข้าตั้งหลักแหล่งอยู่ตามเมืองท่าและชุมชนริมฝั่งได้ทั่วภาคใต้ เมืองปัตตานีและเมืองอื่นๆ ที่อยู่ใต้ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาไป กลายเป็นรัฐอิสลามสมบูรณ์แบบ เริ่มมีการติดต่อค้าขายกับชาติตะวันตก ตัวอย่างการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของแขกสลัดที่มองเห็นได้ชัดที่สุดก็คือ การสถาปนาเมืองสงขลาของดาโต๊ะโมกอลล์ กลางพุทธศตวรรษที่ 22 หรือราวปี พ.ศ. 2148 ที่หัวเขาแดงปากทะเลสาบสงขลา ในเขตท้องที่เมืองพัทลุง เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงเจริญรุ่งเรืองเป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษ

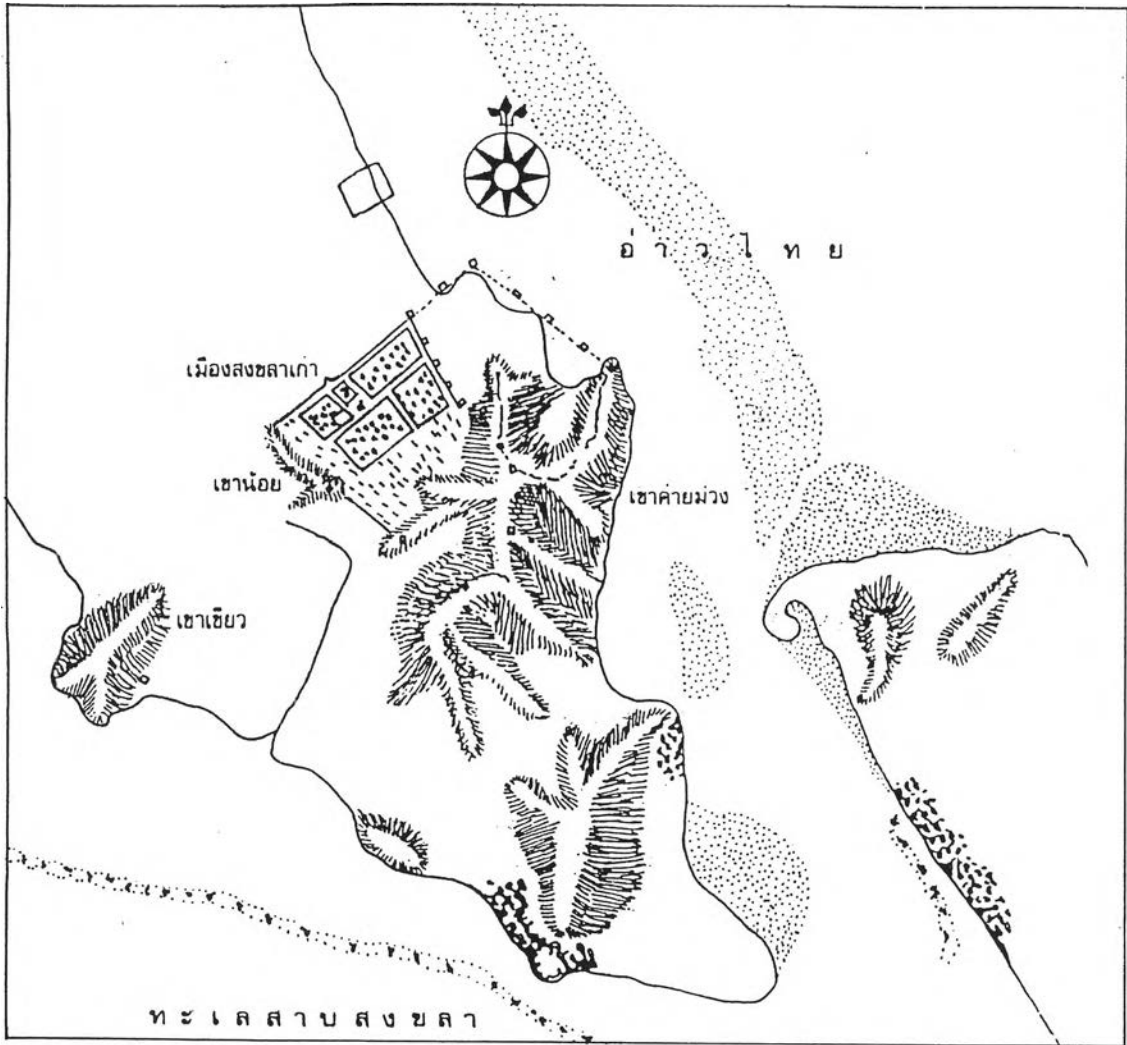
4.2 แรกตั้งเมืองสงขลาที่หัวเขาแดง

จากหลักฐานของไทยและต่างชาติระบุตรงกันว่าผู้สถาปนาเมืองสงขลาหัวเขาแดงนั้นเป็นชาวมุสลิมซึ่งชาวพื้นเมืองเรียกว่า “แขก” ซึ่งพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับพระยาวิเชียรคีรี (ชม) กล่าวว่า เจ้าเมืองชื่อ “สุลต่าน สุลมัน” สร้างเมืองได้สร้างป้อมขุดคูเมือง และจัดแจงสร้างบ้านเมืองเสร็จแล้วยอมขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาโบราณ ส่วนหลักฐานของพ่อค้าชาวต่างชาติ กล่าวถึงเจ้าเมืองสงขลาว่า “โมกุล” และบันทึกของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเรียกเจ้าเมืองสงขลาว่า “ดะโต๊ะ โมกอลล์” แต่ชาวสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์นิยมเรียกว่า สุลต่าน สุลมัน หรือ สุลัยมาน

แผนที่ 3.6 แสดงผังเมืองสงขลาริมเขาแดง เขียนโดยนายลามาร์ ในปีพ.ศ. 2230 เรียกสงขลาว่า Singor

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

แผนที่ 3.7 แผนที่จำลองจากแผนที่เดอลามา วิศวกรชาวฝรั่งเศสซึ่งทำไว้เมื่อ พ.ศ. 2230 แสดงให้เห็น ป้อมและท่าเรือที่หัวเขาแดง บางส่วนของกำแพงและป้อมถูกทะเลกัดเซาะ และตัวเมืองที่ขยายออกมาทาง ด้านตะวันตกและแนวคลองที่เชื่อมต่อกับทะเลสาบจนถึงตัวเมือง

ที่มา สงขาคึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

เมื่อกล่าวถึงเรื่องชื่อเมืองสงขลา นั้นโดยแท้จริงน่าจะมาจากชาวพื้นเมืองพัทลุง ที่ได้ย้ายเมืองไปอยู่ทางตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เรียกพื้นที่แถวนั้นว่าเมือง “สงขลา” ซึ่งแปลว่า “ดงเลื้อย” ซึ่งชื่อนี้ชาวเมืองที่มีอายุมาก ๆ ก็ยังใช้อยู่ ส่วนอีกชื่ออาจได้มาจากที่เรียกว่า “สิงขร” ตามสภาพภูมิประเทศของการตั้งเมืองที่มีภูเขา ป้อมและกำแพงเมือง แต่สำหรับชาวอาหรับหรือพวกแขกสลัดที่เข้ามาไม่สามารถออกเสียงควบกล้ำได้ จึงออกเสียงเป็นเมือง ซิงคอร่า จากนั้นจึงออกเสียงผิดเพี้ยนไปจนกลายเป็น “สงขลา”

เมืองสงขลาได้พัฒนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเป็นลำดับ อย่างรวดเร็วระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 สาเหตุประการสำคัญที่ทำให้เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงเจริญคือ

1. ความอ่อนแอของหัวเมืองใกล้เคียง
2. ความเป็นศูนย์กลางทางการค้าและเมืองท่า
3. เกิดการตื่นตัวของการค้าพริกไทยและดีบุก
4. เมืองสงขลามีความสัมพันธ์กับดัชต์ อังกฤษและฝรั่งเศส ถึงแม้ก่อนหน้านั้นจะมีการติดต่อกับชาวเอเชียด้วยกัน เช่น อินเดียเซีย สยาม และจีน เป็นต้น

การที่เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงได้เป็นเมืองท่าค้าขายขนาดใหญ่ ที่สามารถรับเรือสำเภาหรือเรือกำปั่นที่ประกอบธุรกิจทางทะเลและกลายเป็นเมืองท่าระหว่างทะเลไป เกิดจากครอบครัวสกุลสุลัยมาน ได้เข้ามาสร้างบ้านแปลงเมืองและตัดแปลงปากทางเข้าทะเลสาบสงขลาให้เป็นเมืองท่าขนาดใหญ่ กิตติศัพท์อันนี้โด่งดังไปจนถึงกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148 - 2153) ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้แต่งตั้ง ดะโต๊ะ โมกอลล์ เป็นข้าหลวงใหญ่ ดูแลหัวเมืองพัทลุง ที่หัวเขาแดง แขวงเมืองสงขลา โดยเก็บเงินค่าธรรมเนียมท่าจอดเรือจากบรรดาเรือสินค้าเป็นส่วยเข้าห้องพระคลังในกรุงศรีอยุธยา

หลังจาก ดะโต๊ะ โมกอลล์ ได้ถึงแก่สัญกรรมในปี พ.ศ. 2163 บุตรชายคนโตชื่อ สุลต่าน สุลัยมาน จึงได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ จากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153 - 2171) ให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงสืบต่อจากบิดาต่อมา

สุลต่าน สุลัยมาน มีความเคารพนับถือด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและมีความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ได้สละกำลังกายกำลังใจดูแลปกครองเมืองสงขลาให้ร่มเย็นเป็นสุข พร้อมกับได้ขยายกิจการท่าเรือให้กว้างใหญ่แข็งแรงมากยิ่งขึ้น ด้วยความมั่งคั่งของเมืองสงขลาดังกล่าว ทำให้มีการปล้นสะดมจากแขกสลัดจากต่างแดน และการค้าขายที่ขัดผลประโยชน์กับสุลต่านของปัตตานี ทำให้ สุลต่าน สุลัยมาน ได้เสริม

ความแข็งแกร่งให้กับเมืองสงขลาโดยการสร้างป้อมเมืองให้แข็งแรงโดยได้รับความร่วมมือจากชาวต่างชาติและอังกฤษ มีปืนใหญ่ประจำป้อมต่างๆ

ในขณะที่เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงได้รับความเข้มแข็งขึ้นมานั้น ทางกรุงศรีอยุธยา ก็เริ่มส่อเค้าความเปลี่ยนแปลง เกิดกบฏเปลี่ยนแปลงราชสมบัติจากพระเจ้าทรงธรรมเป็นพระเจ้าปราสาททอง รวมถึงการเปลี่ยนแปลงเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช จากคนไทยเป็นชาวต่างชาติ ด้วยมูลเหตุดังกล่าวทำให้สุลต่าน สุลัยมาน มีความไม่พอใจทำให้ประกาศแข็งเมือง ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจการปกครองทั้งนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยา พร้อมทั้งสถาปนา "รัฐสุลต่าน" (Sultanate State) แห่งเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงขึ้นมา และดำเนินการปกครองเมืองตามแบบสุลต่าน พร้อมทั้งจัดส่งส่วยให้แก่กรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2185 เป็นต้นมา

จากพัฒนาการเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงทำให้สามารถแบ่งช่วงความสัมพันธ์ของเมืองสงขลาได้เป็น 2 ชุดใหญ่ๆ ดังนี้

4.3 ความสัมพันธ์กับชาวตะวันตก

เมืองสงขลาหัวเขาแดงได้พัฒนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเป็นลำดับ ด้วยการติดต่อค้าขายกับชาติตะวันตก ชาติตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับเมืองสงขลา คือพ่อค้าชาวฮอลันดา หรือ ดัตช์ ซึ่งเข้ามายังอยุธยา ปี พ.ศ. 2147 สามารถผูกสัมพันธ์เป็นอย่างดี ทำให้สามารถทำการค้าขายได้อย่างเสรี ปี พ.ศ. 2155 พ่อค้าชาวดัตช์ได้มาผูกสัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราช และเริ่มแสดงความสนใจเข้ามาค้าขายในเมืองสงขลา ด้วย ปี พ.ศ. 2156 พ่อค้าชาวดัตช์ได้เข้ามาตั้งห้างร้านค้าขาย การค้าส่วนใหญ่คือ พริกไทยกับดีบุก การค้าเจริญได้ประมาณ 10 ปีเศษ ความสัมพันธ์ของชาวดัตช์กับอยุธยาได้เสื่อมลง เนื่องจากความต้องการผูกขาดการค้าขายหนึ่งสัตรีจากไทยแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งขัดกับนโยบายการค้าเสรี และการค้าได้ยุติลงในปี พ.ศ. 2179 ซึ่งเป็นผลทำให้การค้าขายกับสงขลาก็ยุติลงด้วย

ชาติตะวันตกชาติที่สองที่เข้ามาคือ ชาวอังกฤษ โดยเริ่มแรกอังกฤษเริ่มเข้ามาค้าขายกับเมืองปัตตานี ก่อน แต่ได้ไปขัดแย้งกับชาวดัตช์ที่รู้สึกว่างอังกฤษได้เข้ามาแผ่อิทธิพลทางการค้า ได้เกิดสงครามระหว่าง 2 ประเทศขึ้น แต่ได้สงบยุติศึกกันในปี พ.ศ. 2162 อังกฤษได้มองหาเส้นทางที่จะทำการค้ากับนครศรีธรรมราชและสงขลา ซึ่งอังกฤษได้เล็งเห็นว่าสงขลาเป็นเมืองที่เหมาะสมที่จะทำการค้าขายด้วย เพราะเป็นศูนย์กลางระหว่างการค้าขายในบริเวณใกล้เคียง ทั้ง อยุธยา บอร์เนียว จาการ์ตา และญี่ปุ่น แต่การค้าครั้งนั้นยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรและได้เงียบหายไป อังกฤษได้กลับเข้ามาอีกครั้งในแผ่นดินอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199 - 2231) ได้เข้ามาค้าขายอย่างดีเพราะอยุธยาได้ขัดแย้งกับชาวดัตช์เรื่องการค้าขาย ทำให้อังกฤษ

ได้กลับมาทำการค้าขายที่เมืองสงขลา และช่วยเมืองสงขลาในการสร้างป้อมจากการรุกรานของแขกสลัดและ ต่อมาเมืองสงขลาได้ขบถต่ออยุธยาและถูกทำลายราบคาบลงในปี พ.ศ. 2223

ชาติตะวันตกชาติที่สามที่เข้ามาติดต่อกับเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงคือ ฝรั่งเศส โดยฝรั่งเศสได้เข้ามา เพื่อเผยแพร่ศาสนา ฝรั่งเศสเข้ามาในช่วงที่ดัตช์กับอังกฤษได้ขัดแย้งกับอยุธยา จึงได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากสมเด็จพระนารายณ์ และได้มีการส่งคณะทูตเดินทางไปฝรั่งเศส พร้อมเครื่องบรรณาการไปเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ถึง 2 ครั้ง และทางฝรั่งเศสได้ส่งคณะทูตมาทำสัญญาเป็นไมตรีกับอยุธยา โดยอยุธยาตกลงให้ สิทธิพิเศษทางการค้า การเผยแพร่ศาสนา และยกเมืองสงขลาให้ฝรั่งเศสด้วย

การที่ฝรั่งเศสยอมรับเมืองสงขลาเพราะเห็นว่าเมืองสงขลา มีความเหมาะสมทางจุดยุทธศาสตร์การค้า และมีแผนที่จะปรับปรุงเมืองสงขลา โดยมีแผนที่จาก เดอ ลามา วิศวกรชาวฝรั่งเศส ได้จัดทำแผนผังเมืองสงขลาขึ้นแล้ว แต่มีการเปลี่ยนแปลงเสียก่อน เนื่องจากฝรั่งเศสได้มีแผนการที่พยายามเปลี่ยนแปลงการปกครองในอยุธยา และเปลี่ยนแปลงศาสนาจากพุทธเป็นโรมันคาทอลิก โดยให้ความสนใจต่ออยุธยาแทน ไม่สนใจเมืองสงขลาโดยอ้างว่าเป็นเมืองที่ถูกทำลายแล้ว ทำเรื่องก็ใช้ไม่ได้ ทำให้ความสัมพันธ์ของฝรั่งเศสกับเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงจึงยุติลง

4.4 ความสัมพันธ์กับอยุธยา

จากการที่เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงได้เป็นเมืองท่าที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคใต้ โดยมีผู้ปกครองที่เป็นแขก และยอมขึ้นตรงต่ออยุธยามาตลอด แต่เมืองสงขลาที่อยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองเอกเมืองทางภาคใต้ และใน พ.ศ. 2165 เมืองสงขลาได้รับเลื่อนฐานะขึ้นเป็น "ข้าหลวงของพระเจ้ากรุงสยาม" สามารถติดต่อกับต่างชาติโดยตรง และไม่ต้องผ่านนครศรีธรรมราช และดำเนินการไปตามนั้นจนในราวปี พ.ศ. 2185 ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าปราสาททองแห่งอยุธยา ความสัมพันธ์ของสงขลากับอยุธยาก็เริ่มไม่ราบรื่น และได้ก่อการขบถขึ้น โดยตอนนั้นสงขลาถือได้ว่าเป็นเมืองที่มีความเข้มแข็งมากมีทั้ง ค่ายคู ประตู หอรบ รวมถึงการได้รับความร่วมมือจากพวกดัตช์และอังกฤษที่ทำการค้าให้ความรู้เกี่ยวกับการต่อสู้ ซึ่งเหตุผลของการขบถเนื่องจากการไม่ยอมรับในตัวพระเจ้าปราสาททอง และการแข็งเมืองของสุลต่านเมืองปัตตานี รวมถึงความอ่อนแอของอยุธยาในตอนนั้น เพราะหัวเมืองเอก เช่น นครศรีธรรมราชไม่ได้ให้ความร่วมมือเท่าที่ควร ทำให้การปราบปรามไม่ประสบผลสำเร็จ ทำให้สงขลาได้เป็นอิสระจากอยุธยามาตลอด จนมาถึงในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เมื่อถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 - 2231) พระองค์ได้ทรงใช้นโยบายแบ่งแยก การปกครอง (Divide and Rule) โดยลดความสำคัญของเมืองสงขลาลง โดยเริ่มฟื้นฟูอำนาจของหัวเมือง ต่างๆ ขึ้นมาให้เข้มแข็งใหม่ ทั้งเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง ไชยา และปัตตานี แม้ว่าบางครั้งเป็นการให้อำนาจแก่ในนามเท่านั้น แต่ทั้งนี้เพื่ออิทธิพลอำนาจของเมืองสงขลาไปเรื่อยๆ ประกอบกับเมืองสงขลาเองได้เปิดศึกทางการค้ากับปัตตานี เกิดเป็นสงครามยืดเยื้อมานาน รวมถึงเมื่อก่อนพวกดีท้อมีความสัมพันธ์ที่ดีกับสงขลา แต่โดนขับไล่เพราะเมืองสงขลาให้ความสัมพันธ์กับอังกฤษแทน ทำให้ชาวดีท้อมร่วมมือกับทางอยุธยาส่งกองทัพมาปิดล้อมเมืองสงขลาให้ยอมแพ้เด็ดขาด โดยส่งกองทัพมาในปี พ.ศ. 2223 และสามารถเอาชนะอย่างราบคาบได้ จากจดหมายเหตุของชาวฝรั่งเศสของ มงซิเออ เวิร์ด พ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในอยุธยาปี พ.ศ. 2230 ความว่า พระเจ้ากรุงสยามได้ปิดล้อมเมืองสงขลาและสามารถตีเมืองสงขลาได้สำเร็จเนื่องจากผู้รักษาป้อมแห่งหนึ่งได้ทรยศ แอบเผาทำลายบ้านเมืองภายในป้อม ทำให้ชาวเมืองเกิดความโกลาหล ทำให้ทหารฝ่ายกรุงศรีอยุธยาสามารถเข้าเมืองและทำลายป้อมต่างๆ ลงได้อย่างราบคาบ เพื่อไม่ให้มีการส่งสมกำลังตั้งบ้านแปลงเมืองขึ้นมาอีกครั้ง โดยกวาดต้อนกองกำลังและบริวารของสุลต่านทั้งหมดออกจากพื้นที่ แล้วลงเรืออพยพออกเป็น 2 พวก คือ พวกคนสูงอายุ 60 ปีขึ้นไป ให้อพยพไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่หมู่บ้านสงขลาเมืองไชยา (จังหวัดสุราษฎร์ธานี) ส่วนคนหนุ่มรวมถึง สุลต่าน ให้อพยพเข้าไปอยู่ในกรุงศรีอยุธยา และได้รับอภัยโทษ มีพระมหากษัตริย์คุณแต่งตั้งเป็นพระยาศรีวิไชยสงคราม เจ้าเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี สืบต่อมา (ร.ศ. ศรีศิริกร วัลลิโกตม, เล่าเรื่องเมืองสงขลา, หน้า 17 - 27)

การสิ้นสุดเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงนั้น นับเป็นการสิ้นสุดอำนาจของเมืองที่มีความสำคัญเป็นรัฐอิสระ ที่ก่อตั้งมาเป็นเวลา 40 ปี และเป็นการสิ้นอำนาจของพวกอิสลามที่มีอิทธิพลเหนือดินแดนทางภาคใต้ ที่ครอบคลุมพื้นที่จากจังหวัดสงขลาขึ้นไปถึงพัทลุง ตรัง นครศรีธรรมราช และสุราษฎร์ธานี

4.5 บทบาทและความสำคัญของเมือง

4.5.1 ระดับภาค

- บทบาททางด้านการบริหารการปกครอง

เมืองสงขลานั้นมีฐานะเป็นประเทศราช หรือเป็นรัฐบริวารของอยุธยา เช่น ไทรบุรี หรือกลันตัน โดยไม่ต้องขึ้นกับหัวเมืองเอกทางภาคใต้ คือ เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งอยุธยาให้ดูแลหัวเมืองต่างๆ ทางภาคใต้ ซึ่งหัวเมืองทางภาคใต้ที่สำคัญของอยุธยา คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง ไชยา และสุราษฎร์ธานี โดยเมืองสงขลาทำการส่งส่วยต่ออยุธยา จากการที่เป็นเมืองท่าค้าขาย และเมืองท่าจอดเรือของชาวต่างชาติ ซึ่งความสัมพันธ์อันนี้เป็นความสัมพันธ์กันแบบหลวมๆ โดยการตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนกัน โดย

เมืองหลวงคือ อยุธยา มีอิทธิพลเหนือรัฐบริวารแต่ในนาม ทำให้สงขลาสร้างความเข้มแข็งและได้ตั้งเป็นรัฐอิสระต่อมา

- บทบาททางการค้า

ในทางการค้าของเมืองสงขลาถือว่ามีความสำคัญต่อเมืองสงขลาเป็นอย่างมาก โดยได้รับปัจจัยจากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และความสามารถของเจ้าเมือง โดยลักษณะของการค้าขายของเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงนั้นเป็นไปในลักษณะเมืองท่าค้าขายนานาชาติ โดยทราบจากหลักฐานที่ทำให้ทราบว่าเมืองสทิงพระเป็นเมืองท่าที่สำคัญในอดีตก่อนเมืองสงขลา ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 - 20 โดยสามารถผลิตเครื่องปั้นดินเผา จนสามารถส่งขายไปยังประเทศใกล้เคียง โดยเฉพาะหมู่เกาะทางอินโดนีเซียเป็นรายใหญ่

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 22 การค้าขายกับต่างชาติเริ่มสำคัญ เนื่องจากการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติเริ่มคึกคัก มีการติดต่อพ่อค้าชาวต่างชาติทั้งชาวดัชต์ อังกฤษ และฝรั่งเศส ตามลำดับ โดยสินค้าเหล่านี้ที่พ่อค้าชาวต่างชาติสนใจคือ พริกไทย โดยเฉพาะ พริกไทย ถือได้ว่าเป็นพืชเศรษฐกิจโบราณที่ได้ชื่อว่านำมาปลูกในคามสมุทรมาลายู เมื่อพุทธศตวรรษที่ 20 นอกจากพริกไทย แล้วยังมีรังนก ดีบุก ข้าว ของป่า เช่น สมุนไพร งามช้าง ไม้สดต่างๆ หนังสัตว์ โดยสินค้าเหล่านี้มีความต้องการมากของตลาดต่างประเทศในขณะนั้น

- บทบาททางด้านศาสนา

ก่อนที่ศาสนาอิสลามจะเผยแพร่เข้ามาสู่คาบสมุทรมาลายูและภาคใต้ตอนล่างของประเทศไทย ผู้คนและวัฒนธรรมได้แตกแยกจากเมืองอื่นๆ โดยรับเอาวัฒนธรรมฮินดูเข้ามาซึ่งล้วนนับถือศาสนาพุทธ นิกายมหายานและศาสนาพราหมณ์เช่นเดียวกัน แต่เมื่อศาสนาอิสลามเข้ามาสู่เมืองปัตตานีฝั่งลึกและแพร่กระจายอย่างรวดเร็วในดินแดนทางภาคใต้ของไทย ทำให้ประเพณีและวัฒนธรรม รวมถึงศาสนาของคนในยุคนั้น รับอิทธิพลจากศาสนาอิสลาม แต่ในขณะนั้นหัวเมืองเอกทางภาคใต้คือ เมืองนครศรีธรรมราช กำลังรุ่งเรือง ด้านพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ทางอยุธยาจึงมีกุลโสมายนำเอาพุทธศานาแบบลังกาวงศ์ต่อต้านศาสนาอิสลาม โดยใช้การสร้างวัดซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า การกัลปนาวัดโดย ให้เมืองสงขลาตั้งแต่บริเวณหัวเขาแดง เกาะยอ และบริเวณใกล้เคียงเป็นเขตแดนกันชนระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาอิสลาม แต่ไม่สำเร็จเพราะผู้ปกครองเมืองสงขลาในขณะนั้นเป็นชาวมุสลิมคือ สุลต่าน สุลัยมาน ได้ทำให้ผู้คนและวัฒนธรรมชาวมุสลิม ฝังลึกลงไปในเมืองสงขลาและบริเวณใกล้เคียงยิ่งขึ้น

- บทบาททางการเกษตร

เมืองสงขลาไม่ได้มีบทบาทและความสำคัญทางด้านการศึกษามากนัก จะเป็นการเกษตรเพื่อปริมาณการผลิตที่เพียงพอต่อการดำรงชีพ และนำมาแลกเปลี่ยนสินค้าจากพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาทำการค้าขาย ยังไม่มีผลผลิตทางการเกษตรที่เป็นผลผลิตหลักเพื่อการทำการค้าได้ โดยจากคำบอกเล่าของ เดอ ลามาร์ วิศวกรชาวฝรั่งเศส ผู้เข้ามาทำผังเมืองสงขลาที่ผังหัวเขาแดงได้กล่าวไว้ในจดหมายเหตุซึ่งค้นพบที่ประเทศฝรั่งเศส ได้กล่าวไว้ว่า ห่างจากสงขลาไป 8 กิโลเมตร จะพบทุ่งนาซึ่งอุดมสมบูรณ์ ข้าวปลูกอาหารพอที่จะเลี้ยงผู้คนได้ ส่วนผักนั้นสามารถหาได้จากปัตตานีซึ่งห่างไปทางทะเลเพียง 60 กิโลเมตร

- บทบาททางด้านศิลปวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น

กล่าวคือชุมชนแต่ละชุมชนของแต่ละเมืองก็จะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวในการดำรงชีวิต ตามลักษณะเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ และธรรมชาติแวดล้อมของตน สงขลาในขณะนั้นวัฒนธรรมทางมุสลิมได้แผ่ขยายมีบทบาทสูงสุด ทำให้เมืองสงขลาวัฒนธรรมประเพณีแบบมุสลิมมาทั้งหมด ซึ่งจารีตประเพณีของชาวเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงเป็นเช่นเดียวกับอิสลาม คือไม่รับประทานเนื้อหมู ไก่ควาได้คาง เข้าออกไปไหนมาไหนจะพกมีดสั้นไว้ป้องกันตัว สามีมี่ภรรยาโดยไม่จำกัดจำนวน ก่อนสมรสชายต้องตัดอวัยวะเพศออกเล็กน้อย และเพศหญิงก็ต้องตัดออกเช่นกัน สตรีวัย 11 - 12 ปี จะสมรสและอายุ 13 - 14 ปี สามารถมีบุตรได้ เมื่อฝ่ายชายสมรสแล้วจะไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง ตามประเพณีนิยมชมชอบการมีบุตรเนื่องจากจะได้บุตรสาว ไว้ดูแลดอนแก่ชรา แต่ถ้าเป็นบุตรชายก็จะไปอยู่บ้านของฝ่ายภรรยา และไม่ได้อยู่อาศัยกับบิดามารดาอีกต่อไป สำหรับทรัพย์สินสิ่งของชายหญิงมีสิทธิฝ่ายละกึ่งหนึ่ง สตรีนุ่งห่มเสื้อผ้า ส่วนบุรุษสวมแต่กางเกงขาสั้นไม้ใส่เสื้อ เมื่อมีกิจธุระก็จะใช้ผ้ากว้างหลายฟุตเย็บสองข้างคลุมบนไหล่ข้างขวาเรียกว่าสรวง ประชาชนทั่วไปเมื่อเข้าเฝ้ากษัตริย์หรือขุนนางจะหมอบคานเข้าเฝ้า เมื่อถึงตัวจะนั่งยองๆ พนมมือบนหน้าผาก แล้วจึงพูดโดยไม่ยืนขึ้น ส่วนกษัตริย์คงประทับอยู่ตามเดิม เมื่อพบบิดาและญาติผู้ใหญ่จะนั่งยองๆ พร้อมกับพนมมือบนหน้าผากแต่ยืนขึ้นพูดได้ ส่วนบุคคลที่มีอาวุโสเท่ากันเมื่อพบกันจะพนมมือบนหน้าผากเท่านั้น

ทำให้สภาพสังคมของเมืองสงขลาสมัยเจ้าครองเมืองเป็นเช่นนั้น จัดเป็นกลุ่มสังคมกลุ่มเดียวมีลักษณะของชาวมุสลิมซึ่งสามารถหาได้จากเอกสารจีนร่วมสมัยได้กล่าวถึงเมืองสงขลาในตอนนั้น

4.5.2 ระดับเมือง

- บทบาททางการบริหารการปกครอง

เมืองสงขลาซึ่งมีผู้ปกครองโดย สุลต่าน ซึ่งเสมือนเป็นเจ้าเมืองของเมืองสงขลา มีอำนาจการปกครองดูแลความสงบสุขของเมือง ซึ่งเมืองสงขลาอุมขึ้นตรงกับอยุธยาถือว่าเป็นข้าหลวงใหญ่ (Governor General) ของพระเจ้ากรุงสยาม โดยสภาพการปกครองในระดับเมืองขณะนั้น โดยหลักฐานการปกครองที่ว่า

“กรุง” เมืองหลวงปกครองราชอาณาจักรและดูแลเมืองเอก เมืองโท หัวเมืองเอกดูแลปกครองหัวเมืองโท-ตรี หัวเมืองตรีดูแลปกครองหัวเมืองจัตวา หัวเมืองจัตวาดูแลปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ซึ่งสงขลาได้ถือว่าเป็นหัวเมืองจัตวา สำหรับติดต่อทางการค้าและทางการเมือง โพนทะเลของเมืองพัทลุงซึ่งเป็นหัวเมืองตรีที่มีอำนาจปกครองไปจนถึงเมืองปะเหลียน และครึ่งล่างของเมืองตรงทางด้านฝั่งทะเลอันดามันตะวันตก

- บทบาททางการค้า

เป็นที่น่าเสียดายว่าเรื่องราวทางด้านการค้า ในช่วงที่หัวเมืองสงขลาตั้งอยู่บริเวณหัวเขาแดง นั้น ไม่ปรากฏหลักฐานจากฝ่ายท้องถิ่นเลยว่า ตัวเมืองสงขลาเองดำเนินการค้าอย่างไร เรื่องราวทางเศรษฐกิจการค้าในช่วงนี้ของเมืองสงขลาจึงต้องพิจารณาจากหลักฐานต่างถิ่นและต่างชาติทั้งสิ้น นอกจากนั้นการค้าของเมืองสงขลาเริ่มมีพวกชาวจีนอพยพเข้ามาทำมาหากินที่เมืองสงขลาด้วย หลังจากที่มิชชันนารีได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ตามเมืองท่าตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 แล้ว

เมื่อดูจากองค์ประกอบต่างๆ แล้วจะเห็นได้ว่าปัจจัยต่างๆ ทำให้การค้าที่เมืองสงขลาคึกคัก จากการเป็นเมืองท่านานาชาติ เปิดการค้าแบบเสรี ทำให้สงขลารุ่งเรืองขึ้นมา สำหรับบทบาททางด้านด้านการเกษตร ศาสนา และศิลปวัฒนธรรมยังคงมีบทบาทคล้ายกับในระดับภาค

4.6 อาณาเขตของเมือง

เมืองสงขลาเก่าฝั่งหัวเขาแดง ตั้งอยู่บริเวณด้านเหนือของเขาแดงมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบเป็นเพราะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เอื้ออำนวยหลายประการคือ ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองเป็นปากทะเลสาบ และยังมีเขาค่ายม่วงเป็นปราการธรรมชาติที่สำคัญอยู่ด้วย ทางด้านทิศเหนือติดอ่าวไทย เป็นการยากที่จะเข้าโจมตี รวมถึงเมืองสงขลาเองเป็นเมืองที่มีป้อมปราการ มีการขุดคูดินและสร้างกำแพงล้อมรอบตัวเมือง ภายในตัวเมืองมีการแบ่งการสัญจรโดยถนนอย่างชัดเจน

การเกิดมีป้อมของเมืองสงขลาเกิดด้วยความสำคัญทางเศรษฐกิจ การปกครอง และการทหาร โดยเฉพาะการที่เมืองสงขลาที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจเป็นท่าเรือน้ำลึก จำเป็นต้องป้องกันตัวเองจากพวกโจรสลัดและการโจมตีจากเมืองอื่นๆ ในด้านการปกครองเมืองสงขลาถือเป็นเมืองบริวาร โดยขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา และระยะทางไกลมาก หากเกิดศึกสงครามจะรอกำลังจากกรุงศรีอยุธยา คงไม่ทันต่อสถานการณ์ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างป้อมปราการ เพื่อป้องกันตนเองและยังเป็นหลักประกันความมั่นใจ ในความปลอดภัยให้แก่บรรดาเรือสินค้าต่างประเทศที่แวะเข้ามาจอดในท่าเรือสงขลาหัวเขาแดงด้วย

และระยะทางไกลมาก หากเกิดศึกสงครามจะรอกำลังจากกรุงศรีอยุธยา คงไม่ทันต่อสถานการณ์ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างป้อมปราการ เพื่อป้องกันตนเองและยังเป็นหลักประกันความมั่นใจ ในความปลอดภัยให้แก่บรรดาเรือสินค้าต่างประเทศที่แวะเข้ามาจอดในท่าเรือสงขลาหัวเขาแดงด้วย

ป้อมเมืองสงขลาได้รับความช่วยเหลือทางด้านวิทยาการการก่อสร้างจากอังกฤษและดัตช์ โดยการประกอบจากหินชั้น สีแดงสอปูน โดยการวางทับกัน ช่วยให้ป้อมมีความแข็งแรงมาก มีร่องรอยการใช้ปืนไฟ เพราะมีป้อมปืนใหญ่ที่แข็งแรง เห็นได้จากการป้องกันตัวจากการปิดล้อมของอยุธยาได้ถึง 2 ครั้ง ปัจจุบันป้อมดังกล่าวปรากฏ 14 ป้อม จาก 18 ป้อม (โฆวาท โภญจนวรรณ, การศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ ทางด้านการทหารของเมืองสงขลาเก่า (หัวเขาแดง) หน้า 162)

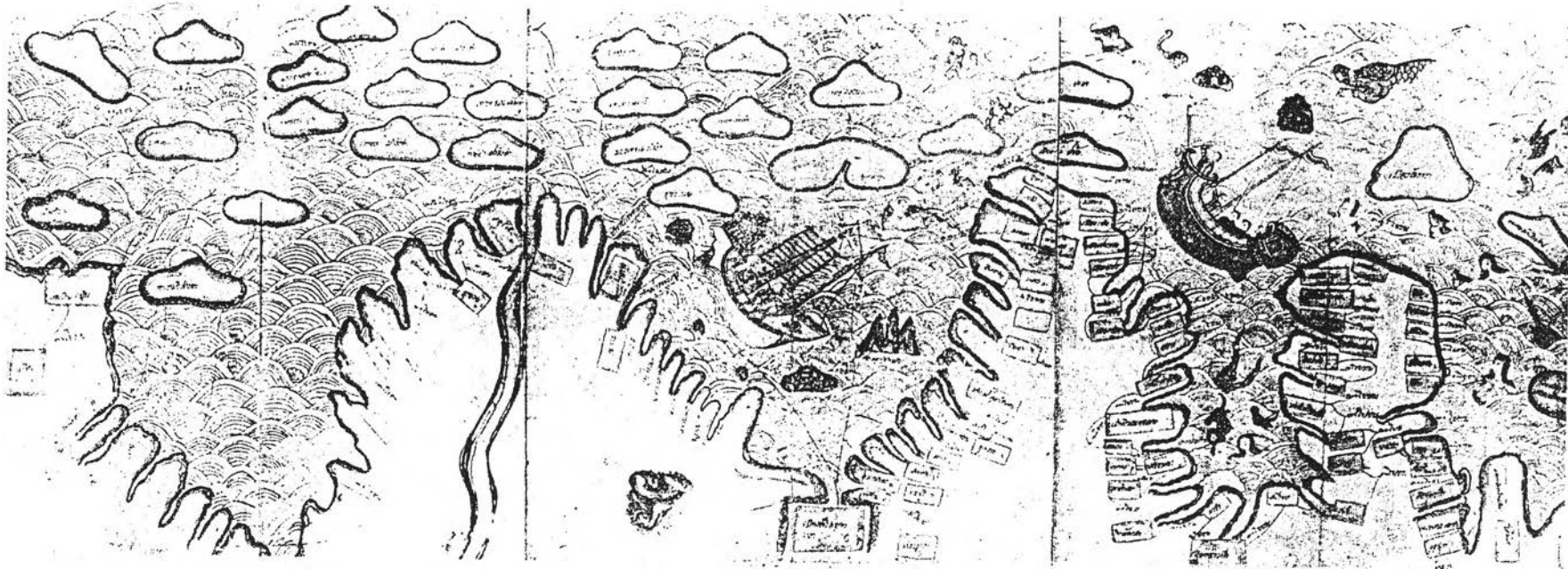
สภาพภูมิศาสตร์บริเวณหัวเขาแดง จัดว่าเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองอย่างดีที่สุด บริเวณทะเลสาบสงขลามีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์เพียงพอ โดยได้น้ำจากภูเขาและบริเวณพื้นที่ราบที่เป็นสันทราย มีแนวภูเขาเป็นแนวป้องกันและตั้งอยู่ปากคลองที่เป็นทางเข้าออกสู่ทะเลสาบสงขลา มีความสะดวก จอดเรือได้ตลอดปี ทั้งบริเวณชายฝั่งทะเลและลึกเข้ามาในทะเลสาบสงขลา

4.7 การเชื่อมโยงของเมือง

การเชื่อมโยงของเมืองสงขลา ก็คือ ระบบการสัญจรลักษณะต่างๆ ซึ่งในอดีตกาลสามารถเชื่อมโยงเข้ามาสู่พื้นที่ชุมชนนั้นจะอาศัยเส้นทางการค้า หรือเส้นทางการรบทำสงครามเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นทางบกหรือทางน้ำ

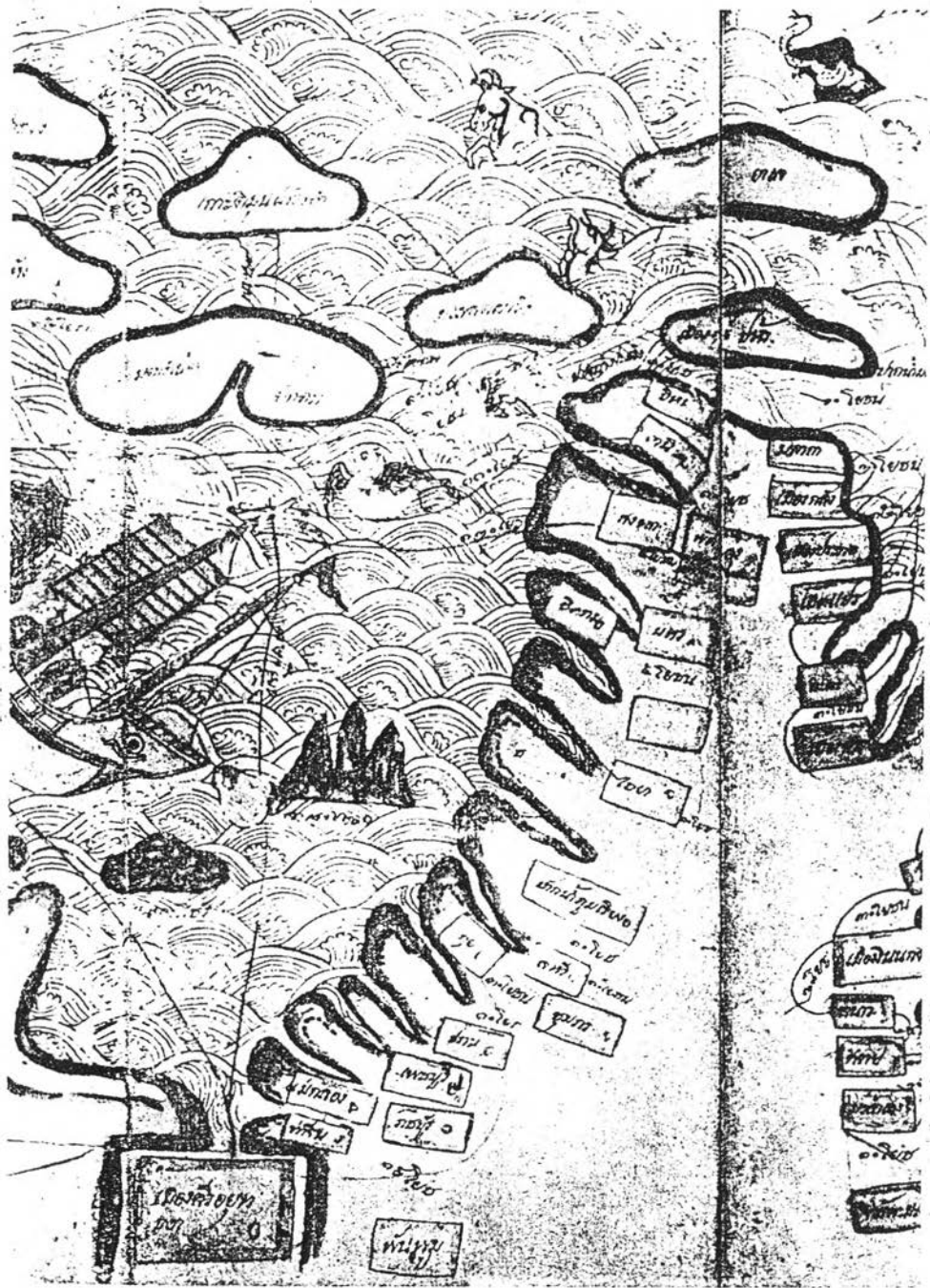
4.7.1 การเชื่อมโยงด้วยเส้นทางทางบก การติดต่อสัญจรทางบกสำหรับเมืองสงขลานั้นไม่ค่อยเป็นที่นิยมกันเพราะ การเดินทางติดต่อค้าขายกับเมืองสงขลานั้น ต้องผ่านป่าและเขาต่างๆ ทำให้การเดินทางลำบากมาก ต้องเดินตีนเปล่าไปตามเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างเมืองซึ่งไม่เป็นที่นิยมและเป็นถนน ห่างจากฝั่งทะเลทำให้เหน็ดเหนื่อย ความจริงแล้วแทบจะไม่มีถนนด้วยซ้ำ เพราะการเดินทางต้องถ่างป่าถางดงเดินทางเดินทางนั่นเอง แต่การสัญจรภายในเมืองจากแผนผังของเมืองสงขลาเก่าฝั่งหัวเขาแดงที่จัดทำโดย เดอลามาชาวฝรั่งเศส แสดงว่าการสัญจรภายในเมืองมีการแบ่งถนนอย่างชัดเจน โดยมีลักษณะเชื่อมโยงแบบตาราง เพื่อเข้าถึงชุมชนในย่านต่างๆ ของเมือง

4.7.2 การเชื่อมโยงด้วยเส้นทางทางน้ำ เป็นเส้นทางหลักสายสำคัญในการสัญจรเพื่อเชื่อม

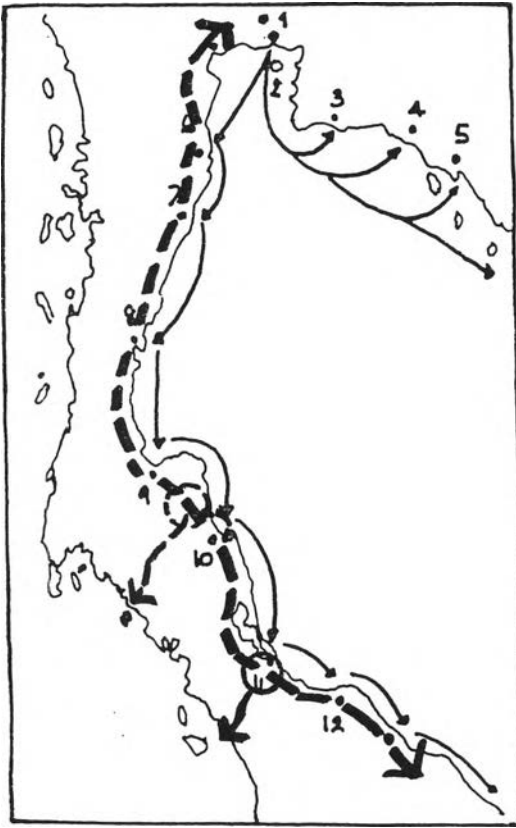
แผนที่ 3.8 แผนที่เขียนแบบจิตรกรรมฝาผนังที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เบอร์ลิน ประเทศเยอรมัน
(หมายเลข I.C. 27507)

ที่มา สมุดภาพไตรภูมิกรุงธนบุรี

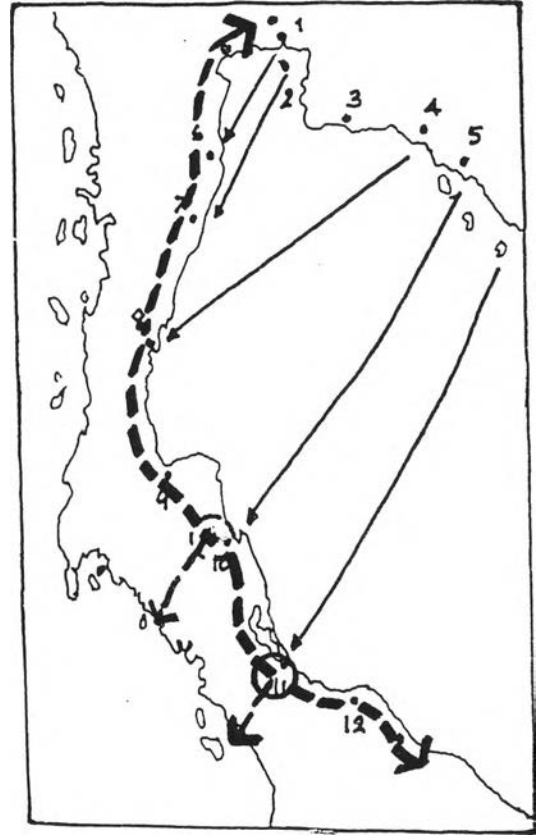

แผนที่ 3.9 แผนที่ขยายจากแผนที่ 3.8 แสดงตำแหน่งเมืองท่าสงขลาในอดีต

(ต่อ)

แผนที่หมายเลข 1
เส้นทางเดินเรือชายฝั่งทะเลอ่าวไทย
ตามสายการค้า

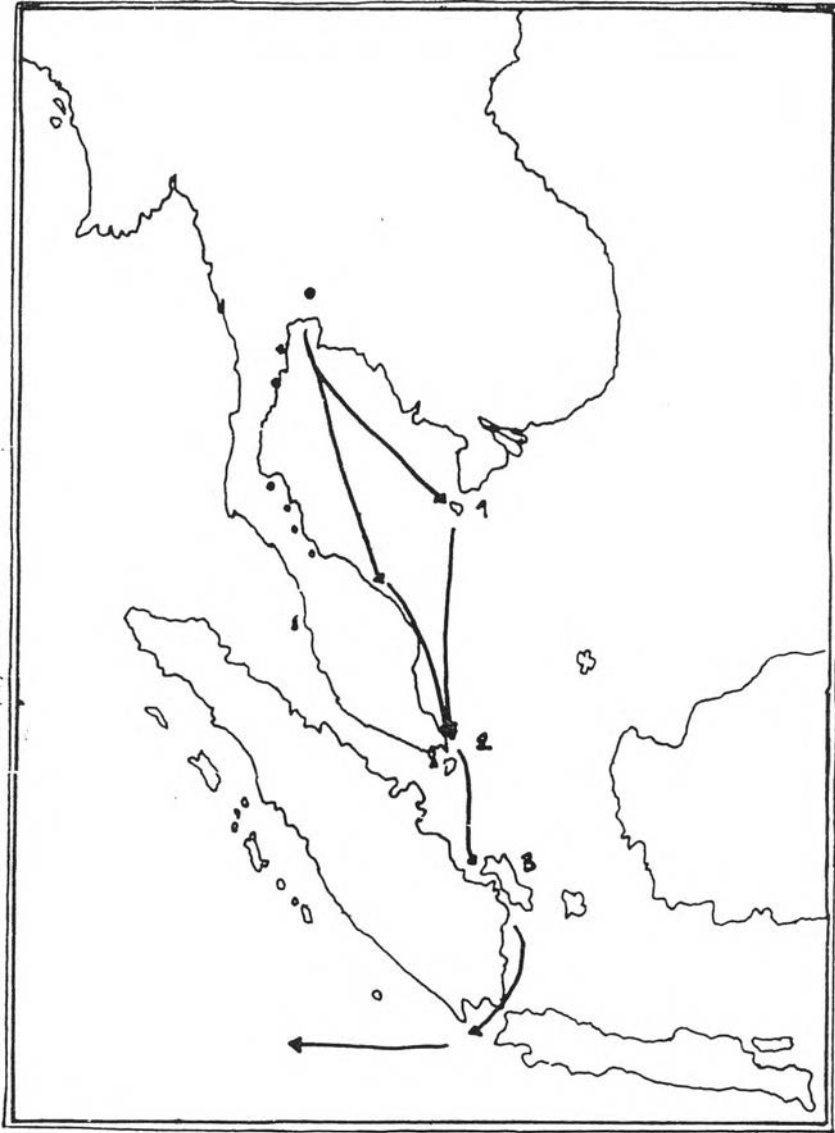

แผนที่หมายเลข 2

เส้นทางเดินเรืออ่าวไทย หมายเลข 1
คือ สมุทรปราการ, หมายเลข 2 เกาะสีชัง,
หมายเลข 3 ระยอง, หมายเลข 4 จันทบุรี,
หมายเลข 5 ตราก, หมายเลข 6 เพชรบุรี,
หมายเลข 7 ปรานบุรี, หมายเลข 8 ชุมพร,
หมายเลข 9 บ้านดอน, หมายเลข 10
นครศรีธรรมราช, หมายเลข 11 สงขลา,
หมายเลข 12 ปัตตานี

แผนที่ 3.10 แสดงเส้นทางเดินเรือที่สำคัญในอดีต

ที่มา ประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราช

แผนที่หมายเลข 3

เส้นทางเดินเรือไปต่างประเทศ หมายเลข 1 คือ เกาะกง,
หมายเลข 2 ยะโฮร์, หมายเลข 3 เกาะบังงา

(ต่อ)

โยงชุมชนเมืองสงขลากับเมืองต่างๆ โดยอาศัยการเดินทางทะเลเป็นสำคัญ ทำให้สงขลาเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญ รวมทั้งทางด้านหลังของเมืองมีเส้นทางน้ำภายในที่เดินทางไปไทรบุรี ซึ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เคยมีดำริที่จะพัฒนาเส้นทางลัดข้ามคาบสมุทรมลายูเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ

สำหรับการสัญจรโดยเส้นทางทางน้ำ จากบันทึกเกี่ยวกับการเดินเรือในสมัยเมืองสงขลาที่หัวเขาแดง นั้นคงไม่มี แต่สามารถตรวจสอบได้จากพงศาวดารบางตอน เช่น การส่งราชทูตและพระอุปาลีไปประเทศลังกา เมื่อ พ.ศ. 2295 โดยเรือของเนเธอร์แลนด์ คณะสงฆ์ไทยได้เดินทางไปประเทศลังกา ทำให้ทราบเส้นทางเดินเรือตามชายฝั่งทะเลและประเทศใกล้เคียง และเมื่อเทียบกับตามหลักฐานบันทึกทั้งพงศาวดารและชาวตะวันตก เส้นทางเดินเรือไม่ได้เปลี่ยนแปลงจนถึงปัจจุบัน กล่าวโดยทั่วไปเส้นทางเดินเรือจะเป็นดังนี้

1. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราดตัดข้ามอ่าวไทย ไปปากน้ำเมืองสงขลา แล้วอาจเดินทางไปปัตตานีได้
2. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด เกาะกง แล้วตัดข้ามอ่าวไปยังปากน้ำเมืองสงขลา แล้วอาจเดินทางไปปัตตานีได้
3. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี แล้วตัดข้ามอ่าวไปปากน้ำชุมพร เดินทางต่อไปบ้านคอน นครศรีธรรมราช สงขลาและปัตตานีได้
4. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ตัดไปเมืองเพชรบุรี ปราณบุรี ชุมพร บ้านคอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี
5. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ไปเกาะสีชัง ตัดข้ามอ่าวไปสามร้อยยอด ปราณบุรี ชุมพร บ้านคอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี

4.8 การใช้ที่ดินของเมือง

การใช้ที่ดินของชุมชนในอดีตล้วนมีความต้องการใช้เพื่อการดำเนินวิถีชีวิตและความเป็นอยู่โดยหลวมกลมเกิดเป็นศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เกิดเป็นคุณค่าของชุมชนแต่ละพื้นที่ การใช้ที่ดินของชุมชนเมืองสงขลาในขณะนั้นยังไม่มีแบ่งแยกอย่างชัดเจนในพื้นที่ เพราะเมืองมีลักษณะเป็นป้อมปราการ การใช้ที่ดินจึงปะปนกันไป แต่สามารถแยกประเภทออกมาได้ดังนี้คือ

4.8.1 การใช้ที่ดินเพื่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เพื่ออยู่อาศัยและทำกิจกรรมทางการค้าขายไปด้วย

4.8.2 การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร เพื่อนำผลผลิตมาใช้ในการดำรงชีพภายในเมือง แต่ไม่ถึง

ชั้นเป็นสินค้าส่งออก

4.8.3 การใช้ที่ดินเพื่อการศาสนาและสถานที่สำคัญ ศาสนสถานถือว่าเป็นแหล่งหล่อหลอมจิตใจของคนภายในเมือง และสถานที่สำคัญคือ อาคารทางราชการเพื่อการปกครอง รวมถึงส่วนของการป้องกัน

4.8.4 นอกจากนั้นก็คือพื้นที่ทางธรรมชาติโดยรอบ อันได้แก่ ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ทะเล ที่มีคุณค่าต่อสภาพทางธรรมชาติ

4.9 มรดกเมืองที่ทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์ (เมืองสงขลาหัวเขาแดง)

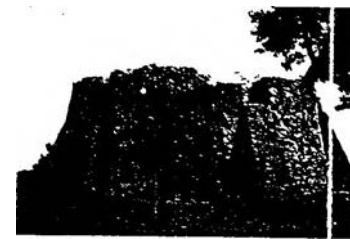
จากการที่เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงได้ถูกสร้างขึ้นด้วยผู้ปกครองที่มีเชื้อสายแขกทำให้วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตของผู้คนในยุคนั้นเป็นการดำเนินชีวิตแบบวิถีชีวิตของชาวมุสลิม เมืองสงขลาในยุคนั้นถือได้ว่าเป็นเมืองที่มีความเข้มแข็งทั้งการค้าและการปกครอง โดยการที่เจ้าเมืองในยุคนั้นคือ สุลต่าน สุลัยมาน ได้ใช้สภาพทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมทำให้เมืองสงขลากลายเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญ ส่งผลให้เมืองสงขลาเป็นที่รู้จักไปยังต่างแดนว่าเป็นเมืองท่าค้าขายทางใต้ของกรุงสยาม สามารถพบเห็นได้จากจดหมายเหตุหรือตามพงศาวดารต่างๆ เป็นมรดกที่ทำให้เมืองสงขลาในยุคต่อมายังคงดำเนินการค้าจากการเป็นเมืองท่ามาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับด้านการปกครอง เมืองสงขลามีการสร้างค่ายคูประตูหอรบได้อย่างแข็งแรง โดยในสมัยนั้นถือได้ว่าป้อมเมืองสงขลาที่มีความเข้มแข็งมาก เพราะได้รับเทคโนโลยีการก่อสร้างจากชาวตะวันตก รวมถึงการมีปืนใหญ่ประจำป้อมทำให้ยากแก่การเข้าโจมตี โดยทางอยุธยาได้ยกกองทัพมาปราบถึง 2 ครั้งก็ยังไม่สำเร็จ ถ้าไม่มีคนภายในเมืองกบฏ ไม่อย่างนั้นเมืองสงขลาคงไม่สามารถถูกทำลายได้ และทำให้เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงล่มสลายลงในที่สุด แต่เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงก็ได้ทิ้งมรดกเมืองที่ทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์ไว้มากมาย โดยสิ่งที่ยังเหลือมาสู่ปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นโบราณสถานเสียเป็นส่วนใหญ่ โดยอาณาเขตของเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงมีอาณาเขตประมาณ 2,460 ไร่

ในปัจจุบันยังคงสภาพปรากฏค่อนข้างชัดเจน มีลักษณะเป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบด้วยคูเมืองทางทิศตะวันออกและทิศเหนือ มีภูเขาเป็นปราการธรรมชาติทางทิศใต้และทิศตะวันตก ตัวเมืองตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเทือกเขา ภายในเมืองมีป้อมเมืองตั้งอยู่ตำแหน่งต่างๆ เรียงรายจากพื้นราบบนสันทรายในสันเขาและยอดเขา ภายในเมืองประกอบด้วย

ป้อมหมายเลข 1 ใกล้เคียงเมืองโบราณ

ป้อมหมายเลข 9 เชียงเขาน้อย

ป้อมเชิงเขาน้อยมีสภาพสมบูรณ์ที่สุด

ป้อมหมายเลข 4 บนเขาค่ายม่วง

ป้อมหมายเลข 5 บนเขาค่ายม่วง

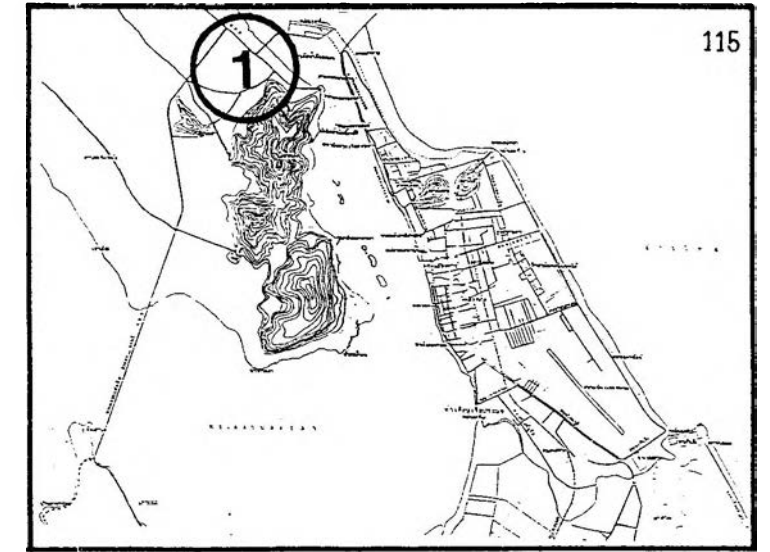
ป้อมหมายเลข 6 บนเขาค่ายม่วง

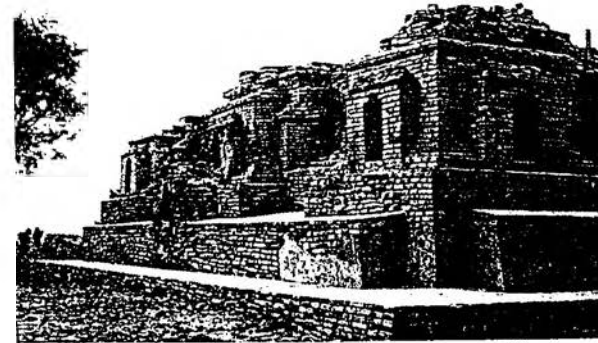
ป้อมหมายเลข 10 เป็นที่สร้างเจดีย์สองพี่น้อง

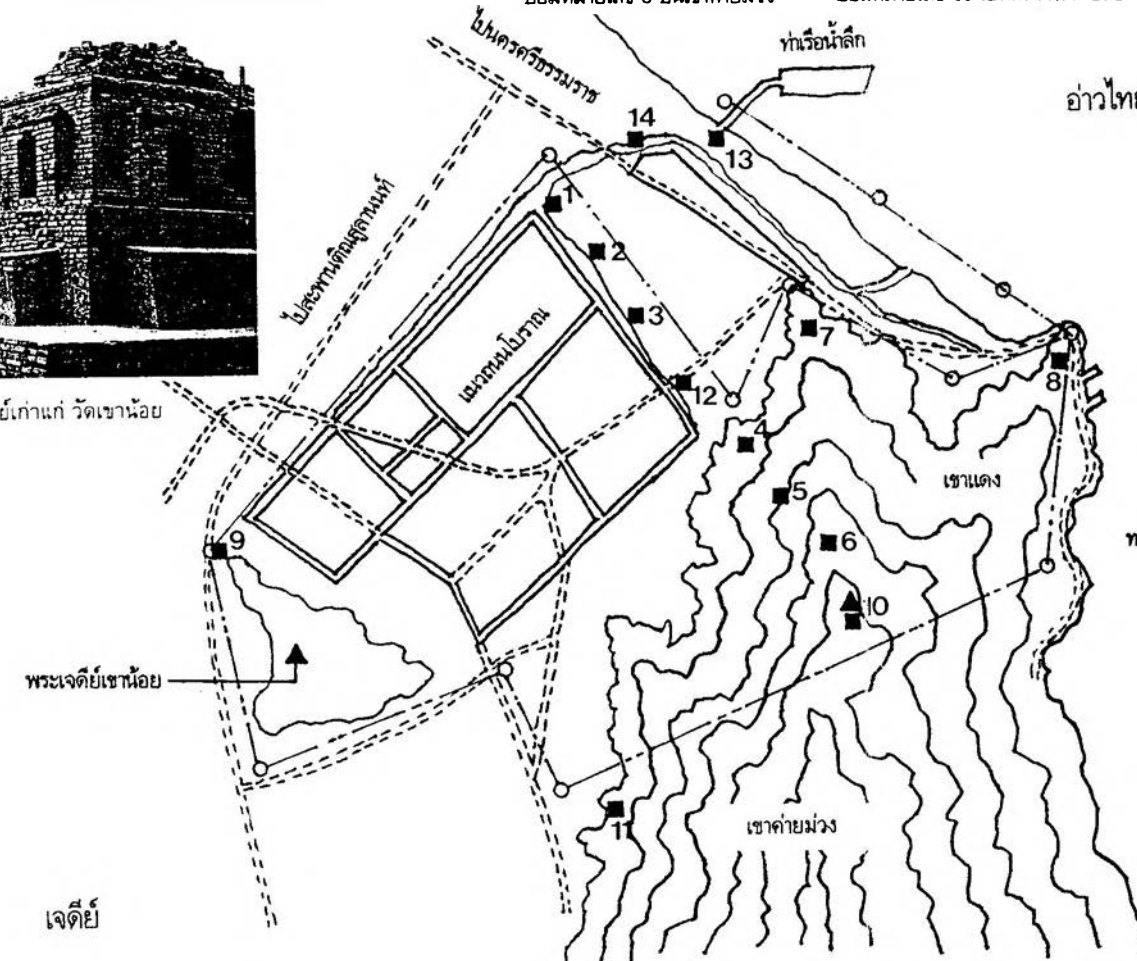
ป้อมหมายเลข 8 บนหัวเขาแดง

เมืองสงขลาที่หัวเขาแดง KEY PLAN

ซากปรักหักพังของฐานเจดีย์เก่าแก่ วัดเขาน้อย

- ▲ เจดีย์
- ป้อม
- --- แนวเขตโบราณสถาน

อำเภอไทย

ทะเลสาบสงขลา

ที่ตั้งพสุธาตุลาหรือเรียกว่าทวดหมุ่ม ตำบลหัวเขา

พื้นที่ตั้งเมืองสงขลาตามพัฒนาการที่ผ่านมา

แผนที่ 3.11 แผนที่แสดงมรดกเมืองที่มีคุณค่าแก่การอนุรักษ์และพัฒนา สงขลาหัวเขาแดง

- ป้อมเมือง เท่ที่สำรวจพบจำนวน 13 แห่ง เป็นป้อมก่อด้วยหินปูนบนพื้นราบ 5 ป้อม บนเขา และเชิงเขา 7 ป้อม ริมฝั่งทะเล 1 ป้อม
- กำแพงเมือง คงเหลือสภาพเป็นเนินฐานเฉพาะเพียงด้านทิศเหนือมีความยาวประมาณ 150 เมตร
- คูเมือง มีความยาวทั้งสิ้นประมาณ 2,000 เมตร ปัจจุบันมีสภาพตื้นเขินมาก ส่วนที่สมบูรณ์มากที่สุดคือ ทางด้านทิศเหนือ มีความกว้างประมาณ 30 เมตร และยังมีคูน้ำแบ่งพื้นที่กลางเมือง ออกเป็น 2 ส่วน อีกสายหนึ่งมีความยาวประมาณ 530 เมตร
- ศาสนสถาน 2 แห่ง

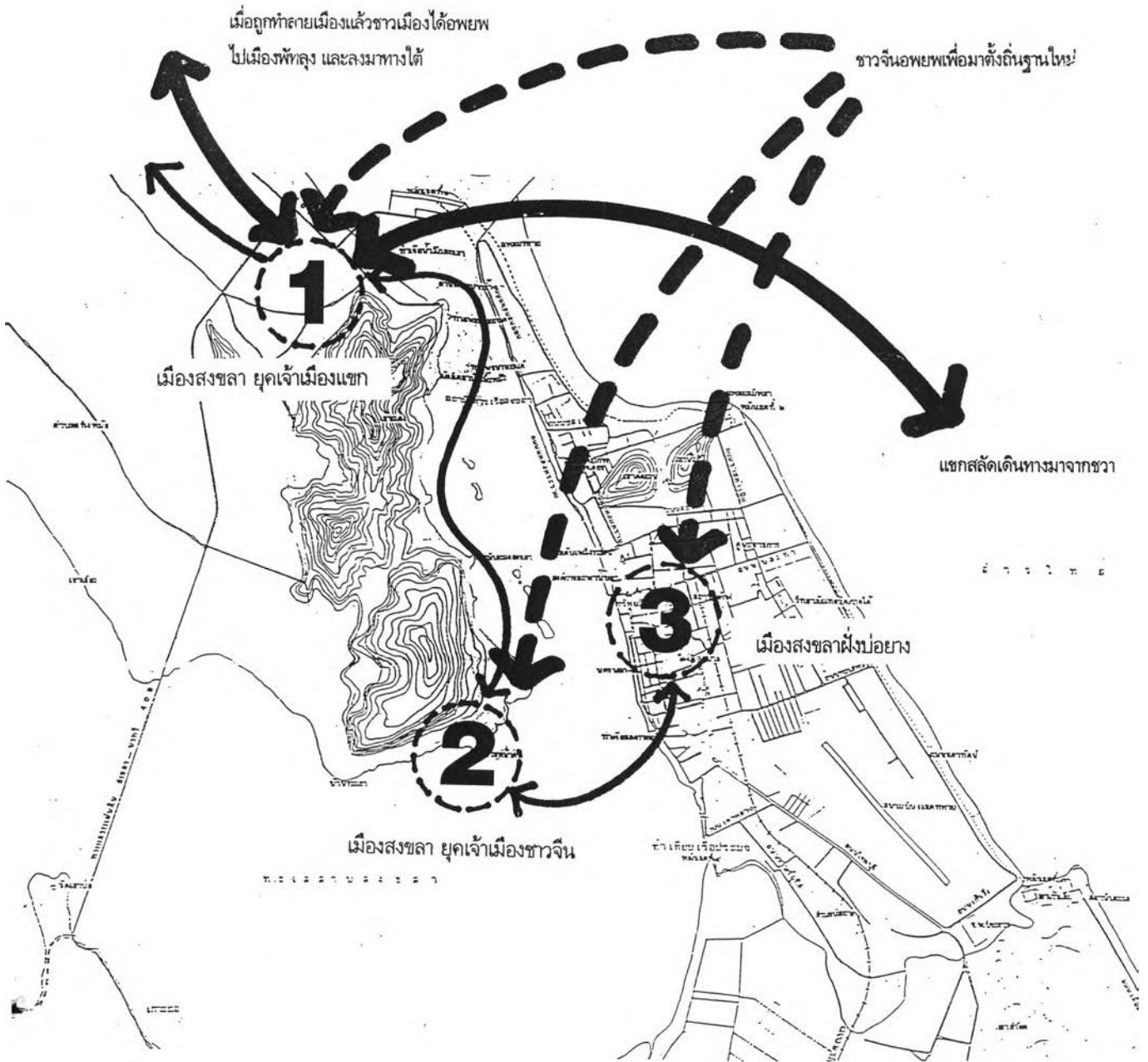
นอกจากมรดกเมืองที่เป็นจำพวกโบราณสถานภายในเมืองแล้ว โดยรอบของพื้นที่ยังมีกลุ่มโบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย

- จำพวกศาสนสถาน
- สุสานมรทุมของเจ้าเมืองสงขลา เป็นที่ฝังศพของสุลต่านสุลัยมาน และบริเวณใกล้เคียงกันเป็นสถานที่ฝังศพวิลันดาคือ ที่ฝังศพของภรรยาของสุลต่าน ปัจจุบันได้ถูกจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว
- เจดีย์องค์ขาวและองค์ดำ (เจดีย์สองพี่น้อง) สร้างในสมัย พ.ศ. 2373 เมื่อทางสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้ยกทัพมาปราบกบฏไทรบุรี และพระยาศรีพิพัฒนาได้สร้างไว้อีกองค์หนึ่งด้วยคือ เจดีย์องค์ขาว

5. เมืองสงขลาปกครองด้วยเจ้าเมืองเชื้อสายจีน (เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน พ.ศ. 2223 – 2385)

5.1 การหลั่งไหลเข้ามาของชาวจีน

การเข้ามาของชาวจีนโพ้นทะเลทางภาคใต้ เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ทำให้โฉมหน้าของพัฒนาการท้องถิ่นต่างๆ ในภาคใต้เปลี่ยนแปลงไปมากที่สุด ชาวจีนอพยพเหล่านี้เป็นกลุ่มชนที่มีบทบาทสูงสุดในทางการเมือง และเศรษฐกิจของภาคใต้ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การทำความเข้าใจบทบาทของชนเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามามีบทบาทในท้องถิ่นภาคใต้ของไทย รวมถึงเมืองสงขลาซึ่งมีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งและถิ่นฐานตั้งแต่สมัยเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงซึ่งมีเจ้าเมืองที่มีเชื้อสายอินโดนีเซีย และมีชนชาติต่างๆ ทั้ง อินเดีย อาหรับ หลั่งไหลเข้ามาตั้งถิ่นฐาน รวมถึงคนไทยท้องถิ่นได้ชัดเจนขึ้นโดยการมองในเชิงเปรียบเทียบ

แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น : กรณีศึกษาเมืองสงขลา			
	แผนที่ 3.12	แสดง พัฒนาการท้องถิ่นเมืองสงขลา	
	มาตราส่วน	ที่มา จากการค้นคว้า	
	สัญลักษณ์		
		เส้นทางชาวจีนอพยพ	
		เส้นทางชาวมุสลิม	
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย			

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาทางภาคใต้ของไทยรวมถึงพวกที่เข้ามาที่เมืองสงขลาด้วยนั้น ไม่ใช่ชาวจีนแท้ๆ หรือชาวจีน “ฮั่น” ซึ่งเป็นกลุ่มอารยชน แต่เป็นชาวจีนทางตอนใต้ที่ประกอบอาชีพการค้า กสิกรรมและการประมงเป็นหลัก โดยการเข้ามาติดต่อกันตามเมืองท่าต่างๆ ที่มีท่าเรือ โดยเริ่มมาตั้งถิ่นฐานสมัยตอนกลางอยุธยาเป็นอย่างช้า

ชาวจีนกลุ่มนี้สามารถเห็นได้ชัดเจน ตัวอย่าง สมัยตอนปลายอยุธยา นายเฮาเหยียง หรือนายเหยียง แซ่เฮา เป็นกลุ่มชาวจีนอพยพที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาค้าขายในบริเวณเมืองสงขลาในสมัยนั้น และได้เป็นผู้สถาปนาเมืองสงขลาขึ้นมาใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นจีนฮกเกี้ยนจากแถบมณฑลฟูเจี้ยนทางตอนใต้ของจีน กลุ่มชาวจีนกลุ่มนี้สามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับรัฐบาลกลางและได้รับแต่งตั้งให้เป็นกลุ่มผู้ปกครองเมืองสงขลาเป็นเวลานานกว่าศตวรรษ นอกจากกลุ่มนายเหยียงแล้วยังมีกลุ่มชาวจีนสำคัญอีกกลุ่มในยุคนี้คือ กลุ่มจีนปาดและจีนบวย เศรษฐีผู้มั่งคั่งชาวเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งสามารถเชื่อมโยงอำนาจทางเศรษฐกิจของตนเข้ากับผู้ปกครองนครศรีธรรมราช โดยการให้บุตรสาวคือ หม่อมทอง เหนียวสมรส กับเจ้านครฯ (หนู) และกลายเป็นบรรพบุรุษของสายตระกูล ณ นคร

ชาวจีนที่เข้ามาในภาคใต้ของไทย นอกจากเข้ามามีบทบาทในฐานะนักปกครอง พ่อค้าและก๊วยจีน เป็นผลสืบเนื่องจากการขยายกิจการการค้าทางทะเล นอกจากนั้นยังแทรกตัวเองเข้าไปเป็นขุนนางไทย และเป็นนายอากร เก็บภาษีรับผูกขาดภาษี เช่น อากรบ่อนเบี้ย อากรเตาสู่รา อากรรังนก อากรดีบุก และพัฒนาไปสู่ระบบรับเหมาเมือง ตามหลักฐานที่ปรากฏก็คือ นายเฮาเหยียง นั่นเอง ในปี พ.ศ. 2312 ได้เข้าสวามิภักดิ์และถวายตัวเป็นไพร่ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน และผูกขาดการทำการค้ารังนกในทะเลสาบสงขลาปีละ 50 ชั่ง

ชาวจีนได้หลั่งไหลเข้ามาทั่วภาคใต้และเมืองสงขลา และมีบทบาทสำคัญทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมาตลอด และพยายามทำตัวให้กลมกลืนกับท้องถิ่นต่างๆ อย่างแนบแน่น จนกลายเป็นเจ้าเมืองกรมการเมือง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พ่อค้า คหบดีที่มั่งคั่งและราษฎรโดยทั่วไป

5.2 การกลับฟื้นคืนเป็นเมืองของสงขลา

นับตั้งแต่เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงถูกทำลายอย่างราบคาบ ในปี พ.ศ. 2223 เมืองสงขลาที่ซบเซาลงไม่ค่อยมีความสำคัญ ชาวต่างชาติก็ไม่ค่อยเดินทางเข้ามาค้าขายและจอดพักเรือ การค้าของเมืองก็หยุดชะงักลง ชาวเมืองสงขลาเดิมส่วนหนึ่งได้โยกย้ายถิ่นฐานไปตั้งชุมชนใหม่ทางปลายคาบสมุทรสทิงพระที่บ้านแหลมสน ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองสงขลาเดิม จึงนิยมเรียกเมืองสงขลาใหม่ว่า “เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน” แต่ด้วยความเป็นเมืองท่าที่เพียบพร้อม ในปัจจุบัหลายประการทั้งสภาพภูมิศาสตร์ และการค้าที่เคยรุ่งเรืองมาแล้ว

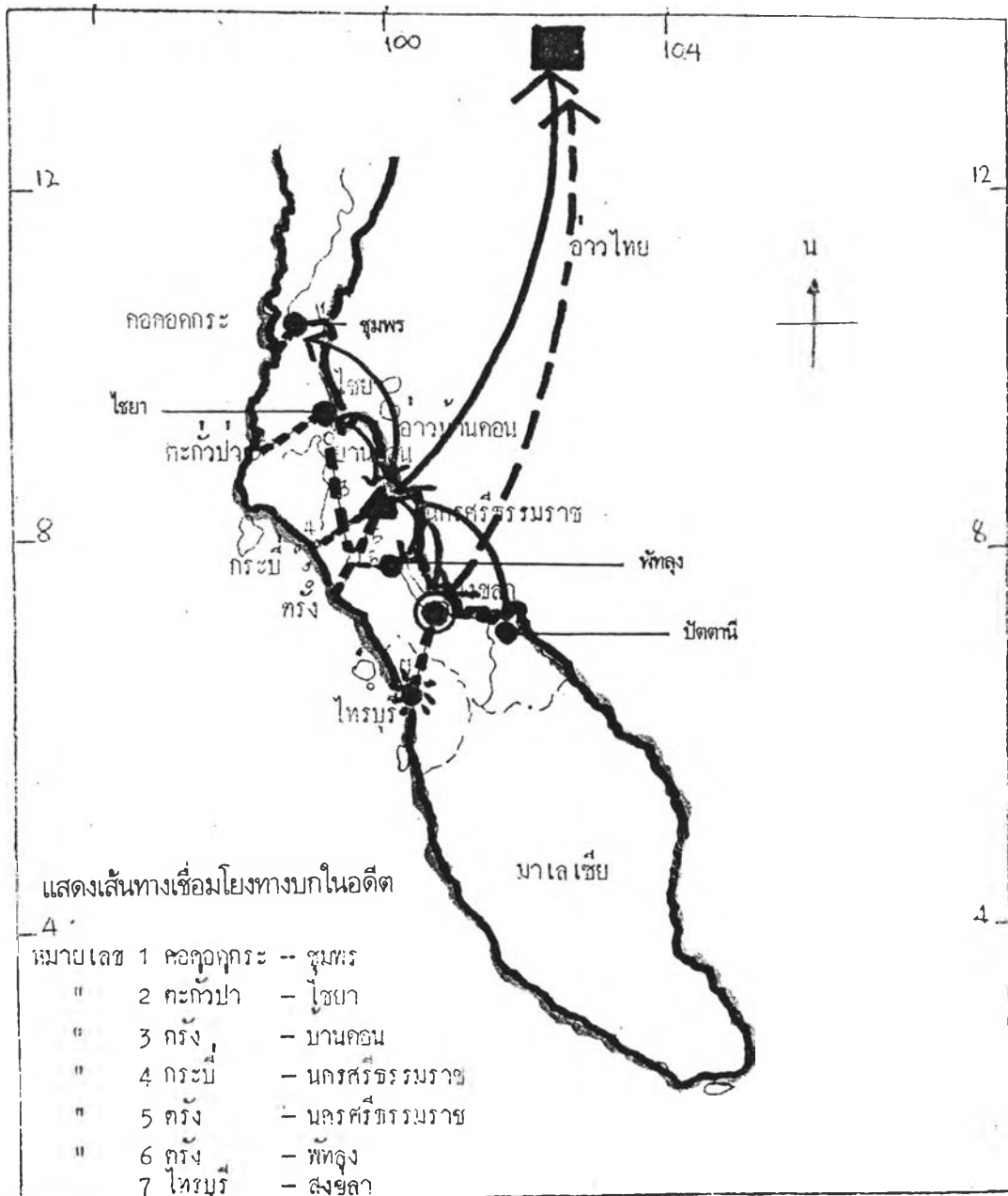
เมืองสงขลาก็ยังคงเป็นที่สนใจของพ่อค้าชาวยุโรปยังคงเดินทางเข้ามาค้าขายต่อ แต่เหตุการณ์ต่างๆ ไม่เอื้ออำนวยให้บรรดาพ่อค้าเหล่านั้นเข้ามาช่วยฟื้นฟูเมืองสงขลาได้ ซ้ำยังค่อยๆ ถอนตัวออกไป ในที่สุดก็ทิ้งเมืองนี้ไว้ให้ชาวจีนที่อพยพเข้าตั้งถิ่นฐานและชาวพื้นเมืองเดิมเข้ามามีบทบาททางด้านการค้าต่อมา และขณะเดียวกันในด้านการปกครองก็มีการเปลี่ยนแปลงใหญ่อีกครั้ง ซึ่งก็คงเอื้ออำนวยให้สงขลาได้พัฒนาต่อมาอย่างไม่หยุดยั้ง

ไม่ใช่เรื่องแปลกที่ชาวจีนจะเป็นตัวหลักในการทำการค้าที่เมืองสงขลา ทั้งนี้เพราะชาวจีนที่เข้ามามีประสบการณ์อยู่แล้วและพยายามเข้ามามีบทบาทในการปกครองด้วย อาจกล่าวได้ว่าชาวจีนนี้เองที่มีบทบาททำให้เมืองสงขลากลับมาคึกคักอีกครั้งหนึ่ง เข้าใจว่าในระยะนี้เองที่เมืองสงขลามีชาวจีนหนาแน่นขึ้นเพราะเข้ามาทำงานเป็นกุลีจีน จากการที่ชาวจีนได้มีบทบาททางด้านการค้าและการปกครองในเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนแล้ว

5.3 การขึ้นปกครองเมืองสงขลาโดยผู้ปกครองเชื้อสายจีน (สมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. 2310 - 2334)

เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้เสียกรุงให้แก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 แล้วทำให้ราชอาณาจักรสยามได้แตกแยกออกเป็นก๊กเป็นเหล่าต่างๆ เรียกกันว่า “ชุมชน” ทางใต้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช หรือ (หนู) ได้ตั้งตนเป็นอิสระ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ได้ขยายอำนาจมีอิทธิพลเหนือเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน โดยส่งคนมาปกครองคือ นายวิเชียร มาเป็นเจ้าเมือง 2 - 3 ปี เหตุการณ์ได้เปลี่ยนแปลงเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน) ได้ยกกองทัพมาปราบทางภาคใต้ได้สำเร็จ และแต่งตั้งนายโยม ชาวเมืองสงขลา ขึ้นเป็นเจ้าเมืองโดยมีบรรดาศักดิ์เป็นพระสงขลา (โยม) มียศสูงกว่าหลวงวิเชียร ผู้ปกครองคนเก่า

พระสงขลา (โยม) ปกครองอยู่ได้ 6 ปี บ้านเมืองไม่เจริญขึ้นจึงปลดออกโดยแต่งตั้งให้ชาวจีน ชื่อ นายเหยียง แซ่เฮา จากเมืองจิหวู ในมณฑลฝูเจี้ยน ซึ่งอพยพมาตั้งหลักแหล่ง อยู่ในเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนนานหลายปีแล้ว โดยได้รับความดีความชอบจากการทำอากรรังนก ถวายเงินปีละ 50 ชั่งและส่งของเข้าราชธานีไม่ได้ขาด และเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อราชธานี โดยได้รับบรรดาศักดิ์เป็น หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (เหยียง พ.ศ. 2318 - 2325) อันเป็นต้นตระกูล ณ สงขลา ปกครองเป็นเจ้าเมืองสงขลาและเป็นนายอากรรังนก เกาะสี เกาะท่า จนถึงแก่อนิจกรรม หลังจากนั้นแต่งตั้งให้ผู้สืบเชื้อสายในตระกูลของท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนสืบต่อมา ทำให้การพัฒนาเมืองสงขลาได้เปลี่ยนมือจากข้าราชการไทยมาเป็นข้าราชการเชื้อสายจีน ในขณะนั้นเมืองสงขลาเองยังคงเป็นหัวเมืองประเทศราชโดยอยู่ในความปกครองของหัวเมืองเอกในขณะนั้นคือ เมืองนครศรีธรรมราช แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินได้มีนโยบายคานอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชลงบ้าง จึงยกเมืองสงขลาเป็นเมืองขึ้นตรีขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. 2320

แผนที่ 3.13 แสดงความสัมพันธ์ในการปกครองหัวเมืองภาคใต้

ที่มา ประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราช

5.4 เมืองสงขลาขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลาง (สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 - 3 พ.ศ. 2334 - 2385)

จนสิ้นสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในปี พ.ศ. 2325 เมื่อมีการเปลี่ยนแผ่นดินอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งอยู่ในการปกครองของรัชกาลที่ 1 ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยผู้ปกครองเมืองสงขลาที่เป็นพระยาสงขลาคนต่อมาคือ นายบุญห่วย ซึ่งเป็นบุตรสืบตระกูลจากการสมรสของนายเหยียง กับคนไทยซึ่งเป็นชาวพัทลุง ก่อนได้รับการแต่งตั้งเป็นหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ นายบุญห่วยได้รับการโปรดเกล้าแต่งตั้งจากรัชกาลที่ 1 เป็นเจ้าพระยาอินทรีศรี เป็นเจ้าเมืองสืบต่อมา และได้สร้างความเจริญให้แก่เมืองสงขลา โดยการที่เมืองสงขลาได้กลับกลายมาเป็นเมืองท่าค้าขายอีกครั้งทางชายฝั่งทะเลตะวันตก ประกอบกับทางเมืองหลวงได้รับผลประโยชน์จากเมืองสงขลาทั้ง ส่วย อกร ดินบุก และอื่นๆ จากดินแดนที่อยู่ในความควบคุมของเมืองสงขลา โดยเฉพาะรายได้จากการทำเหมืองแร่ของเมืองปัตตานี ตลอดจนอกรังนกซึ่งให้ผลประโยชน์ถึงปีละ 52 ชั่ง เจ้าพระยาอินทรีศรีบริหารราชการสนองพระเดชพระคุณจนถึงปี พ.ศ. 2355 ได้ถึงแก่กรรมในปีนั้น ซึ่งตรงกับสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์ที่ 2 ของราชวงศ์จักรี

พระยาสงขลาจากตระกูล ณ สงขลา คนที่ 3 คือ พระยาวิเศษภักดี (เถียนจ้ง) แต่ปกครองได้เพียง 5 ปี คือ ในปี พ.ศ. 2360 ก็ถึงแก่กรรมลงทำให้พระยาเชียรศรี หรือ (เถียนเล้ง) ได้รับการโปรดเกล้าจากรัชกาลที่ 3 แต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองสงขลาต่อมาโดยปกครองอยู่ถึง 30 ปี (พ.ศ. 2360 - 2390)

ในสมัยแรกๆ เมืองสงขลาถูกยกมาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่ง แต่เมื่ออยู่ด้วยกันได้ไม่นานก็เริ่มเป็นอริกัน เนื่องจากความไม่พอใจของเจ้าเมืองทั้งสองฝ่าย ทางส่วนกลางเห็นว่าหากยังคงให้เมืองสงขลาขึ้นตรงกับนครศรีธรรมราชต่อไปอาจเกิดปัญหาขึ้น เมื่อหัวเมืองทางภาคใต้ไม่สามัคคีกันแล้ว ยากที่จะแก้ไขปัญหาหัวเมืองประเทศราชมาอยู่ได้ จึงให้หัวเมืองสงขลาขึ้นตรงต่อกรุงเทพ ใน พ.ศ. 2334 ให้ควบคุมดูแลหัวเมืองมาลายูด้านอ่าวไทย คือ ปัตตานี กลันตัน และตรังกัน ทำให้เมืองสงขลาเมืองบริวารที่ต้องดูแลหลายเมือง รวมไปถึง ไทรบุรี ปะลิส และสตูล ทำให้อาณาเขตเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนค่อยๆ ขยายตัวเพิ่มขึ้น จากการเป็นหัวเมืองหลักและการค้าขายของชาวจีน จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2385 ปรากฏว่ามีอาณาเขตกว้างขวางกว่าเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงมาก ในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงรับสั่งให้มีการย้ายตัวเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนมาตั้งที่ตำบลบ่อยางจนถึงปัจจุบัน ซึ่งรัชกาลที่ 3 ได้มีรับสั่งให้ย้ายเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2375 โดยรับสั่งให้มีการสร้างบ้านเมืองใหม่ จวนเจ้าเมือง กำแพงเมือง ป้อมปราการ และวัดวาอาราม รวมถึงหลักเมือง ใช้เวลาในการก่อสร้างอยู่นานถึง 10 ปี จึงได้มีการทำพิธีสมโภชหลักเมืองใหม่ และย้ายเมืองอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2385

5.5 บทบาทและความสำคัญของเมือง

5.5.1 ระดับภาค

- บทบาทด้านการบริหารการปกครอง

จากการล่มสลายของเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงแล้ว เมืองสงขลาได้ตั้งขึ้นมาใหม่บริเวณด้านใต้ของหัวเขาแดงแต่ใช้ชื่อเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน โดยผู้ที่เข้ามาปกครองเป็นคนจีน ซึ่งอพยพมาตั้งหลักแหล่งทำให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาททางการค้าและการปกครองอย่างเต็มที่ โดยที่เมืองสงขลายังคงความเป็นหัวเมืองสำคัญทางภาคใต้ โดยยังคงเป็นเมืองที่ถูกดูแลโดยหัวเมืองเอกทางภาคใต้คือ นครศรีธรรมราช โดยที่เมืองสงขลายังถูกจัดให้เป็นหัวเมืองชั้นจัตวา ซึ่งยังต้องขึ้นตรงกับเมืองพัทลุง ซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นตรี แต่โดยความจริงแล้วระดับการปกครองของเมืองสงขลาไม่ได้เป็นไปตามนั้น เมืองสงขลาคล้ายดูเหมือนเป็นหัวเมืองประเทศราช ที่ขึ้นตรงต่อเมืองหลวงเลย เพราะบทบาทของเมืองทางการค้า เป็นเมืองท่าสำคัญระดับประเทศและภาค ทำให้เมืองสงขลาเป็นเมืองที่มีความเข้มแข็งในทุกด้าน ทำให้เกิดการขัดแย้งกับหัวเมืองเอกทางภาคใต้คือ นครศรีธรรมราช ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชพยายามแข็งข้อกับเมืองหลวงมาโดยตลอด

- บทบาททางการค้า

จากการเติบโต จากการมีผู้ปกครองที่มีเชื้อสายจีนผสมกับชาวพื้นเมือง ได้พัฒนาให้เมืองสงขลากลับมามีบทบาททางการเป็นเมืองท่าค้าขาย โดยทำการค้าขายกับจีน, ญี่ปุ่น และกรุงเทพฯ โดยเมืองสงขลาได้รับการถ่ายทอดเอาวิทยาการใหม่ๆ จากจีน ยองกง ปีนัง สิงคโปร์ และกรุงเทพฯ มาเป็นแม่แบบในการพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองนี้ ทั้งทางด้านการค้ากับต่างประเทศ โดยเกิดเป็น “การผลิตเพื่อขาย” เช่น การผลิตอุตสาหกรรมบางชนิดภายใต้การดำเนินการของคนเชื้อสายจีน เป็นต้นว่าการผลิตหม้อ ไท อีฐ และกระเบื้องดินเผา ต่อเรือ ทอผ้า เครื่องถม และเครื่องโลหะ เมืองสงขลาได้กลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าทางเรืออีกครั้งหนึ่ง อย่างที่เคยเป็นมาในสมัยอยุธยา แต่โดยรวมแล้วในระบบการค้าขายของเมืองสงขล่ายังอยู่ในระบบกินเมืองโดยมีราชธานีกำกับและร่วมผลประโยชน์กัน

- บทบาททางด้านศาสนา

เจ้าเมืองในตระกูล ณ สงขลา ได้ร่วมมือกับชาวสงขลาก่อสร้างวัดวาอาราม โบสถ์ วิหาร เจดีย์และศาสนสถานอื่นๆ มากมาย นอกจากนั้นวัดยังได้กลายเป็นแหล่งสะสมศิลปวัฒนธรรมทางด้านประติมากรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรมที่สำคัญไว้มากมายด้วย ในยุคนี้อาจจะถือได้ว่าเป็นยุคของการขยายตัวของศาสนสถานในพุทธศาสนามากที่สุดอีกยุคหนึ่งทางใต้ทะเลสาบสงขลาลงไป เช่นในสมัยเจ้าพระยาอินทรีเป็นเจ้าพระยาสงขลาได้สร้างวัดสุวรรณคีรีเป็นอนุสรณ์แก่บิดาที่สงขลาฝั่งแหลมสน ในขณะที่ศาสนาอิสลามได้กลายเป็นวิถีชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งของชาวมุสลิมในสงขลา โดยเฉพาะที่ตำบลหัวเขา

- บทบาททางการเกษตร

เมืองสงขลาเองมีผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญคือ ข้าว แต่เมื่อพิจารณาภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลา ไม่น่าจะผลิตข้าวได้มากนัก ดังนั้นปริมาณข้าวส่วนใหญ่ที่เมืองสงขลาส่งออกนี้ควรมีแหล่งผลิตอยู่ในเขตเมืองพัทลุงบนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ เพราะบริเวณพื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะเป็นที่ราบเหมาะสมที่จะปลูกข้าวเป็นอันมาก โดยผลผลิตดังกล่าวจึงถูกระบายสู่ตลาดในจีนโดยผ่านทางเมืองสงขลา นอกจากสินค้าจำพวกข้าวแล้วเข้าใจว่าไม้ซุงก็เป็นสินค้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่สงขลาได้ทำหน้าที่รวบรวมแล้วส่งต่อไปยังจีน เพราะ บริเวณป่าเขาทั้งในพัทลุงและสงขลานั้น มีสินค้าดังกล่าวซุกซุ่มและมีคุณภาพสูงมาก ดังที่รัฐบาลสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็ยังเรียกไม้กระดานในบริเวณนี้ไปใช้ประโยชน์ในราชธานีเสมอมา

- บทบาทด้านศิลปวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น

ชาวเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนคือ ชาวสงขลาจากเมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดงที่ถูกทำลายลงเมื่อปี พ.ศ. 2223 ชาวเมืองได้โยกย้ายไปอยู่บริเวณแหลมสนทางตะวันตกเฉียงใต้ของฝั่งหัวเขาแดง โดยบริเวณที่ตั้งชุมชนมี 2 แห่งคือ กลุ่มชาวไทยดั้งเดิม ตั้งอยู่บริเวณบ่อทรัพย์ ติดกับบ้านแหลมสนเป็นที่ตั้งของเมือง อีกชุมชนเป็นพวกนับถือศาสนาอิสลามโดยอพยพอยู่บ้านหัวเขา ส่วนพวกที่เข้ามาทีหลังเป็นชาวจีนโพ้นทะเล แต่เป็นกลุ่มที่เข้าเพื่อเชื่อมประสานและคานอำนาจระหว่างชุมชนชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิม เพื่อคุณภาพทางสังคมแบบสามเส้าคือ ชาวจีนโพ้นทะเล ไทยพุทธ และมุสลิมขึ้นมา ซึ่งในปัจจุบันสงขลาก็ยังคงมีเอกลักษณ์ดังกล่าว รวมถึงเป็นเป้าหลอมทางวัฒนธรรมแบบ “เสนอจุดรวมสงวนจุดต่างๆ” ระหว่างชุมชนต่างๆ ที่มีความแตกต่างทางศาสนา เชื้อชาติ และวัฒนธรรมขึ้นมา สงขลาจึงเป็นเมืองที่มีความพิเศษมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมมากกว่าเมืองใดในภาคใต้

5.5.2 ระดับเมือง

- บทบาทด้านการบริหารการปกครอง

สำหรับการบริหารเมืองสงขลายังคงเป็นเมืองในระดับจัตวาโดยเป็นแขวงเมืองสงขลาขึ้นกับเมืองพัทลุง การแยกตัวของเมืองสงขลาซึ่งเป็นเมืองจัตวาออกจากเมืองพัทลุงซึ่งเป็นหัวเมืองตรี และได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นหัวเมืองตรีเทียบเท่าพัทลุง เพราะต้องการให้สงขลาสามารถช่วยดูแลหัวเมืองประเทศราชมาลาญ และเพื่อคานอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คือเมื่อราวปี พ.ศ.2330 หรือประมาณ 200 ปีที่ผ่านมาเอง

ทางส่วนกลางได้สร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดทางส่วนตัวกับตระกูล ณ สงขลา ด้วยการกำหนดให้เจ้าเมืองในตระกูลดังกล่าวส่งบุตรหลานชายหญิงเข้ารับราชการและฝึกอบรมกับราชสำนักโดยตรง กลุ่มผู้ปกครอง

ครองเมืองสงขลาส่วนใหญ่ได้กลายเป็นผู้นิยมจารีตประเพณีและวัฒนธรรมสยาม และจากกลไกนี้เองทำให้เจ้าเมืองสงขลาที่สืบทอดกันมากลายเป็นตระกูล ณ สงขลา มาโดยตลอด ทำให้ตระกูลนี้ปกครองเมืองสงขลาอย่างร่มเย็นและเป็นที่สุขมาเป็นเวลานานร่วมศตวรรษ

- บทบาททางการค้า

จากการที่ชาวจีนได้นำเอาวิทยาการสมัยใหม่เข้าสู่เมืองสงขลา และนำเอาแบบแผนทางเศรษฐกิจแบบใหม่เข้ามาด้วยคือ “การผลิตเพื่อขาย” อันเป็นรากฐานสำคัญของการก่อตัวของทุนเงินในเมืองสงขลาในยุคต่อมา โดยที่สงขลากลายเป็นเมืองท่าสำคัญและใหญ่ที่สุดทางภาคใต้ของไทย เมืองท่าคู่แข่งอื่นๆ โดยเฉพาะปัตตานีถูกแบ่งออกเป็นเมืองขนาดเล็ก 7 เมืองคือ ปัตตานี ยะลา หนองจิก รามัน ระแงะ สายบุรี และยะหริ่ง จึงไม่มีศักยภาพเป็นคู่แข่งขั้นกับสงขลาอีกต่อไป ทำให้เมืองสงขลาเจริญรุ่งเรืองขึ้นจากการขยายตัวของการผลิตเพื่อขาย จนสามารถเก็บภาษีอากรต่างๆ ส่งเป็นรายได้ให้แก่รัฐบาลกลางเพิ่มขึ้นทุกปี

สำหรับบทบาททางการเกษตร ศาสนา และศิลปวัฒนธรรมยังมีบทบาทคล้ายกับในระดับภาค

5.6 อาณาเขตของชุมชนเมือง

หลังจากตัวเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงถูกทำลายลงในปี พ.ศ. 2223 แล้วได้มีการรวบรวมผู้คนที่อยู่อีกฟากหนึ่งของเขาหัวแดงมาตั้งถิ่นฐานที่ฝั่งแหลมสน บริเวณใกล้ๆ วัดบ่อทรัพย์และวัดสุวรรณคีรีในปัจจุบัน ทำให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนตั้งอยู่บนที่ราบแคบๆ ชายฝั่งทะเลสาบตอนใน อาศัยธรรมชาติเป็นปราการป้องกันด้วยภูเขาและทะเลสาบ ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่พบหลักฐานเด่นชัดโดยมีประตูเข้าออกเมือง กำแพงเมืองรอบด้านที่ติดทะเลสาบ มีเขาแดงด้านหลังเป็นปราการธรรมชาติ มีบ่อก่งเป็นสระน้ำภายในเมืองใช้สำหรับการบริโภค เป็นศูนย์กลางชุมชน มีวัดและจวนผู้ว่าหรือเจ้าเมืองโดยได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมจีน

และจากการที่เมืองสงขลาได้ถูกยกขึ้นเป็นเมืองชั้นตรีเทียบเท่าเมืองพัทลุง ซึ่งดูแลเมืองขึ้น 7 เมืองคือเมืองปะเหลียน เมืองศรีหนา เมืองสทิง เมืองคชราชา เมืองชะรัด เมืองพะโคะ และเมืองกำแพงเพชร ส่วนเมืองสงขลามีอาณาเขตเพิ่มขึ้นคือ เมืองจะนะ และเมืองเทพาเข้ามา นอกจากนั้นยังได้ ตำบลบ้านพะวง และตำบลบ้านการ่างของเมืองไทรบุรีมาอีกด้วย ตำบลสองตำบลนี้เองถือเป็นพื้นฐานของอำเภอหาดใหญ่ในปัจจุบัน ต่อมาในปี พ.ศ. 2382 ก็ยังได้เมืองพะโคะมาเพิ่มอีกเมืองหนึ่ง

จะเห็นได้ว่าอาณาเขตของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนจะค่อยๆ ขยายเพิ่มขึ้น เมื่อถึงปี พ.ศ. 2385 นั้น ปรากฏว่ามีอาณาเขตกว้างขวางกว่าเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงมาก รวมทั้งมีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้าเพิ่มมากขึ้นด้วย ทำให้การขยายตัวของเมืองเป็นไปด้วยความลำบาก เนื่องจากปัจจัยหลายประการดังที่กล่าวมาข้างต้น

5.7 การเชื่อมโยงของเมือง

โครงข่ายการเชื่อมโยงของชุมชนเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนยังคงประกอบด้วยเส้นทางสำคัญ 2 เส้นทางคือ ทางบก และทางน้ำ ซึ่งเส้นทางคมนาคมทางน้ำใช้สำหรับติดต่อเมืองใกล้เคียงและต่างประเทศ ยังคงมีความสำคัญสูง เพราะสงขลาเองได้พัฒนาเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญมากโดยเหนือกว่าปัตตานี ซึ่งอดีตก็เป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญ โดยมีเอกสารอ้างอิงจากประเทศจีนร่วมสมัยแล้วว่า การเดินทางจากปัตตานีมาสงขลาทางบกใช้เวลา 5 - 6 วัน ทางน้ำโดยลมมรสุมประมาณวันเศษก็ถึง

5.8 การใช้ที่ดินของชุมชนเมือง

การใช้ที่ดินสำหรับเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ไม่ปรากฏหลักฐานทางด้านแผนที่และผังของเมืองที่แน่ชัด โดยส่วนที่หลงเหลืออยู่มีเพียงแค่ว่า ประตูเมืองเก่า และบ่อก่งเป็นบ่อน้ำที่ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชน ทำให้ข้อมูลด้านการใช้ที่ดินขาดหายไป อาจเป็นเพราะเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนเป็นเมืองที่อยู่ได้ไม่นานก็ต้องย้ายเมือง เพราะมีความคับแคบทางด้านพื้นที่ไม่สามารถขยายตัวเมืองได้ อีกทั้งยังไม่มีเส้นทางที่สะดวกในการเดินทางทางบกเพราะด้านหลังก็ติดเขาแดง แต่โดยรวมแล้วการใช้ที่ดินของเมืองก็ยังคงคล้ายกับการใช้ที่ดินคล้ายกับเมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดง คือเป็นการใช้ประโยชน์ของที่ดินเพื่ออยู่อาศัย การเกษตร การศาสนา และ ธรรมชาติ

แต่การใช้ประโยชน์ที่ดินเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางด้านพาณิชยกรรมเพิ่มขึ้น เนื่องจากการค้าขายแบบระบบทุนของจีนทำให้เริ่มมีงานการค้าของเมืองเกิดขึ้น

5.9 มรดกเมืองที่ทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์ (เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน)

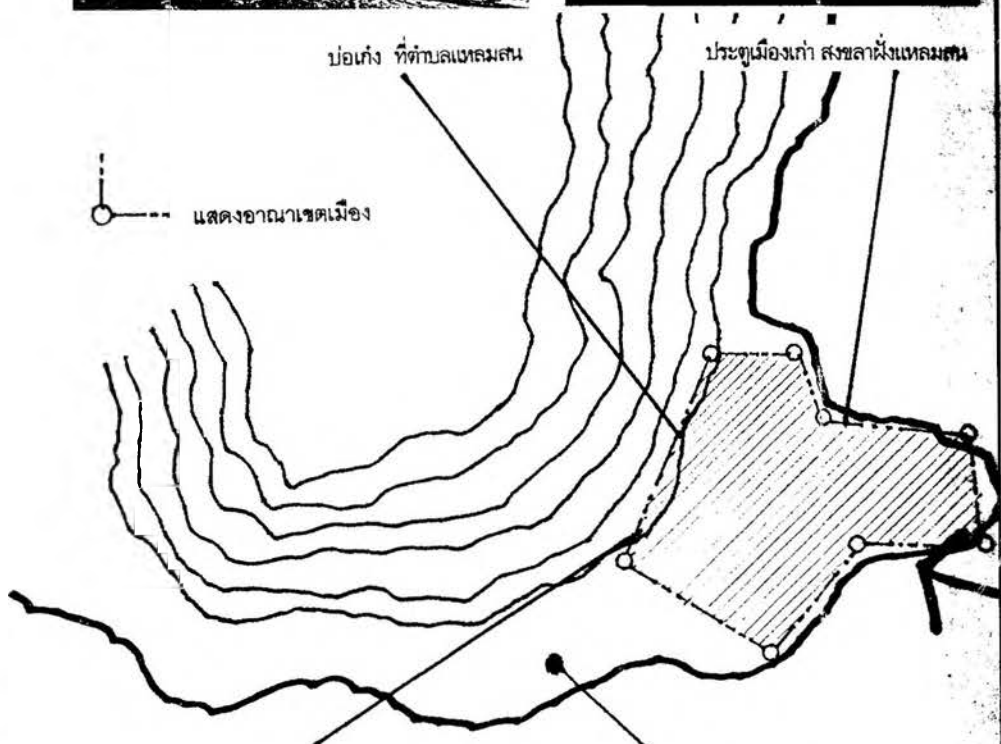
หลังจากเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงได้ถูกทำลายลง ทำให้เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงได้ล่มสลายลงไป ผู้คนในเมืองได้กระจัดกระจายอพยพลงมาทางตอนใต้ บริเวณทางตอนใต้เป็นบริเวณแหลมสน ซึ่งเป็นที่ของชุมชนชาวจีน ได้มีบทบาททั้งทางด้านการค้าและการปกครองต่อมา ทำให้เกิดเป็นเมืองสงขลาใหม่ฝั่งแหลมสน โดยมีผู้ปกครองเมืองเป็นชาวจีน ทำให้วัฒนธรรมจีนได้เข้ามามีบทบาทและผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม

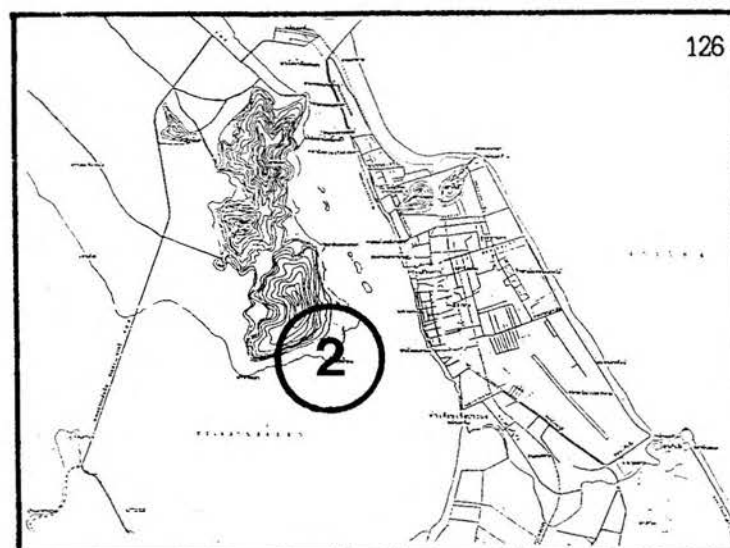
บ่อแก่ง ที่ตำบลแหลมสน

ประตูเมืองเก่า สงขลาฝั่งแหลมสน

แสดงอาณาเขตเมือง

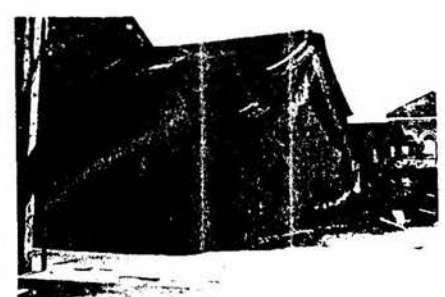

หมายเหตุ เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนไม่ได้มีการบันทึกอาณาเขตของเมืองเป็นผังเมืองที่เด่นชัด ทำให้ไม่สามารถเขียนแผนผังของเมืองได้ชัดเจน อาจเป็นเพราะเมืองสงขลาแหลมสนตั้งเมืองได้ไม่นานก็ต้องย้ายเมืองตามข้อจำกัดทางกายภาพของเมือง

เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน KEY PLAN

ทะเลสาบสงขลา

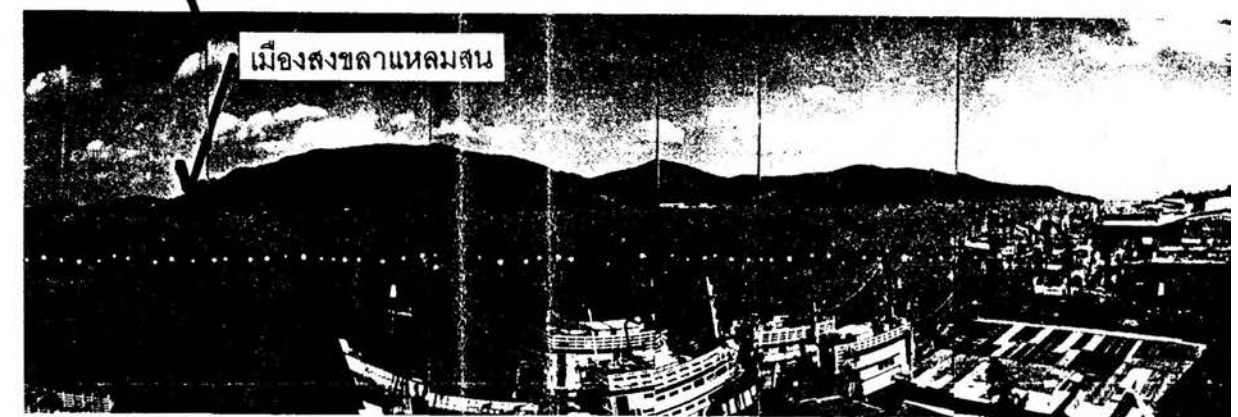
เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนได้ย้ายเมืองมาที่ฝั่งตรงข้ามคือตำบลบ่อยาง และได้สร้างเมืองสงขลาขึ้นมาใหม่ เมื่อ พ.ศ.2385

วัดสุวรรณคีรี ที่ตำบลหัวเขา

ขางจับ สุสานพระเจดีย์ สงขลา

พื้นที่ตั้งเมืองสงขลาตามพัฒนาการที่ผ่านมา

แผนที่ 3.14 แผนที่แสดงมรดกเมืองมรดกเก่าแก่การอนุรักษ์และพัฒนา สงขลาแหลมสน

เกิดเป็นเอกลักษณ์ของเมืองสงขลาที่มีลักษณะและบรรยากาศของความเป็นจีนตั้งแต่นั้นมา และทั้งหลายอย่างที่เป็นมรดกให้แก่ชนรุ่นหลังมากมาย

ลักษณะของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนจะมีลักษณะเป็นชุมชนที่อาศัยบนที่ราบแคบๆ ริมหะเลสาบสงขลา บริเวณปากอ่าวทะเลสาบ ชุมชนตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเทือกเขาแดง มีโบราณสถานกระจัดกระจายประกอบด้วยศาสนสถาน กำแพงเมือง บ่อน้ำ และที่อาบน้ำสาธารณะเป็นต้น แต่ชุมชนเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนตั้งอยู่ได้ไม่นานก็ต้องย้ายเมือง เนื่องจากสถานที่ของชุมชนมีความคับแคบ ทำให้ต้องย้ายเมืองไปบริเวณตำบลบ่อยาง ที่เป็นที่ราบสันทรายฝั่งตรงข้ามเมืองเดิมและอยู่มาจนถึงปัจจุบัน ภายในชุมชนเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน มีกลุ่มโบราณสถานที่มีคุณค่าประกอบด้วย

- กำแพงและเชิงหิน ก่อเป็นขอบตามแนวทะเลสาบยาว 95 เมตร
- ศาสนสถาน จำนวน 3 แห่ง ส่วนใหญ่เป็นวัดที่ยังมีพระสงฆ์จำพรรษาและได้รับการอนุรักษ์แล้ว วัดที่มีความสำคัญคือ วัดสุวรรณคีรี นอกจากนี้ยังมีวัดร้างอีกจำนวน 2 แห่ง
- สุสาน ได้แก่ สุสานตระกูล ณ สงขลา จำนวน 3 แปลง
- ศาลา ได้แก่ ศาลาหลบเสื่อ จำนวน 1 แห่ง
- สาธารณูปโภค ได้แก่ บ่อน้ำจำนวน 3 บ่อ

6. เมืองสงขลายุคการปกครองแบบมณฑล (เมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง พ.ศ. 2385 – 2475)

เมืองสงขลาฝั่งบ่อยางเป็นเมืองที่มีการพัฒนาต่อเนื่องมาจากเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ซึ่งได้เจริญเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญอีกครั้งจากผู้ปกครองเชื้อสายจีน หรือต้นตระกูล ณ สงขลาในปัจจุบัน ทำให้เมืองสงขลาคับแคบลง ไม่สามารถขยายตัวเมืองจากการพัฒนาได้ สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้มีรับสั่งให้พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนส้ง) ผู้สำเร็จราชการสมัยนั้นซึ่งเป็นพระยาสงขลาคนที่ 4 ได้ทำการย้ายเมืองจากแหลมสนมาตำบลบ่อยางในปี พ.ศ. 2385 จนถึงปัจจุบัน

การย้ายเมืองสงขลา มาบริเวณตำบลบ่อยางถือได้ว่า อยู่ในช่วงการปฏิรูปประเทศพหุดี ซึ่งในขณะนั้นตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีผลกระทบต่อเมืองสงขลาโดยตรงจากการปฏิรูปประเทศครั้งนั้น

6.1 การปฏิรูปประเทศและผลกระทบต่อเมืองสงขลา

เมืองสงขลาฝั่งบ่อยางได้มีความเจริญทางการค้าต่อมา และยังคงทำหน้าที่เป็นเมืองท่านานาชาติค้าขายมาตลอด จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 4 รัฐบาลมีนโยบายที่จะผูกความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองสงขลากับรัฐบาลให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้นโดยเริ่มการเสด็จประพาสภาคใต้ โดยประทับอยู่เมืองสงขลานานถึง 10 วัน ในปี พ.ศ. 2402 ได้เสด็จทอดพระเนตรสถานที่สำคัญหลายแห่ง เช่น ตลาดเมืองสงขลา ป้อมเมืองสงขลา เขาเก้าเส้ง และเกาะยอ ในการเสด็จประพาสครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯขอแรงไพร่แบกหัวเมือง ไทรบุรี ปะลิส และสตูล โดยให้พระยาไทรบุรีสร้างทางมาจากเมืองไทรบุรีมาถึงพรมแดนหัวเมืองสงขลา และทางฝ่ายเมืองสงขลาก็ได้ขอแรงไพร่แบกที่ขึ้นมากับเมืองสงขลา สร้างทางจากเมืองสงขลาไปจนถึงพรมแดนหัวเมืองไทรบุรี คือเส้นทางผ่านอำเภอสะเดาในปัจจุบัน (ตรึงจิต พึ่งรัศมี, หน้า 45)

หลังจากเสด็จประพาสเมืองสงขลาอีกเป็นครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2409 ได้พระราชทานเงินให้แก่พระยาสงขลาสำหรับสร้างเจดีย์บนยอดเขาตังกวนและหลังจากเสด็จประพาสแล้วจึงก่อสร้างตึกสำหรับรับรองข้าราชการที่เดินทางมาจากกรุงเทพฯขึ้นใน พ.ศ. 2411 ตึกนี้อยู่บริเวณป้อมแหลมทรายเป็นตึกแบบฝรั่ง 2 ชั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลกลางมีความสำคัญของเมืองสงขลา ด้วยเห็นว่าเมืองสงขลาอยู่ใกล้ชิดกับหัวเมืองมลายู ดังนั้นการใช้เมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางควบคุมดูแลและใกล้ชิดกว่าเมืองนครศรีธรรมราช ทั้งนี้เพราะเริ่มมีภัยคุกคามจากภายนอก เริ่มคุกคามหัวเมืองประเทศมลายูมากขึ้น (ร.ศ.ทวีศักดิ์ ส้อมลิ้ม ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับต่างเมือง, สงขลาศึกษา, หน้า 105 - 115) ซึ่งต่อมาสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จประพาสอินเดียใน พ.ศ. 2414 เมื่อเสด็จมาถึงเมืองไทรบุรี ได้เสด็จมาทางถนนจนมาถึงเมืองสงขลา ก่อนเสด็จกลับราชธานี

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 นี้เองเริ่มมีแรงกดดันคุกคามต่ออธิปไตยของประเทศจากชาติตะวันตก ทำให้ทางรัฐบาลคำนึงถึงการปฏิบัติการปกครอง ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคอย่างขนานใหญ่ แต่ในการปฏิบัติในระยะแรกทำได้จำกัด เพราะอำนาจการปกครองตกอยู่ในกำมือของกลุ่มตระกูลที่มีสิทธิพิเศษ ในการแสวงหาผลประโยชน์ตามระบบเก่า การยกเลิกระบบผูกขาดอำนาจของกลุ่มตระกูลต่างๆ ตามระบบไพร่และการโอนอำนาจจากหัวเมือง และกลุ่มตระกูลใหญ่สำคัญๆ เข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์เริ่มกลายเป็นสิ่งจำเป็นต่อการปฏิรูปเป็นอย่างมาก เพราะในขณะนั้นในการปกครองระบบกษัตริย์มีอำนาจน้อยมาก เพราะมีผู้สำเร็จราชการและขุนนางมีอำนาจคอยปกครองอยู่ ซึ่งเป็นขั้นต้นเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ขึ้นครองราชโดยไร้อำนาจในปี พ.ศ. 2411 เพราะมีพระชนมายุเพียงสิบห้าพรรษา จึงทรงยินยอมให้มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ทำให้ผู้ที่เป็นข้าราชการในสังกัดซึ่งเป็นขุนนางเก่ามีอำนาจเต็ม ทำให้พระองค์ทรงไม่มีอำนาจการปกครองได้เต็มที่ และทำให้เห็นการมีอำนาจของระบบเก่าๆ

ที่ขุนนางมีอำนาจเกิน ทำให้พระองค์ทรงคิดจะปฏิรูปการปกครอง โดยได้ทรงวางแผนที่จะดำเนินขั้นตอนต่างๆ สามขั้นตอน คือ ขั้นที่หนึ่งทรงศึกษาข้อบกพร่องของระบบเก่าและศึกษาระเบียบการบริหารราชการแบบใหม่ ขั้นที่สองทรงมีพระบรมราชโองการจัดตั้งกระทรวงแบบสมัยใหม่ในส่วนกลาง และขั้นที่สามดำเนินการรวมชาติ โดยการจัดการปกครองส่วนภูมิภาคเสียใหม่ แบบมณฑลเทศาภิบาล

การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลนี้เอง ที่มีผลกระทบต่อเมืองสงขลาโดยตรง เพราะในการปกครองแบบเก่าเป็นระบบที่สับสน จึงควรตั้งกระทรวง ทบวง กรมขึ้นใหม่ และที่สำคัญที่สุด การปกครองหัวเมืองต่างๆ ยังหละหลวมมากและเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐบาลกลาง

ระบบมณฑลเทศาภิบาลนี้จัดตั้งขึ้นบนหลักการปกครอง ที่จัดให้มีหน่วยบริหารราชการโดยมีข้าหลวงต่างพระเนตร พระกรรณ และเป็นทีไว้วางพระราชหฤทัยรับแบ่งภาระรัฐบาลกลางออกไปดำเนินการในส่วนภูมิภาค เพื่อความใกล้ชิดจึงแบ่งส่วนราชการออกเป็นมณฑล เมืองหรือต่อมาเปลี่ยนเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ในแต่ละมณฑลจะมีรัฐบาลท้องถิ่นเป็นตัวแทนของส่วนกลาง ซึ่งเรียกในครั้งนั้นว่า “กองข้าหลวงเทศาภิบาล” มีข้าหลวงเทศาภิบาลหรือภายหลังเรียกว่า สมุหเทศาภิบาล เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในฐานะผู้บัญชาการมณฑล

การจัดหน่วยบริหารราชการท้องถิ่นถ้าเริ่มมีการจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2440 เมื่อมีการตราข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง ร.ศ. 116 คือมีการรวมครัวเรือนที่อยู่ในละแวกเดียวกัน เป็นหน่วยปกครองที่เล็กที่สุดเรียก “หมู่บ้าน” มีผู้ใหญ่บ้านปกครอง และหลายๆ หมู่บ้านเป็นตำบล มีกำนันปกครองและหลายๆ ตำบลเป็นอำเภออยู่ในความดูแลของนายอำเภอและหลายๆ อำเภอเป็นเมืองหนึ่ง มีผู้ว่าราชการเมืองปกครองและรวมหลายๆ เมืองเป็นมณฑลหนึ่ง มีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้บังคับบัญชา โดยได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลกลาง ยกเว้นกำนันและผู้ใหญ่บ้านให้ราษฎรเลือกกันเอง ทำให้เป็นครั้งแรกที่ราษฎรไทยสามารถมีสิทธิเลือกผู้ปกครองชั้นต้นของตน การปฏิรูปครั้งนี้ได้เปลี่ยนแปลงหลักการปกครองที่เคยจัดขึ้นเพื่อความคุ้มครองกำลังคนไปสู่การปกครองดินแดนและผู้คนโดยตรง อันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาคนและชุมชนในระยะต่อมา

การใช้นโยบายตามหลักการนี้ได้ เริ่มทดลองมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2437 แล้วค่อยๆ ขยายออกไปจนเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2460 มีมณฑลจัดขึ้น 17 มณฑลคือ มณฑลกรุงเทพมหานคร กรุงเก่า จันทบุรี ชุมพร ภายหลังเปลี่ยนเป็น สุราษฎร์ นครชัยศรี นครราชสีมา พายัพ ต่อมาเป็นมหาสารคาม เพชรบูรณ์ ภูเก็ต นครสวรรค์ นครศรีธรรมราช ปัตตานี ปราจีนบุรี พิษณุโลก ราชบุรี อีสานหรือร้อยเอ็ด และอุดร สำหรับใน

ภาคใต้ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิหยาณิพนธ์ฉบับนี้ มีอยู่ 4 มณฑลคือ มณฑลภูเก็ต นครศรีธรรมราช ชุมพร และปัตตานี

6.2 เมืองสงขลาสมัยการปกครองแบบมณฑล (พ.ศ. 2437 - 2475)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสมัยที่เริ่มมีการปฏิรูปการปกครองประเทศ เมื่อมีการตั้งกระทรวงมหาดไทยเป็นกระทรวงการแผ่นดิน โดยยกเลิกระบบจตุสดมภ์แบบเวียง วัง คลัง นา จัดรูปการปกครองบ้านเมืองโดยรูปกระทรวง 12 กระทรวงด้วยกัน สำหรับกระทรวงมหาดไทยนั้นจัดรูปการปกครองออกเป็นมณฑลเทศาภิบาล โดยรวมหลายๆ เมืองเป็นมณฑลหลายๆ มณฑลเป็นมณฑลภาค ตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น

การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลทางภาคใต้เริ่มขึ้นในปี 2437 และเสร็จสิ้นทั้งหมดในปี พ.ศ. 2449 ใช้เวลาดำเนินงานนานถึง 12 ปี โดยเริ่มจากมณฑลภูเก็ต หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2439 ได้ตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช โดยการรวมเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง และบริเวณหัวเมืองทั้ง 7 ซึ่งคือ เมืองปัตตานีเก่าแต่ถูกแยกออกเป็น 7 หัวเมืองย่อยเพื่อไม่ให้รวมตัวกันเป็นกบฏอีกครั้ง ได้แก่ เมืองปัตตานี ยะลา ยะหริ่ง ธาระ ระหัมน์ สายบุรี หนองจิก แต่ในปี พ.ศ. 2449 ก็ได้แยก 7 หัวเมืองออกไปจัดตั้งเป็นมณฑลปัตตานีอีกมณฑลหนึ่ง เนื่องจากความเจริญเติบโตของเมือง การงานด้านต่างๆ ก็ขยายตัวตามด้วย เพราะเป็นการเหลือกำลังของข้าหลวงเทศาภิบาลและเจ้าพนักงานของมณฑลนครศรีธรรมราช

นอกจากการปฏิรูปการปกครองแล้วยังมีการปฏิรูปภาษีอากรขึ้นด้วย ซึ่งในสมัยนั้นเมืองสงขลาเองการเก็บภาษีจะใช้ระบบเหมาเมือง หรือ “กินเมือง” โดยการที่ผู้ปกครองดูแลเมืองจะเป็นผู้จัดเก็บภาษีอากรต่างๆ ส่งให้แก่ทางหลวง แต่การเก็บภาษีแบบนี้มีปัญหามาก เพราะการเก็บส่วยจะเก็บได้น้อยจนภาษีที่ส่งเข้ามณฑลและค้างมาก ดังนั้นจึงเปลี่ยนมาใช้เป็นระบบการเก็บเป็นของหลวงหรือราชาธิปไตย โดยมีระบบที่ควบคุมดูแลอย่างรัดกุม มีการทำบัญชีภาษีอากรส่งทางหลวงทุกเดือน และให้ข้าหลวงใหญ่เป็นผู้ดูแล

สำหรับเมืองสงขลาเมื่อมีการปฏิรูปเกิดขึ้น เมืองสงขลาได้ตกเข้าไปอยู่ในความดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช แต่ด้วยความที่เมืองสงขลาถูกจัดเป็นหัวเมืองชั้นดี ไม่เกิดกรณีพิพาทกับเมืองหลวงมาโดยตลอด รวมถึงการที่เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าค้าขาย ทำให้การเก็บภาษีอากรส่งเข้าหลวงมีเคยขาด และตัวเจ้าเมืองเองก็สวามิภักดิ์ จงรักภักดีตลอดมา ทำให้เมืองสงขลาได้รับความไว้วางใจมาตลอด เห็นได้จากการที่มีพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ได้เสด็จประพาสเมืองสงขลาตลอดเพื่อแสดงให้เห็นถึงความแน่นแฟ้นและเห็นว่าเมืองสงขลามีความสำคัญมาตลอด ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาที่หัวเมืองสงขลาหลายครั้ง เช่นใน พ.ศ. 2414 ได้เสด็จประพาสอินเดีย เมื่อ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ณ เมืองสงขลา
ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) เสด็จกลับจากประพาสชวา

ชาวถนนนครในประดับธงรับเสด็จ 26 มิถุนายน 2448 (ถนนนครในบรรจบกับถนนพัทลุง)
(กำแพงเมืองด้านตะวันตกหลังตีกถนนนครในยังไม่ได้รื้อ)

ภาพที่ 3.1 แสดงภาพเมืองสงขลาในยุคมณฑลเทศาภิบาล ।

เสด็จกลับได้กลับมาขึ้นบกที่เมืองไทรบุรี และได้เสด็จมาตามถนนไทรบุรีมายังเมืองสงขลา ก่อนเสด็จกลับราชธานี และสมัยเสด็จประพาสแหลมมลายู พ.ศ. 2431 ได้เสด็จมาที่ปากน้ำเมืองสงขลา และทรงประทับอยู่ 4 วัน ภายในเมืองสงขลา ด้วยเหตุผลนี้เองทำให้สำนักงานบัญชาการของมณฑลนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลกลางได้ให้ความสำคัญของเมืองสงขลาอย่างต่อเนื่อง โดยมีผู้บัญชาการคนแรกคือ พระยาสมรราช (ปั้น สุขุม) ส่วนเจ้าเมืองในขณะนั้นมีการเปลี่ยนแปลง คือ พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ซึ่งได้เป็นพระยาสงขลา มาตั้งแต่ พ.ศ. 2431 ต้องเปลี่ยนตำแหน่งมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ขึ้นตรงต่อข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งมีสำนักบัญชาการอยู่ที่เมืองสงขลา ทำให้เจ้าเมืองสงขลาค่อยๆ มีบทบาทน้อยลงเป็นลำดับ พระยาสงขลา (ชม) ได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองมาจน พ.ศ. 2444 ก็ถูกลดตำแหน่งเป็นนางวางกำกับราชการเมืองสงขลา ทำให้พ้นจากการเป็นผู้ว่าราชการเมืองสงขลาไปจนถึงอสัญกรรม พ.ศ. 2447 และหลังจาก พ.ศ. 2447 แล้วผู้ว่าราชการเมืองสงขลาเป็นข้าราชการจากส่วนกลาง ตระกูล ณ สงขลา จึงหมดอำนาจทางการปกครองสงขลาตั้งแต่นั้นมา

จนกระทั่ง พ.ศ. 2460 กระทรวงมหาดไทยได้เปลี่ยนชื่อเมืองสงขลาเป็นจังหวัดสงขลา ผู้ว่าราชการเมืองก็ต้องเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด และจังหวัดสงขลาที่ยังคงขึ้นกับมณฑลนครศรีธรรมราชมาจนถึง พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยเป็นระบบประชาธิปไตย รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยได้ออกพระราชบัญญัติระเบียบการบริหารแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2476 ยกเลิกการปกครองแบบเทศาภิบาล จังหวัดสงขลาจึงแยกออกจากมณฑลนครศรีธรรมราช มีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งของราชอาณาจักรไทยขึ้นตรงต่อกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยตั้งแต่นั้นมา

6.3 การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของเมืองสงขลา

การปฏิรูปประเทศในครั้งนั้นได้ส่งผลกระทบต่อเมืองสงขลาโดยตรง ทำให้เมืองสงขลาได้รับความเจริญก้าวหน้าต่อมากจากการปฏิรูปในด้านต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมขนานใหญ่นั้นเอง แต่กลุ่มผู้ปกครองเมืองสงขลาโดยเฉพาะตัวเจ้าเมือง กลับกลายเป็นผู้ที่ถอยหลังเข้าคลองคือ ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้ โดยการเปลี่ยนแปลงจากการปฏิรูปประเทศในครั้งนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงต่อเมืองสงขลา ดังนี้

6.3.1 การจัดตั้งหน่วยงานสาขาของรัฐ

การจัดตั้งหน่วยงานของรัฐขึ้นในส่วนภูมิภาค ซึ่งกระจายไปตามเมืองต่างๆ รวมถึงเมืองสงขลาด้วยนั้น ก็เพื่อให้เกิดการถ่ายโอนอำนาจและกระชั้นอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง รวมไปถึงการให้บริการของรัฐแก่ประชาชน เช่น การจัดตั้งศาลมณฑล ศาลหัวเมืองและศาลแขวง การจัดตั้งกองพล การจัดตั้งโรงเรียน

ระดับประถมและมัธยมศึกษา การสร้างโรงพยาบาล การจัดตั้งสุขาภิบาลในเมืองสงขลา การตั้งของธนาคารพาณิชย์ของชาวต่างชาติ การจัดตั้งแพทย์ประจำตำบล หน่วยงานสาขาต่างๆ เหล่านี้ได้เข้ามาให้บริการประชาชนเป็นครั้งแรกในเมืองสงขลา ทำให้เมืองสงขลาได้รับการพัฒนาไปมากกว่าสมัยที่มีผู้ปกครองเป็นเจ้าของ และเป็นรากฐานของการบริหารและบริการในระดับท้องถิ่น มีการปรับปรุงพัฒนาและขยายงานออกไปเรื่อยๆ อย่างต่อเนื่องจนปัจจุบัน

6.3.2 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

จากการปฏิรูปในทุกด้านทำให้ในระบบทุนนิยมจักรวรรดินิยมของตะวันตก ได้ขยายเข้ามาในเมืองสงขลาเกิดเป็นรากฐานสำคัญเกิดเป็นนโยบายการผลิตเพื่อส่งออก ทำให้มีการพัฒนาที่จะนำเอาทรัพยากรธรรมชาติของประเทศที่มีค่าส่งออกอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นแร่ธาตุ ไม้ ไม้ พืชผล สัตว์เลี้ยงและสัตว์น้ำก็ตาม โดยกลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลในการนำเอาทรัพยากรมาสร้างภาษีมูลค่าเพิ่มคือ กลุ่มคนเชื้อสายจีนในเมืองสงขลาตนเอง ทำให้กลุ่มชาวจีนในเมืองสงขลา รวยมีอำนาจมากขึ้น โดยเฉพาะพ่อค้าคนกลาง โดยส่วนใหญ่จะติดต่อกับชายกับ ปีนัง และสิงคโปร์ จนถึงมีการทำเหรียญเงินที่เรียกว่า “เปี้ย” ขึ้นมาใช้เองในเมืองสงขลา สำหรับทรัพยากรต่างๆ ที่มีการดึงเอามาทำการค้าขายกันคือ ดินบุก ข้าว และยางพารา ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของภาคใต้และของเมืองสงขลาเอง

การผลิตดินบุก เพื่อส่งออกในภาคใต้ขยายตัวในอัตราที่สูง โดยเฉพาะการผลิตแถบหัวเมืองชายฝั่งตะวันตก โดยก่อนสิ้นรัชกาลที่ 5 การผลิตดินบุกโดยนายทุนจีน เริ่มขยายตัวมาทางชายฝั่งทะเลตะวันออกของภาคใต้บริเวณเมืองระแงะ และยะลา ซึ่งเป็นของตระกูล ณ สงขลา มาก่อน

การผลิตข้าว เพื่อส่งออกนั้นแหล่งปลูกข้าวสำคัญก็อยู่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้เมืองสงขลาเป็นแหล่งส่งออกข้าวที่สำคัญ โดยผู้มีบทบาทที่สำคัญคือ พ่อค้าชาวจีน และชาวจีนที่ได้ลงทุนสร้างโรงสีเพื่อแปรรูปข้าวส่งออก เช่น โรงสีหับโห้หิน โรงสีเก่าแกในเมืองสงขลา

การผลิตยางพารา ก็จากนายทุนชาวจีนที่เริ่มใช้การผลิตเพื่อขาย ได้ใช้การปลูกยางพาราจำนวนมากเพื่อการผลิตยางส่งออก โดยมีตระกูลที่ทำการค้ายางพารามากมายในเมืองสงขลา เช่น บริษัทเด็กมีห้าง หรือในปัจจุบันคือ บริษัทยางไทยบักเซ่ได้ อันเป็นบริษัทในเครือของตระกูลหลี ภายใต้การก่อตั้งและดำเนินงานของ หลี กองเจียง เป็นบริษัทผูกขาดส่งออกยางพาราของภาคใต้มาตั้งแต่แรก

6.3.3 การเปลี่ยนแปลงการคมนาคม

แรกเริ่มของการเชื่อมโยงของภาคใต้

การคมนาคมในภาคใต้ก่อนการสร้างทางรถไฟ มีลักษณะเป็นการเชื่อมโยงระหว่างเมืองหลวงและหัวเมืองต่างๆ รวมไปถึงเมืองประเทศราชมาลายู ระหว่างเมืองกับเมือง ท้องถิ่นกับเมือง และภายในท้องถิ่นเอง โดยรูปแบบการคมนาคมมี 2 วิธีคือ

1. การเชื่อมโยงทางน้ำ โดยการอาศัยชายฝั่งทะเล แม่น้ำ ลำคลอง ระหว่างถิ่นและภายในท้องถิ่น ตามแต่จุดประสงค์ของการดำเนินชีวิตประจำวัน การประกอบอาชีพ การเดินทางระหว่างท้องถิ่น เศรษฐกิจ การค้า การดูแลอาณาเขตตามนโยบายการปกครอง
2. การเชื่อมโยงทางบก โดยใช้เส้นทางเรียบชายฝั่งคาบสมุทรมลายู โดยมีลักษณะเป็นทางเกวียนและทางเท้า โดยมีพาหนะที่สำคัญคือ เกวียน ช้าง ม้า และเดินเท้า

การเดินทางจาก 2 วิธีที่กล่าวมาเริ่มได้พัฒนาในสมัยรัชกาลที่ 5 ตามแนวเส้นทางเดิมและสร้างขึ้นใหม่บ้าง ด้วยจุดประสงค์ทางเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพ การเดินทาง แต่เส้นทางทางบกเวลาหน้าฝนจะเกิดเป็นโคลนตม มีร่องลึกตากกรอยเกวียนทำให้การเดินทางไม่สะดวก

การสร้างทางรถไฟสายใต้มีสาเหตุมาจากความต้องการของรัฐบาลไทยที่จะรักษาอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนหัวเมืองมาลายู และหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทยที่กำลังถูกคุกคามจากประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตก ความต้องการกระชับหัวเมืองปักษ์ใต้ให้ใกล้ชิดกับรัฐบาลกลาง และความต้องการที่จะให้เป็นกลไกของมาตรฐานการเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจเพื่อสนองนโยบายปฏิรูปประเทศ

การสร้างทางรถไฟสายใต้

หลังจากที่มีการกำหนดให้มีการสร้างทางรถไฟสายใต้แล้ว ได้ดำเนินการก่อสร้างโดยให้เริ่มจากเพชรบุรีซึ่งทางรถไฟสายใต้ขณะนั้นสุดอยู่แค่เมืองเพชรและได้สร้างต่อ แต่ได้กำหนดให้เริ่มสร้างจากทางใต้ของคาบสมุทรมลายูโดยเริ่มที่สงขลาและตรัง เพราะเป็นเมืองที่สามารถนำเครื่องเหล็กใช้สำหรับทำทางรถไฟได้สะดวก และสามารถส่งเครื่องเหล็กสำหรับทำทางรถไฟได้ตลอดตอนสงขลาไปพัทลุง และนครศรีธรรมราช ส่วนทางเมืองตรังก็สามารถส่งเครื่องเหล็กไปทางพัทลุงได้สะดวกและสามารถเดินรถไฟได้ทันทีเมื่อแล้วเสร็จ

สำหรับทางรถไฟตั้งแต่เพชรบุรีลงมาทางใต้จนสุดชายแดนมาเลเซียนั้น เริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. 2452 และแล้วเสร็จบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. 2462 ด้วยงบประมาณ 58,051,750 บาท โดยการก่อสร้างจะเปิดเดินรถเป็นตอนๆ ไป

ผลที่ได้รับจากการสร้างทางรถไฟสายใต้

ด้านเศรษฐกิจ

1. การขยายพื้นที่ทำเหมืองแร่และปลูกยางพารา
2. ลดบทบาทการคมนาคมทางเรือและทางเกวียน
3. เกิดชุมชนใหม่จากการเป็นชุมชนสถานีรถไฟ
4. เกิดการจ้างงาน และสร้างงานต่อท้องถิ่น
5. เกิดการถ่ายเททางวัฒนธรรมจากภาคกลางลงสู่ภาคใต้
6. เกิดการถดถอยจากทรัพยากรธรรมชาติ
7. เกิดเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แทนเศรษฐกิจแบบพอเพียง

ด้านการเมืองการปกครอง

1. ช่วยรักษาอธิปไตยเหนือดินแดนหัวเมืองปักษ์ใต้ไว้ได้
2. สามารถใช้รถไฟเป็นกลไกในการรวมชาติและขยายอำนาจของรัฐจากส่วนกลางมาภาคใต้ได้ทั่วถึง
3. ลดบทบาทของเจ้าเมืองตามหัวเมืองและประเทศราชแถบภาคใต้ได้
4. ทำให้ศักยภาพของท้องถิ่นลดลง และในที่สุดท้องถิ่นภาคใต้ต้องกลายเป็นฝ่ายพึ่งพาจากส่วนกลาง

การเข้ามามีบทบาทของรถไฟต่อเมืองสงขลา

สำหรับเมืองสงขลานั้นได้มีการตั้งชุมทางเดินรถของรถไฟสายใต้ที่ อ.หาดใหญ่ เมื่อประมาณปี 2460 และได้มีการตัดเส้นทางเดินรถไฟเข้ามาที่เมืองสงขลาด้วยซึ่งห่างจากชุมทางหาดใหญ่ประมาณ 40 กม. สำหรับการติตรรถไฟเข้ามาที่เมืองสงขลาเพื่อให้รถไฟช่วยเป็นตัวขนส่งสินค้าและใช้เดินทางของผู้คน เพราะในขณะนั้นสงขลายังคงมีบทบาทเป็นเมืองท่าสำคัญมีสินค้าต่างๆ ที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยเมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจต้องขนส่ง ข้าว, ยางพารา, ดีบุก ซึ่งเป็นสินค้าสำคัญในช่วงนั้น

ซึ่งการเดินทางโดยรถไฟได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเชื่อมโยง หรือการเดินทางภายในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก เพราะรถไฟทำให้ความสะดวกต่อเมืองเป็นอย่างมาก โดยบริเวณสถานีรถไฟสงขลาได้เกิดเป็นตลาดแห่งใหม่ของเมืองเรียกกันว่า “ตลาดรถไฟ” เพราะมีผู้ออกสินค้าจากต่างถิ่นเข้ามาขายโดยอาศัยรถไฟนั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงหลังจากการเข้ามาของรถไฟ

รถไฟได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงท้องถิ่นเมืองสงขลาและชีวิตผู้คนของเมืองสงขลาไปมาก ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางคมนาคมจากเมืองท่าที่สงขลากลายเป็นชุมทางรถไฟขนาดใหญ่
2. การเข้ามาของพ่อค้าต่างถิ่น ที่เดินทางมาค้าขาย เกิดตลาดนัด และแลกเปลี่ยนสินค้า
3. การเข้ามาของข้าราชการจากส่วนกลางเพื่อเดินทางมาตั้งและขยายหน่วยงาน
4. เกิดการขยายตัวของชุมชน มีชุมชนแออัดจากการที่บริเวณนั้นเป็นชุมขนรถไฟ
5. เกิดเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง
6. ลดบทบาทของอำนาจท้องถิ่นจากเจ้าปกรครองเมืองสงขลา เพราะอำนาจส่วนกลางขยายมาตามเส้นทางรถไฟ
7. เมืองสงขลาได้มีระบบไปรษณีย์โทรเลขที่สะดวกขึ้น เพราะเส้นทางเสาสโทรเลขขยายตามเส้นทางรถไฟ

6.4 บทบาทและความสำคัญของชุมชนเมือง

6.4.1 ระดับภาค

- บทบาทด้านบริหารการปกครอง

เมืองสงขลายังคงได้รับความไว้วางใจจากเมืองหลวง ให้มีความสำคัญเป็นเมืองหลักทางภาคใต้ โดยมีความสำคัญเทียบเคียงหัวเมืองเอกนครศรีธรรมราช โดยมีหน้าที่ดูแลหัวเมืองประเทศมาลายูตลอดมา โดยเห็นได้จากพระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ได้เสด็จมที่เมืองสงขลาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา และได้นำความเจริญด้านต่างๆ มาให้แก่เมืองสงขลาด้วย จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ โดยการจัดรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยจัดเป็นหน่วยราชการบริหารส่วนภูมิภาค โดยรวมหลายเมืองเข้าด้วยกัน และมีข้าหลวงเทศาภิบาลที่ได้รับแต่งตั้งจากส่วนกลางมาดูแลแทนระบบเก่าๆ ที่จะให้เจ้าเมืองแต่ละเมืองดูแลกันเอง เป็นการลดบทบาทและอำนาจของแต่ละเมืองให้อำนาจมาจากส่วนกลาง ซึ่งสมัยนั้นเรียกระบบนี้ว่า "กินเมือง" ทำให้เกิดการรวบไหลทั้งอำนาจและอำนาจราชการ

แม้ว่าเมืองสงขลาจะได้ถูกจัดให้อยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราช แต่สงขลาได้รับให้เป็นที่ตั้งของสำนักงานบัญชาการมาตลอด ทำให้มีจวนผู้ว่าราชการและสถานที่ราชการเข้ามาตั้งในเมืองโดยตลอด ทำให้เมืองสงขลาเป็นเมืองศูนย์กลางราชการในระดับภาคมาโดยตลอด

- บทบาทด้านการค้า

เมืองสงขลายังคงเจริญรุ่งเรืองโดยการเป็นเมืองท่าค้าขายระดับประเทศและภาคมาโดยตลอด มีทั้งเรือสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายสินค้า แลกเปลี่ยนและเป็นศูนย์รวมสินค้าจากพื้นที่ใกล้เคียง เช่น เมืองพัทลุง เมืองจะนะ และหัวเมืองประเทศมลายู เมืองปัตตานีที่ถูกแบ่งเป็น 7 หัวเมืองเล็กๆ ทำให้การค้าของสงขลามีบทบาททางการค้าที่สำคัญในระดับภาคใต้ของไทย บทบาททางด้านการค้าที่รุ่งเรืองของสงขลาเกิดจากกลุ่มชาวจีน ที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงบทบาทการค้าโดยเริ่มผลิตเพื่อค้า ทำให้มีการใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติมากขึ้น เช่น การผลิตดีบุก การผลิตข้าว และยางพารา เพื่อใช้เป็นสินค้าส่งออก ทำให้ชาวจีนเหล่านี้มีทุนมากพอ จนกลายเป็นตระกูลพ่อค้าเงินที่สำคัญในเมืองสงขลา เช่น ตระกูลรัตนประการ โกฮัยบี่ ลิมซุนหงวน ซึ่งแต่ละตระกูลจะเคยผูกขาดการทำมาค้าขายและเหมืองแร่ จึงมีทุนพอที่จะไปทำโรงสีและส่งออกข้าวได้

การค้าเจริญรุ่งเรืองจนมีการผลิตเงินตราขึ้นมาใช้เอง โดยลักษณะของเงินตรานั้นเป็นเบี้ยตะกั่ว มีลักษณะตรงกลางคล้ายแปะเงิน ความกว้างของสูญไม้แต่ละชนิดแตกต่างกันไป เท่าที่พบมี 6 ชนิด แต่ละชนิดมีลักษณะเหมือนกันอย่างหนึ่ง คือด้านหนึ่งมีอักษรไทยข้างบนว่า “สง” ข้างล่างว่า “ขลา” มีอักษรแยกอยู่ 2 ซ้ำอีกด้านหนึ่งมีหนังสือจีน 4 ตัว ต่างกันเฉพาะขนาดและคักราชที่ระบุเป็นจุลศักราช เช่น ศักราช 1241 (พ.ศ. 2422) ส่วนเงินบาทใช้ได้เหมือนกันแต่ไม่ก่อนมีเงินบาทและอัฐใช้กัน

6.4.2 ระดับเมือง

- บทบาทด้านการบริหารการปกครอง

เมืองสงขลาถูกปกครองโดยเจ้าเมือง เจ้าเมืองคนแรกเป็นชาวจีนซึ่งเป็นต้นตระกูล ณ สงขลา และได้สืบทอดกันมาถึง 8 คน จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล เป็นการลดบทบาทของเจ้าเมืองสงขลา เพราะผู้เข้ามาดูแลเมืองสงขลาโดยตำแหน่งจะเป็นผู้ที่มาจากส่วนกลาง และในที่สุดรัฐบาลกลางได้ปลดเจ้าเมืองในตระกูล ณ สงขลา คนสุดท้ายคือ พระยาวิเชียรคีรีฯ (ชม) ออกจากตำแหน่งในปี พ.ศ. 2444 เพราะไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงได้ นับเป็นการสิ้นสุดยุคการปกครองเมืองสงขลาโดยตระกูลเจ้าเมืองเชื้อสายจีน

การเปลี่ยนแปลงการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาล ได้มีการจัดรูปการปกครองขึ้นมาใหม่ โดยมีการจัดการปกครองจากส่วนกลางเข้าไปดูแลแต่ละท้องถิ่นด้วย ซึ่งถือเป็นครั้งแรกที่มีการให้ความสำคัญส่วนท้องถิ่น โดยแบ่งเป็น หมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ โดยหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้านดูแล และหลายๆ หมู่บ้านตั้งเป็นตำบลมีกำนันดูแล ซึ่งทั้งสองตำแหน่งชาวบ้านสามารถเลือกตั้งได้เอง ส่วนนายอำเภอนั้นจะส่งมาจากกระทรวง

ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ก่อนระบอบมณฑล ฯ (2318-2439)

พระยาวิเชียรคีรี (เม่น ณ สงขลา)

ผู้สำเร็จราชการเมืองที่ 6 พ.ศ. 2408-2427

พระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม ณ สงขลา)

ผู้สำเร็จราชการเมืองที่ 7

พ.ศ. 2427-2431

พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา)

ผู้ว่าราชการเมืองและปลัดมณฑล ฯ

พ.ศ. 2439-2444

- บทบาททางด้านศาสนา

ภายในเมืองสงขลามีการสร้างวัด และศาลเจ้าเป็นจำนวนมากถือได้ว่าเมืองสงขลา เป็นแหล่งพุทธศาสนาที่ใหญ่ที่สุดใน 5 จังหวัดภาคใต้ของไทย นอกจาก ปัตตานี ยะลา สตูล นราธิวาส ที่บทบาททางด้านศาสนาอิสลามจะมีบทบาทมากกว่า ซึ่งผลจากการที่เมืองสงขลามีวัดและศาลเจ้านี้เองมาจากในอดีตเจ้าเมืองสงขลาทุกคนจะก่อสร้างศาสนสถานมากมาย และวัดที่สำคัญแห่งหนึ่งคือ วัดมัสญิดมามาต โดยผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาใช้เป็นวัดถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และเป็นวัดที่มีการศึกษาประชาบาลเป็นแห่งแรกในสมัยรัชกาลที่ 6 และได้รับการยกเป็นพระอารามหลวง ชั้นตรี เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2460 มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า “วัดมัสญิดมามาตวรวิหาร พระอารามหลวง”

- บทบาททางการเกษตร

จากบทบาททางการเกษตรของเมืองสงขลาซึ่งไม่ค่อยมีบทบาทมากนัก ทั้งจากการที่เมืองเก่าสงขลาซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณที่ไม่เหมาะสมกับการทำเกษตร แต่เมืองมีการเปลี่ยนแปลงโดยการย้ายเมือง เศรษฐกิจการค้าของเมืองได้เปลี่ยนไป ยางพารา กลายเป็นพืชเกษตรกรรมที่เข้ามามีบทบาทเป็นพืชเกษตรกรรมแทนข้าวซึ่งลดปริมาณการผลิตลง

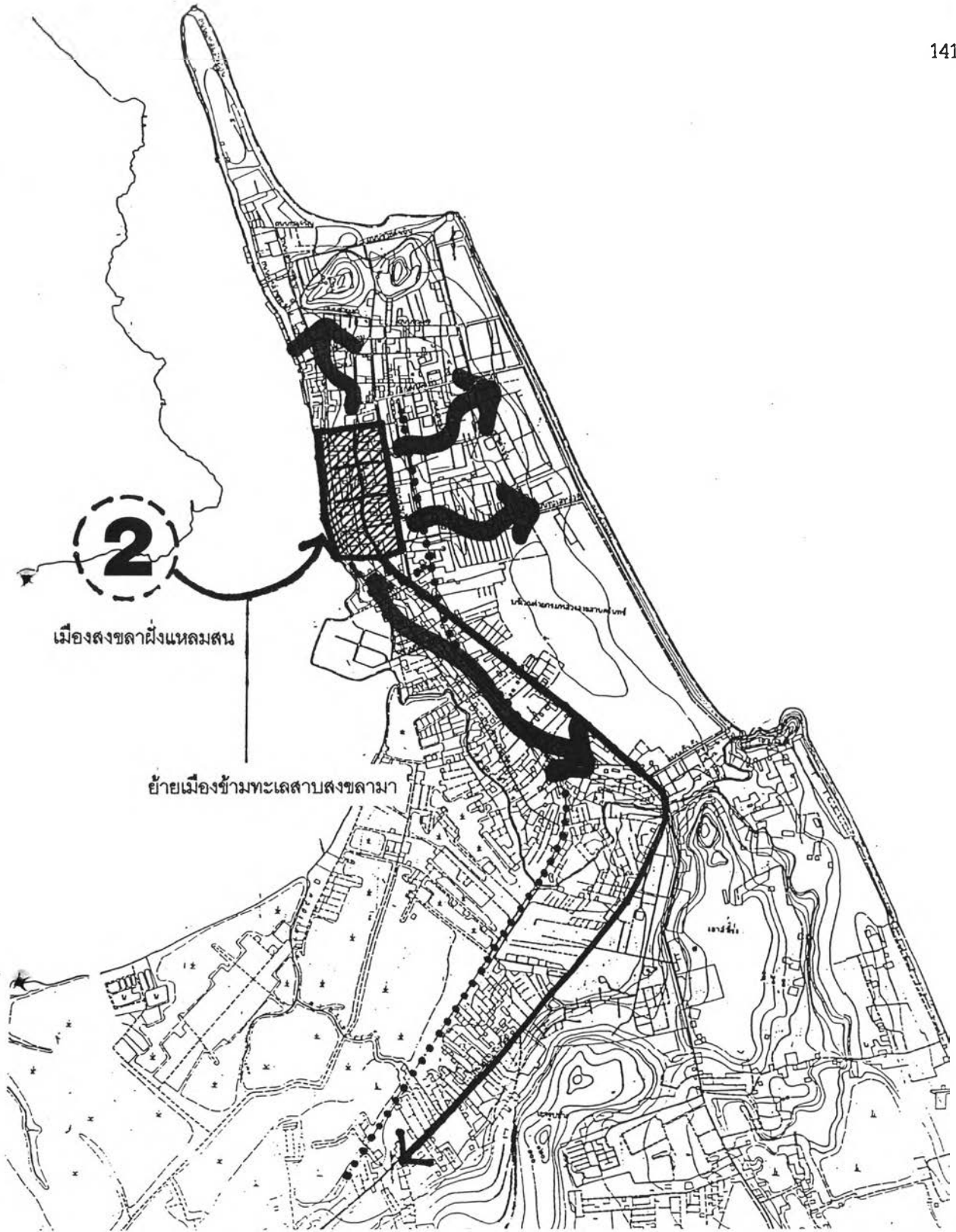
- บทบาททางด้านศิลปวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น

ภายในเมืองสงขลามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ไทย จีน แขก กล่าวได้ว่าเมืองสงขลาบ่งบอกอดีต ประกอบด้วยสังคมที่หลากหลายผู้คน 3 กลุ่ม วัฒนธรรม เมื่อมีการจัดทำสิ่งใดขึ้นมาเป็นสื่อกลางที่เป็นลายลักษณ์อักษรของคนทั้งเมือง ย่อมต้องใช้ตัวหนังสือถึง 3 ภาษาด้วยกัน แต่ก็สามารถอยู่รวมกันด้วยอย่างสันติ มีความร่วมมือร่วมใจพัฒนาบ้านเมือง ของผู้คนสามกลุ่มเป็นอย่างดี โดยชาวไทยมุสลิมจะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้านระหว่างถนนกำแพงเพชรกับถนนพัทลุง ชาวจีนส่วนใหญ่อาศัยบริเวณถนนนครนอก และถนนนครใน และยังคงตั้งหลักแหล่งสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

สถาปัตยกรรมจีนและแบบตะวันตกผสมกับจีนได้กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญของเมืองสงขลามาจนถึงปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นห้างทองจีน และจีนผสมตะวันตกในย่านถนนนครใน หรือแม้แต่ตัวอาคารของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลา

6.5 อาณาเขตของเมือง

เมืองสงขลาฝั่งตำบลงอยาง หลังจากได้ย้ายเมืองจากฝั่งแหลมสน ที่คับแคบไม่สามารถขยายเมืองได้อีก การสร้างเมืองใหม่ได้มีการสร้างกำแพงเมืองเพื่อล้อมรอบชุมชนเมืองสงขลา เพื่อป้องกันอันตรายจากผู้รุกราน

เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน

ย้ายเมืองข้ามทะเลสาบสงขลามา

แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น : กรณีศึกษาเมืองสงขลา				
	แผนที่ 3.15	แสดง อาณาเขตเมืองสงขลาฝั่งบ่อขวาง		
	มาตราส่วน			ที่มา จากการค้นคว้า
	สัญลักษณ์	 อาณาเขตชุมชนเมืองสงขลาแรกตั้งเมือง		ถนนโทรมูรี เส้นทางรถไฟ ทิศทางการขยายตัว
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย				

ราน เมื่อ พ.ศ. 2385 โดยเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางทิศเหนือและทิศใต้ ยาวประมาณ 400 เมตร ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาวประมาณ 1,200 เมตรเศษ ภายในตัวเมืองมีขนาดประมาณ 300 ไร่ กำแพงเมืองสงขลามี 8 ป้อม แต่ละป้อมจะมีปืนใหญ่ป้อมละ 3 - 4 กระบอก ประตูเป็นซุ้มใหญ่ 10 ประตู กับประตูเล็กอีก 10 ประตูโดยรอบ มีความสูง 3 เมตร ทน 2 เมตร ก่อด้วยหินสอปูน มีเชิงหินใบเสมาเป็นรูปป้อม กำแพงด้านทิศเหนืออยู่ตามแนวถนนจะนะจกกำแพงด้านตะวันตกตรงถนนนครใน และจกกำแพงด้านตะวันออกตรงถนนปละท่า ด้านทิศตะวันออกอยู่ริมถนนรามวิถีจกกำแพงด้านทิศใต้ที่ถนนกำแพงเพชร (วัดหัวป้อม) ด้านทิศใต้ตามแนวถนนกำแพงเพชรจกกำแพงด้านตะวันตกที่ถนนนครนอก และกำแพงด้านตะวันตกเลียบบถนนนครนอกถึงคลองขวาง เรียบแนวคลองขวางขึ้นไปถึงถนนนครใน แล้วเรียบถนนนครในไปจกกำแพงด้านทิศเหนือ ตัวกำแพงเมืองห่างจากทะเลสาบ 40 เมตร (สงขลาในอดีต และโบราณสถานในเขตอำเภอเมือง อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา, กรมศิลปากร, หน้า 29 - 33) ต่อมาปี พ.ศ. 2448 กำแพงเมืองสงขลาได้ถูกทุบรื้อทำลายเพื่อขยายเมืองออกมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงต่อเมืองสงขลาเป็นอย่างมาก ทั้งการปกครองและการคมนาคม เป็นครั้งแรกที่มีการเดินทางโดยรถไฟ และเรือกลไฟ ทำให้การเดินทางจากกรุงเทพ - สงขลา สะดวกรวดเร็วมากยิ่งขึ้นใน พ.ศ. 2460 (มหาวิทยาลัยศิลปากรและมหาวิทยาลัยมหิดลร่างโครงการจัดทำแผนจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองสงขลาเก่า, 2535, หน้า 3 - 45)

ปัจจุบันกำแพงเมืองได้ถูกรื้อทิ้งเกือบหมด หลงเหลือเพียงบางส่วนริมถนนจะนะ เพราะมีการขยายตัวเมืองออกไปอย่างมาก โดยทางตะวันออกของเมืองที่เป็นที่ตั้งของสถานศึกษาและศูนย์ราชการ ศูนย์กลางของเมืองก็เปลี่ยนไปจากเดิมบริเวณถนนนครนอก และนครในกลายเป็นบริเวณตลาดทรัพย์สิน ซึ่งเป็นย่านพาณิชยกรรมแห่งใหม่ของเมือง ส่วนการขยายตัวของเมืองปัจจุบันได้ขยายลงมาสู่ด้านใต้ของเมือง ซึ่งจะมีเส้นทางที่เชื่อมต่อกับหลายอำเภอ เช่น หาดใหญ่ อำเภอจะนะ อำเภอนาทวี

6.6 การเชื่อมโยงของชุมชนเมืองสงขลาฝั่งตำบลดบอย่าง

การเชื่อมโยงหรือระบบการสัญจรของชุมชนเมืองสงขลาฝั่งตำบลดบอย่างถือได้ว่าการเปลี่ยนแปลงระบบการเชื่อมโยงแบบเดิมไปอย่างสิ้นเชิง จากเดิมที่อาศัยระบบการสัญจรจากเส้นทางการค้า หรือเส้นทาง การรบ มีการตัดถนนหรือเส้นทางสายสำคัญให้แก่เมืองมากมาย รวมถึงนำเอาเครื่องจักรที่ทันสมัยเข้ามาช่วยในการสัญจรเดินทาง เช่น รถไฟ เรือกลไฟ เป็นต้น

6.6.1 การเชื่อมโยงด้วยเส้นทางทางบก

กล่าวได้ว่าจากการเริ่มสร้างเมืองสงขลาใหม่บริเวณตำบลบ่อยาง มีการสร้างกำแพงเมือง ล้อมรอบ ภายในเมืองมีถนนไทรบุรีเป็นถนนสายประธานวิ่งแนวเหนือใต้ ถนนสายหลักตัดแนวขวาง ได้แก่ ถนนพัทลุงแนวตะวันออก ตะวันตก ถนนสงขลาบุรีตลอดแนวตะวันออก ตะวันออก นอกจากนี้ยังมีถนนสายรองเชื่อมถนนไทรบุรีไปด้านทิศตะวันตก ได้แก่ ถนนเบตง ถนนหนองจิก ถนนเพชรคีรี ถนนแนวเหนือใต้ที่สำคัญ 2 สาย ได้แก่ ถนนนางงาม ถนนนครใน เป็นถนนสายสั้นๆ วิ่งภายในเมืองเท่านั้น ในส่วนนอกกำแพงเมืองด้านเหนือเป็นถนนตัดลงสู่ทะเลสาบ ทำให้เมืองสงขลามีโครงข่ายเชื่อมโยงเป็นระบบตาราง และหลังจากการขยายตัวเมืองออกไปทำให้แนวกำแพงเมืองได้กลายเป็นถนนดังนี้ ด้านทิศตะวันตกคือ ถนนนครนอกในปัจจุบัน ด้านทิศเหนือคือ แนวถนนจะนะ ตะวันออกคือแนวถนนรามวิถี ด้านทิศใต้คือแนวถนนกำแพงเพชร

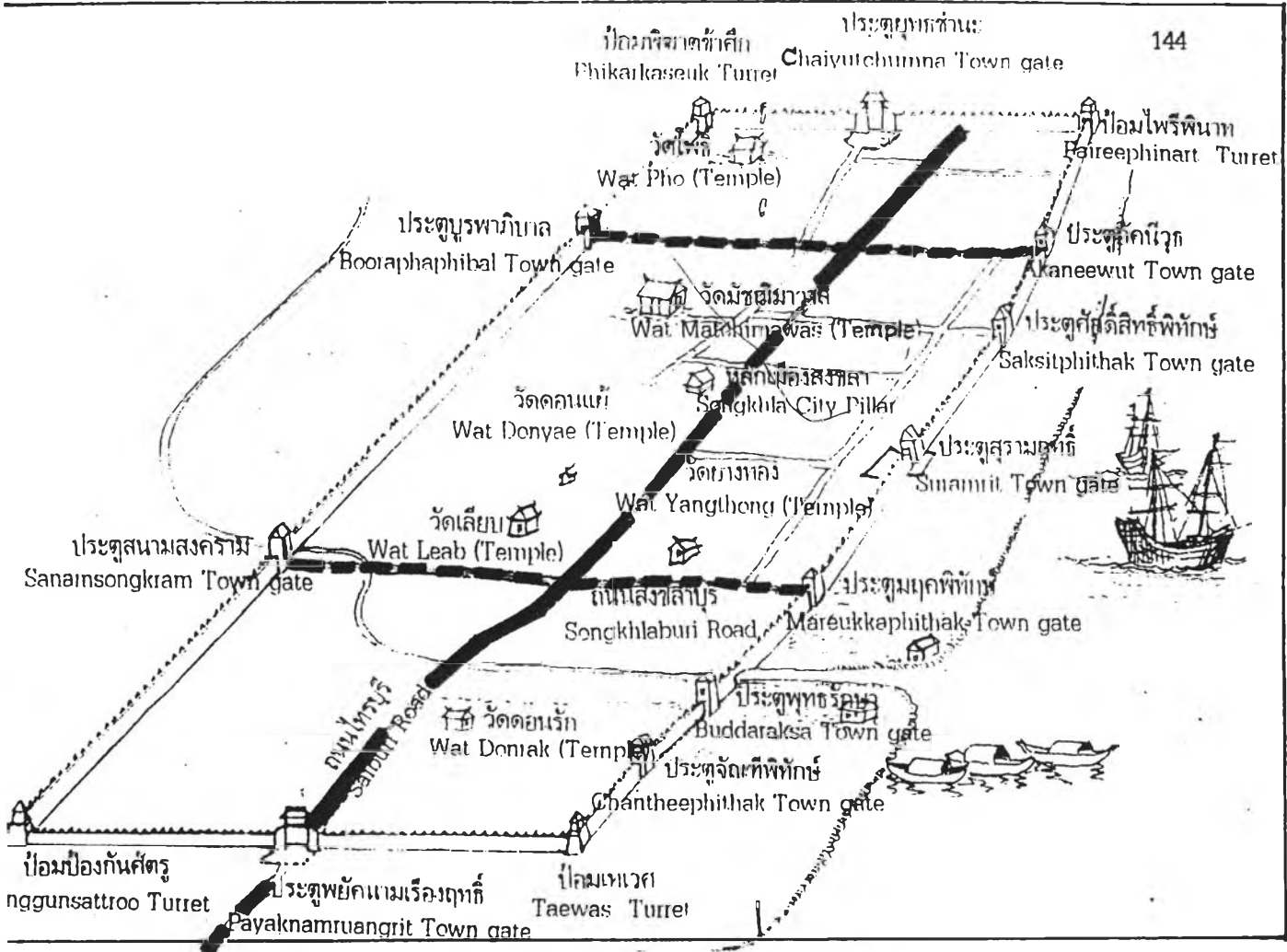
นอกจากถนนสายต่างๆ ภายในเมืองเพื่อเชื่อมโยงการเดินทางแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการสร้างถนนเข้าไปในเขตไทรบุรี ซึ่งกลายมาเป็นเส้นทางผ่านอำเภอสะเดาในปัจจุบัน และในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการเพิ่มถนนสายหลักเพิ่มขึ้นอีกคือ ถนนวิเชียรชม และถนนรามวิถี รวมถึงมีการสร้างทางหลวงเพื่อเชื่อมต่อเมืองสงขลากับหัวเมืองใกล้เคียง มีการสร้างถนนออกจากเมืองสงขลา 3 สายคือ สงขลา - นครศรีธรรมราช สงขลา - ไทรบุรี และสงขลา - เมืองจะนะ เพื่อเป็นประโยชน์ทางการค้าและการติดต่อ รวมถึงภายในเมืองมีการตัดถนนเพิ่มขึ้นคือ ถนนเทพา หนองจิก ยะหริ่ง สายบุรี (ปัจจุบันคือ ถนนปัตตานี) (ตรีจิต พึ่งรัศมี, การศึกษาองค์ประกอบชุมชนเมืองเก่าเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา กรณีศึกษาชุมชนย่านถนนนครนอก - นครใน สงขลา, หน้า 47)

6.6.2 การเชื่อมโยงด้วยเส้นทางน้ำ

การเชื่อมโยงทางน้ำได้ลดบทบาทไปมากเนื่องจากการสัญจรทางบกมีระบบโครงข่ายที่สะดวกสบาย รวมถึงการที่เมืองสงขลาลดบทบาทงานราชการเป็นเมืองท่าแต่กลายเป็นท่าเรือประมงแทนทำให้การเดินทางของเรือต่างๆ ลดลง แต่เมืองสงขลายังคงใช้เส้นทางน้ำในการทำการประมงละขนส่ง การประมงได้กลายเป็นอุตสาหกรรมใหญ่ที่เข้ามาแทนการค้าในอดีตของเมืองต่อมา

6.7 การใช้ที่ดินเมืองสงขลา

จากสภาพภูมิประเทศตั้งอยู่บนแหลมทรายการใช้ที่ดินจะขยายตัวลงมาทางใต้ โดยเมื่อแรกของการสร้างเมืองใหม่โดยย้ายมาจากฝั่งแหลมสน มีการสร้างกำแพงเมืองล้อมรอบตัวเมืองไว้ภายในเมืองมีวัด, ย่านพักอาศัย, และจวนเจ้าเมือง โดยภายในเมืองมีถนนหนทางตัดขนานหรือตั้งฉากเป็นตารางหมากรุก และเมืองสงขลาค่อยๆ มีความเจริญขึ้นตามลำดับจากการค้าขาย โดยเฉพาะเมืองสงขลาเป็นเมืองท่าค้าขาย ทำให้ตัวเมืองต้องขยายออกไป โดยการรื้อกำแพงเมืองออก

ผังเมืองโบราณสงขลาบ่ออย่าง

- เส้นทางสายหลัก
- เส้นทางสายรอง

ภาพที่ 3.3 แสดงอาณาเขตของผังเมืองสงขลาในอดีต และประตูเมืองสงขลา

ภายในกำแพงเมืองนั้น ภายในเมืองประกอบด้วยผู้คนมากมาย ทั้งชาวไทยและชาวจีน, แยก ย่านการค้าสำคัญในสมัยนั้นได้แก่ บริเวณถนนนครใน สองข้างถนนปลูกเป็นตึกทรงจีน เป็นย่านการค้าขายที่รุ่งเรืองกว่าที่อื่น ส่วนมากเป็นย่านของชาวจีนฮกเกี้ยน แต่จิว ซึ่งได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งทำมาค้าขายจนเจริญ มั่งคั่งเป็นเศรษฐี

ส่วนบริเวณถนนางามที่ขนานไปกับถนนนครใน มีตรอกเก่าห้องเป็นตรอกเล็กๆ จากถนนนครใน ไปจดถนนางามที่เรียกว่าตรอกเก่าห้อง เพราะมีชาวบ้านปลูกบ้านไว้เก่าห้องจริงๆ ต่อมาก็มีผู้ปลูกสร้างที่อยู่อาศัยเต็มสองฟาก

ในเมืองสงขลามีวัดมากมาย ย่านศาสนสถานของเมืองจึงอยู่บริเวณถนนไทรบุรีมีวัดอยู่บริเวณนี้หลายวัด เช่น วัดดอนรัก วัดเรียบ วัดดอนแย้ รวมถึงวัดกลาง (วัดมณีมาวาส หรือวัดพระอารามหลวง)

ส่วนภายนอกกำแพงเมืองทางด้านตะวันตกมีถนนนครนอก มีบ้านช่องห้องแถวปลูกแบบอาคารจีน ผสมตะวันตกไปทางทิศเหนือตามริมทะเลสาบ มีโรงสีข้าวหับโห้หิน (ท.ท.ท.) ตั้งอยู่ริมทะเล รับสีข้าวมานาน ภายหลังรับซื้ออย่างพาราด้วย ถัดจากทางเหนือก็เป็นสถานีตำรวจ ด้านภาษีศุลกากร ไปรษณีย์โทรเลข แล้วก็จวนเจ้าเมือง ถัดจากนั้นจากตอนเหนือของเมืองก็เป็นศาลากลางเก่า ส่วนด้านตะวันออกของเมืองเป็นทุ่งเมรุ เป็นที่ใช้สำหรับเผาศพ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เจ้าเมือง, กรมการเมือง เป็นต้น เหนือขึ้นไปมีวัด วัดหนึ่งเรียกว่า วัดต้นเมรุ เวลานั้นทุ่งเมรุไม่มีการเผาศพ เป็นสนามว่างเป็นสนามฟุตบอลของข้าราชการ พ่อค้ามาเล่นแข่งกัน บางครั้งมีชาวหาดใหญ่ และชาวต่างประเทศ เช่นชาวเมืองไทรบุรี เปร์ด และปีนัง เลยสนามฟุตบอลไปทางตะวันออกก็เป็นสถานีรถไฟซึ่งเปิดเดินรถเมื่อราว พ.ศ. 2464 เรียบถนนราชวิถีไปจนถึงมุมเมืองทางทิศใต้มีวัดหัวป้อมนอก และหัวป้อมใน สองวัดติดกัน วัดหัวป้อมนอกเป็นที่เผาศพชาวบ้านทั่วไปมีแห่งเดียวเท่านั้น สำหรับคนในเมืองที่ตายแล้วจะต้องเอามาเผา เรียกตามชาวบ้านว่าวัดท่าทาง ทางทิศใต้ของตัวเมืองก็มีทางรถไฟวางขนานไปกับแนวกำแพงเมืองที่ไม่มีแล้ว ไปสู่ท่าเรือที่ทะเลสาบสงขลาสำหรับส่งสินค้า

7. เมืองสงขลายุคการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (เมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน)

7.1 เมืองสงขลากับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

การใช้ระบบการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลได้ดำเนินด้วยดีมาตลอด จนในสมัยรัชการที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 2468 เนื่องมาจากเศรษฐกิจตกต่ำ ระบบการคลังของรัฐประสบปัญหาไม่มีเงินพอจ่ายทำให้ต้องมี

การยุบมณฑลหลายมณฑลด้วยกัน แต่การเปลี่ยนแปลงต่อเมืองสงขลาหรือในขณะนั้นได้เปลี่ยนชื่อเป็นจังหวัดสงขลา ตั้งแต่ พ.ศ. 2460 แต่จังหวัดสงขลาหรือเมืองสงขลายังคงขึ้นอยู่กับมณฑลนครศรีธรรมราช ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองของประเทศ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เกิดรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญ ได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรไทยในสมัย พ.ศ. 2476 ทำให้การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลทั้งหมดถูกยกเลิก ทำให้สงขลามีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งของราชอาณาจักรไทย ขึ้นตรงต่อกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยตั้งแต่นั้นมา และมีพระราชกฤษฎีกายกฐานะสุขาภิบาลเมืองเป็นเทศบาลเมือง เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2478 และในปัจจุบันเมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางบริหารภาค มีศูนย์ราชการเป็นที่ตั้งของสำนักงานระดับเขตของกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ

ใน พ.ศ. 2484 โดยเช้าวันที่ 8 ธันวาคม ทหารญี่ปุ่นได้บุกเข้าไทย ที่สงขลา จากบันทึกของพระยาราชภักดี (ม.ล.สวัสดิ์ อิศรางกูล) ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงตรวจการกระทรวงมหาดไทย ภาค 5 ประจำสงขลา ต่อมาเป็นผู้ว่าราชการที่เมืองสงขลา ได้กล่าวว่าทหารญี่ปุ่นได้เข้ามาทางเกาะหนูและเกาะแมว ตั้งแต่วันที่ 7 ต่อมาญี่ปุ่นได้เข้ายึดจวนผู้ว่าราชการจังหวัด สถานที่ราชการ บ้านเรือนราษฎรต่างๆ ก่อนที่ญี่ปุ่นจะบุกเข้าเมืองนั้นก็มีการส่งสายลับเข้ามาในรูป หมอพิน หมอรักษาตัว ค้าขายถ้วยชาม เสื้อผ้า ทำให้ชาวเมืองสงขลาต้องอพยพไปอยู่บริเวณแหลมสน และเกาะช้าง เพราะบริเวณเมืองสงขลาที่ญี่ปุ่นเข้ามายึดเป็นกองบัญชาการจะถูกเครื่องบินสัมพันธมิตรเข้ามาทิ้งระเบิด ทำให้ทรัพย์สินของชาวสงขลาถูกทำลายไปด้วย การเกิดสงครามโลกเป็นปัจจัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการค้าขายของเมืองด้วยเช่นกัน ส่วนร่องรอยความเสียหายก็ยังมีร่องรอยให้เห็นจนถึงปัจจุบัน

7.2 เมืองสงขลากับการพัฒนาเมืองต่อมา

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สงบลงเมื่อ พ.ศ. 2488 เมืองสงขลาได้พัฒนาต่อเนื่องมาจนเมื่อมีการนำเอาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มาใช้พัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมของเมือง โดยสงขลาได้รับการดูแลและวางแนวทางพัฒนาจากรัฐโดยเริ่มจาก แผน 4 เป็นต้นมา

ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) มีประเด็นที่สำคัญเกี่ยวกับเมืองสงขลาคือ เมืองสงขลาได้รับการพิจารณาให้เป็นเมืองหลักเมืองหนึ่งของภาคใต้ ได้ระบุแนวทางการพัฒนาขั้นพื้นฐานได้แก่ การพัฒนาท่าเรือขนาดใหญ่ การจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่สนับสนุนท่าเรือ การขยายโทรศัพท์และโทรคมนาคม การขยายบริการสาธารณสุขโรค สาธารณูปการ ในเรื่องประปา ระบายน้ำ ที่อยู่อาศัย แผนการจราจร เส้นทางเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่เศรษฐกิจปลูกยาง ท่าเรือ และเส้นทางติดต่อระหว่างตำบล โครงการพัฒนาท่าเรือชายฝั่งตะวันออกที่สงขลา ได้กำหนดที่ตั้งที่ชายฝั่งคลองสำโรง เขตอำเภอเมืองสงขลา เพื่อเป็นท่า

เรือร่วมในการขนส่งยางพาราไปต่างประเทศ โครงการได้เปลี่ยนตำแหน่งไปอยู่บริเวณท่าเรือน้ำลึก เขตอำเภอสิงหนคร ทางตะวันตกของชุมชนเมืองสงขลา โครงการสร้างเส้นทางคมนาคมเพื่อสนับสนุนการพัฒนาเมืองหลักและการพัฒนาท่าเรือสงขลา ทำให้มีการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมหลายพื้นที่ ได้แก่ เส้นทางระหว่างนิคมอุตสาหกรรมซึ่งกำหนดที่ตั้งในอำเภอจะนะ กับเมืองหาดใหญ่ สงขลา การพัฒนาเส้นทางระหว่างหาดใหญ่ สงขลา

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) ในแผนพัฒนาแผนนี้ได้ปรากฏการพัฒนาพื้นที่ในลักษณะการกระจายไปตามภาคต่างๆ อย่างทั่วถึง เมืองสงขลาและหาดใหญ่ ได้รับการกำหนดให้เป็นเมืองหลักที่ต้องได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่ โดยการพัฒนาให้สงขลาเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของภาคใต้ และเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจของประเทศได้ และเป็นเมืองท่าส่งออกที่สำคัญ โดยมีหาดใหญ่เป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่ง การค้า การบริการ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว พัฒนาอุตสาหกรรมส่งออก และอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น และกำหนดให้สงขลาเป็นเมืองหลัก เพื่อเป็นศูนย์กลางทางด้านการบริหารและความเจริญของภาคใต้ตอนล่าง จึงทำให้สงขลาได้รับการพัฒนาเรื่องการบริหารด้านโครงสร้างพื้นฐานอย่างมากตั้งแต่แผนที่ 5 เป็นต้นมา

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 - 7 (พ.ศ. 2530 - 2539) นอกเหนือจากการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฉบับก่อนแล้ว สงขลายังได้รับการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว อนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว พัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ในด้านการพัฒนาดังกล่าวต่อเมืองสงขลา โครงการใหญ่ๆ ที่ส่งผลต่อเมืองสงขลามากมาย เช่น การสร้างสะพานติณสูลานนท์ เชื่อมโยงการเดินทางทางบก การพัฒนาท่าอากาศยานหาดใหญ่เป็นท่าอากาศยานสากล รวมถึงท่าเทียบเรือประมง ซึ่งปัจจุบันก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วทุกโครงการ

สำหรับสงขลาในปัจจุบันได้รับการพัฒนาในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในจุดการพัฒนาโดยที่ในอดีตที่ผ่านมา แผนต่างๆ จะมุ่งเน้นแต่การพัฒนาเศรษฐกิจสร้างความเจริญให้แก่ประเทศและภูมิภาค แต่ไม่ได้เน้นสังคมและคน ทำให้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 การพัฒนาจึงมุ่งเน้นคนในท้องถิ่นให้มีพลังในการพัฒนาด้านต่างๆ แต่ก็ยังมีหัวข้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น ให้เมืองสงขลาและหาดใหญ่ยังคงเป็นเมืองหลักและใช้ปัจจัยจากการพัฒนาที่ผ่านมาส่งเสริมให้เมืองสงขลาและหาดใหญ่เข้มแข็งขึ้น โดยให้เป็นเขตพัฒนาพิเศษ รวมไปถึงการให้ความสำคัญในการอนุรักษ์พื้นที่เสื่อมโทรมต่างๆ ที่ได้รับผลจากการพัฒนาที่ผ่านมา

ปัจจุบันเมืองสงขลาได้มีการขยายตัวจากการพัฒนาที่ผ่านมาอย่างต่อเนื่องๆ เพราะเมืองสงขลามีปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการขยายตัว เช่น ระบบสาธารณูปโภค เช่น เส้นทางคมนาคมที่สะดวกขึ้น ทำให้เมืองสงขลาขยายตัวต่อเนื่องมาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มใช้แผนพัฒนาฯ

7.3 เมืองสงขลา เมืองสะอาด เมืองสะดวก เมืองสบาย

คนสงขลาควรจะมีใจที่ได้เกิดมาเป็นชาวสงขลาโดยกำเนิด เพราะเมืองสงขลาเป็นเมืองที่สวยงาม สงขลามีพื้นที่ราบริมชายฝั่งทะเลที่เป็นแหลมยื่นออกไปในทะเล ทำให้มีฝั่งทะเลสองด้านคือ ทะเลหลวงและทะเลสาบ มีเกาะหนูและเกาะแมวอยู่ใกล้ๆ มีชายหาดสมิหลาทอดยาวผ่านหน้าเมืองเป็นสถานที่พักผ่อนชั้นเลิศแก่ท้องถิ่น ภายในเมืองยังมีเขาดังกวน และเขาน้อย ตั้งอยู่ปลายแหลมของเมือง ภายในทะเลสาบมีเกาะยอ อันมีชื่อตั้งอยู่กลางทะเลสาบ แต่การเดินทางไม่ทำให้เกาะยอเป็นเกาะกลางทะเลสาบอีกต่อไป เมื่อมีการสร้างสะพานติณสูลานนท์เชื่อมต่อกับหัวเขาแดงและตำบลน้ำกระจ่าย เชื่อมต่อการเดินทางที่สะดวกสบาย

อากาศภายในเมืองสงขลาสบายมาก ไม่ร้อนไม่หนาว ฝนตกแทนตลอดปี ฤดูก็มีเพียงสองฤดู คือ ฤดูร้อน กับฤดูฝนเท่านั้น ในเมืองมี คู คลอง เช่น คลองขวาง คลองสำโรง ซึ่งสมัยก่อนเป็นเส้นทางธรรมชาติที่สวยงามเชื่อมระหว่างทะเลสาบกับทะเลหลวง

สงขลาในอดีตเป็นเมืองที่สงบเงียบ ผู้คนน้อย รถยนต์มีไม่กี่คัน จะมีบ้างก็มีของหลวงที่ใช้ในราชการ คนธรรมดาแทบไม่มีใช้กันเลย มีเรือยนต์หลวงจอดอยู่ที่สะพานเทศา มีเรือแจวจำนวนมาก เรือทาลาก็มาก รถจักรยานสองล้อมีใช้กันไม่มาก จักรยานยนต์ก็มีบ้างคันหนึ่งหรือสองคัน จักรยานสามล้อโดยสารไม่มีเลย คงมีแต่สามล้อบ้านข้าราชการผู้ใหญ่จัดทำขึ้นไว้ใช้โดยเฉพาะเมื่อนั่งไปทำงานเท่านั้น ต่อมาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว มีคนคิดประดิษฐ์จักรยานสองล้อเป็นสามล้อรับโดยสาร การเดินทางก็สะดวกไปตามเส้นทางถนนภายในเมืองที่ตัดเป็นแบบตาราง

7.3.1 ถนนเมืองสงขลา

เมื่อก้าวถึงถนนภายในเมืองสงขลา ทำให้ค้นพบว่าถนนแทบทุกสายจะมีชื่อและที่มาที่ทำให้ขบขันและน่าคิด เช่น ถนนเกษมย์แรกตั้งเมือง

- ถนนวิเชียรชม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนามถนนสายนี้ไว้ ในฐานะที่พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) ในฐานะที่ สร้างถนนสายนี้ ใน พ.ศ. 2444 ถนนสายนี้ตั้งต้นตั้งแต่

แต่กาลว่าการมณฑลหรือศาลากลางจังหวัดหลังเดิม ซึ่งขณะนี้เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา ตรงไปยังที่พักรักษาหลวงเทศาภิบาลหรือต่อมาเป็นโรงเรียนมหาวชิราวุธแห่งเดิม หรือโรงเรียนวิเชียรชมในปัจจุบัน ผ่านหน้าวัดแหลมทราย ผ่านบ้านพักคลังจังหวัดสงขลาที่บ้านพักผู้พิพากษาเดี่ยวนี่ ผ่านไปบริเวณหน้าป้อมบริเวณโรงพัก ผ่านตรงไปทางทิศตะวันออกของกองก๊วน คือที่พักริมน้ำ ซึ่งเป็นบ้านพักตำรวจเดี่ยวนี่ จนถึงชายทะเล เป็นระยะประมาณ 2 กิโลเมตร ต่อมาถนนวิเชียรชมได้ถูกแบ่งตั้งเป็นถนนแหลมทราย ไปตั้งแต่หน้าวัดแหลมทราย ไปถึงถนนชลเจริญ ไม่ทราบจริงๆ เลยว่าผู้ใดเป็นผู้ตั้งชื่อ แต่เข้าใจว่าเป็นเพราะถนนช่วงนี้ผ่านหมู่บ้านแหลมทราย

- **ถนนไทรบุรี** ตามพงศาวดารเมืองสงขลากล่าวว่าถนนสายนี้ เริ่มต้นจากบริเวณใกล้ๆ มุมกำแพงวัดไทรงามด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ หรือตรง 5 แยกคอกกวาง ซึ่งมีทางมาพบกัน 5 สายคือ ถนนสุขุมทางทิศเหนือ ถนนไทรงาม ทางทิศตะวันตกและทิศตะวันออก คือ ถนนรามวิถี กับถนนไทรบุรีทางทิศใต้

ถนนนี้สร้าง พ.ศ. 2405 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ให้เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์ ณ สงขลา) เป็นผู้จัดสร้าง โดยตั้งต้นจากบริเวณดังกล่าวไปยังอำเภอสะเดา และให้เจ้าพระยาไทรบุรี ทำต่อไปในเขตเมืองไทรบุรี ทำให้เป็นถนนที่ยาวที่สุดในเมืองสงขลา แต่ต่อมาถนนไทรบุรี ตั้งต้นจากที่ดังกล่าวไปสิ้นสุดที่สี่แยกศาลาลุงแสง (ตรงธนาคารทหารไทย จำกัด สาขาสงขลา) ถึงสามแยกสำโรง ส่วนเส้นทางจากสามแยกสำโรงใช้ชื่อเป็นถนนกาญจนาภิเษย์ ไปจนถึงอำเภอสะเดา

- **ถนนชายทะเล** ชาวสงขลาที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปย่อมรู้จักถนนสายนี้ดี เพราะถนนสายนี้อยู่ริมทะเลสาบคือ ถนนนครนอกนั่นเอง

- **ถนนนคร** เดิมถนนนคร อยู่ในกำแพงเมืองสงขลา ครั้นรื้อกำแพงเมืองสงขลาออกด้านตะวันตก ถนนชายทะเลเดิมจึงคู่กับถนนนครในกำแพงเมือง ชาวบ้านจึงพากันเติมในและนอกเข้าไป

- **ถนนนางงาม** บริเวณบ้านเรือนของผู้อยู่อาศัยบริเวณนี้มีผู้หญิงที่สวยงามมากมาย ทำให้เป็นที่มาของชื่อถนนนางงามนั่นเอง

- **ถนนตรังกานู** ถนนนี้ในปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นถนนชายเขา

- **ถนนกลับตัน** เช่นเดียวกับถนนตรงกานู ถูกเปลี่ยนชื่อพร้อมๆ กัน ถนนทั้งสองสายนี้คนรุ่นหลังจะไม่รู้จักชื่อแล้ว ถนนนี้คือถนนไทรงามในปัจจุบัน

ถนนชื่อหัวเมืองทั้งเจ็ด คือถนนด้านขวาจากตะวันตกสู่ตะวันออกของเมืองสงขลา ได้แก่

1. ถนนสายบุรี
2. ถนนยะหริ่ง
3. ถนนหนองจิก
4. ถนนรามัญ
5. ถนนปัตตานี
6. ถนนยะลา
7. ถนนระแงะ (ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นถนนนราธิวาส)

ถนนยึดได้

ถนนปละท่า - ตั้งชื่อตามอำเภอปละท่า คืออำเภอจะทิ้งพระ หรืออำเภอสิงพระในปัจจุบัน เดิมถนนปละท่าจะอยู่หน้าโรงเรียนวนารีเฉลิม ตั้งต้นจากสี่แยกทอนาฬิกาไปถึงหน้าวัดสะเกษ ไปจรดถนนราชดำเนิน ตรงทิศใต้ของศาลากลางจังหวัดสงขลา กับทิศเหนือของศาลจังหวัดสงขลา ต่อมาได้เพิ่มความยาวจากตำแหน่งเดิมข้ามถนนราชดำเนินไปจรดถนนชลาทัศน์ ริมทะเลอ่าวไทย

ถนนสะเตา - ได้เพิ่มเติมจากข้างโรงเรียนมหาวชิราวุธเดิมกับข้างที่ว่าการอำเภอเมืองสงขลาข้ามถนนราชดำเนินไปจรดถนนชลาทัศน์ ริมอ่าวไทยเช่นเดียวกัน

ถนนสร้างใหม่

ถนนชลาทัศน์ - เป็นถนนสร้างใหม่ตามแนวชายทะเลหลวงทางทิศใต้จดถนนเก้าแสนที่บริเวณหมู่บ้านกักเส้น เลียบไปตามชายฝั่งทะเลจนถึงบริเวณสนามกอล์ฟ โรงแรมสมิทธิลา เป็นถนนที่สวยงามมาก

ถนนแหลมสนอ่อน - เริ่มจากถนนราชดำเนิน สร้างเรียงฝั่งทะเลทางป่าต้นสนไปทางเขื่อนกันดินปากอ่าวแล้วเลียบฝั่งทะเลสาบมาต่อกับถนนแหล่งพระราม

ถนนที่ได้รับการยกฐานะ

ถนนที่ได้รับการยกฐานะจากถนนซอยสวนหมากตัดผ่านบริเวณสวนหมาก จากหน้าวัดแจ้งผ่านหน้า
 โรงหนังไปพบถนนวิเชียรชมตรงโรงแรมโชคดี ซอยนี้ได้รับการยกฐานะเป็นถนนสวนหมาก

ถนนที่เลือนหายไป

คือถนนที่ต่อจากถนนชลเจริญ ไปตามริมฝั่งทะเลผ่านหัวถนนสุขุมไปถึงหน้าถ้าเขาน้อยและเชื่อมกับ
 ถนนราชดำเนิน ถนนสายนี้มีต้นสนขึ้นเป็นแถวสองฝั่งถนน ปัจจุบันมีต้นสนขึ้นเต็มทาดถนนไม่เจอแล้ว

ถนนที่มีชื่อเหมือนกันในภาษาอังกฤษ

ถนนสายบุรี ภาษาอังกฤษเขียนว่า Thanon sai buri (sai อยู่ห่างกับ buri) ซึ่งใช้ตัวอักษรเหมือน
 กับถนนไทรบุรี โดยภาษาอังกฤษเขียนว่า THANON SAIBURI (SAI กับ BURI เขียนติดกัน)

7.3.2 สงขลาเมืองงามเล็ก

จากจุดเริ่มต้นที่เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าค้าขายในอดีต ภายในเมืองสงขลายังคงเก็บซ่อน
 เรื่องราวในอดีตที่ผ่านมาในรูปแบบของสถาปัตยกรรมและศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น ร่องรอยความเป็นสงขลาเก่า
 ยังค้นพบได้จากถนนนครนอกและนครใน เพราะถนนสายนี้ยังคงมีกลิ่นไอของความเป็นสงขลา เป็นชุมชนเก่า
 แก่ของเมืองเป็นจุดศูนย์กลางของวัฒนธรรม มีชุมชนไทย จีน แขก อยู่บริเวณใกล้กัน ย่านนี้คนจีน ตรงนั้น
 เป็นแขก และคนไทยอยู่รวมกันอย่างกลมกลืนแตกต่างจากที่อื่น

บรรยากาศของริมถนนนครนอกเป็นทะเลสาบสงขลา ตลอดสองข้างทางจะเป็นตึกแถวทรงจีนและ
 ฝรั่งเศส ส่วนถนนนครในเช่นเดียวกัน ตลอดทางเดินเข้าสู่ถนนนครนอก นครใน เราจะเห็นตึกเก่ามากมาย บนตึก
 ก็เขียน พ.ศ. กำกับไว้ว่าสร้างขึ้นเมื่อใด ถนนนครนอกส่วนใหญ่จะสร้าง พ.ศ. 2470 - 2490 ลักษณะตึกส่วนใหญ่
 ใหญ่เป็นทรงฝรั่งสูง 3 - 4 ชั้น บางตึกมีรูปแบบปูนปั้นตามสไตล์ฝรั่งเศส

วันนี้ถนนนครนอก นครใน เป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของเมืองสงขลา ยังมีบรรยากาศของเมืองสงขลาอยู่
 ใหม่ๆ เราจะเห็นกิจกรรมยามเช้าของที่นี่ ไม่ว่าจะเป็นร้านอาหารที่หลากหลาย การพบปะสังสรรค์ตามร้านกาแฟ
 การเดินไปมาหาสู่กันยังมีอยู่ และที่นี่สร้างสีสันให้แก่เมืองโดยเฉพาะอาคารเก่าที่เป็นเสน่ห์มานาน

7.4 การเปลี่ยนแปลงทางการค้าของเมืองสงขลา

เมืองสงขลาได้เจริญเป็นเมืองท่าค้าขายมาตลอด โดยย่านการค้าสำคัญของเมืองอยู่บริเวณถนนนคร
 ใน เพราะมีเรือลำภาบรรทุกสินค้ามากมายจากเมืองจีน และเมืองใหม่ (แท้จริงแล้วคือเมืองสิงคโปร์) และ

เมืองขวเป็นต้น ชาวพื้นเมืองจากอำเภอต่างๆ ก็มาติดต่อค้าขายจากทางเรือ เช่น จากสทิงพระ และระโนด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีแถบอำเภอหาดใหญ่ รัตภูมิ ก็มาร่วมค้าขายที่ในเมืองสงขลาทั้งสิ้น แต่ในด้านเศรษฐกิจ ที่มีผลกระทบต่อเมืองสงขลาขึ้นชอกกล่าวถึงเมืองหาดใหญ่ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจแทนเมืองสงขลา

ในอดีตเมืองหาดใหญ่มีผู้คนอาศัยเบาบาง การคมนาคมไม่สะดวก ตั้งอยู่บริเวณตำบลเสม็ดชุม ต่อมาการรถไฟแห่งประเทศไทยได้ตัดทางรถไฟผ่านบริเวณนี้ จึงมีประชาชนอพยพมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินเพิ่มขึ้นทีละน้อย ในสมัยนั้นสถานีรถไฟตั้งอยู่ที่สถานีอยู่ตะเภา แต่เนื่องจากสถานีอยู่ตะเภาเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมประจำ ทางการรถไฟจึงย้ายสถานีเสียใหม่มาตั้งบริเวณชุมทางรถไฟหาดใหญ่ในปัจจุบัน ทำให้เมืองหาดใหญ่เริ่มคึกคักและเป็นศูนย์กลางทางการค้าและบริการ จึงกล่าวได้ว่ากิจการรถไฟ มีผลต่อการขยายขยาย และความเจริญก้าวหน้าให้แก่เมืองหาดใหญ่ และเมื่อมีแผนพัฒนาต่างๆ เข้ามา ทำให้เมืองหาดใหญ่มีการคมนาคมที่สะดวกจึงเป็นชุมทางโดยสารทางรถยนต์ไปจังหวัดใกล้เคียงและพื้นที่โดยรอบ

นอกจากหาดใหญ่ยังมีชุมทางรถไฟของภาคใต้แล้ว ในปี พ.ศ. 2520 มีการสร้างสนามบินพาณิชย์หาดใหญ่ ทำให้หาดใหญ่เป็นศูนย์กลางการบินพาณิชย์ของภาคใต้

ด้วยเหตุนี้เป็นปัจจัยทำให้การค้าภายในเมืองเริ่มถดถอยลงเรื่อยๆ ตามลำดับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ผ่านมทำให้เมืองสงขลาถูกทำลายจากระเบิดของสัมพันธมิตรและญี่ปุ่นที่เข้ามายึดเมืองสงขลา รวมถึงการที่มีการย้ายตลาดและศูนย์กลางไปอยู่บริเวณตลาดทรัพย์สิน ถนนวิเชียรชม ทำให้การค้าบริเวณถนนนครนอก นครในต้องปิดตัวเองลง ทำให้การรถไฟได้ตัดเส้นทางเดินทางเดินรถจากชุมทางหาดใหญ่ มายังเมืองสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2521 ทำให้การค้าของสงขลาสู่หาดใหญ่ไม่ได้ แต่ภายในเมืองสงขลายังมีเศรษฐกิจอยู่มากมายเพราะเป็นนายทุนให้กู้ได้ จึงมีเรื่องเล่าว่าชาวหาดใหญ่ที่ทำการค้าขายไม่มีทุนก็มาขอกู้เงินชาวสงขลา เพราะชาวสงขลาเป็นคนกระหมัดกระหม่อม เก็บเงินเก็บทองไว้สมัยการค้าเจริญรุ่งเรือง จึงมีคนกล่าวอย่างสนุกสนานว่า “คนสงขลาเป็นเศรษฐีให้ชาวหาดใหญ่กู้เงินไป เป็นเจ้าหนี้เขา พอถึงเวลาไปเก็บเงินก็นั่งรถสองแถวไป ส่วนลูกหนี้ชาวหาดใหญ่นั้นเวลามาขอกู้เงินก็นั่งรถยนต์สวยหรูมีค่ามากู้เงินเขา”

ดังนั้นบทบาททางด้านกรเป็นเมืองท่าค้าขายของสงขลาก็ได้ลดบทบาทตั้งแต่นั้นมา จากการที่สงขลา มีสภาพภูมิประเทศที่เหมาะสมเป็นท่าเรือจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบธุรกิจการค้า กลายเป็นการทำธุรกิจประมง โดยเริ่มประมาณ พ.ศ. 2520 ทำให้ธุรกิจบริเวณเมืองสงขลาคึกคักขึ้นมาอีกครั้ง

ธุรกิจประมงประเภท การประมง แพขึ้นปลา ทำเรือ ทำจอดเรือ โดยชาวประมงต่างถิ่นได้เข้ามาจอดเรือริมทะเลสาบสงขลา และได้เข้าบ้านแถบถนนนครนอก ที่ซบเซาจากการค้าที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้บริเวณนี้ คึกคักเป็นสะพานปลา เกิดเป็นปัญหาต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ทั้งมลภาวะและความปลอดภัยต่อสังคม

ธุรกิจต่อเนื่องจากประมงคือ ร้านที่ขายอุปกรณ์เดินเรือ อะไหล่ ร้านขายของชำ เสบียง น้ำมัน อยู่รอบๆ ทะเลสาบสงขลาและบริเวณถนนนครนอก นอกจากนั้นเป็นการบริการรับส่งสินค้าทางทะเลเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ โดยมีเรือขนาด 1,500 ตัน และ 600 ตัน และรถบรรทุก 10 ล้อเข้าออกเป็นประจำ

แต่ธุรกิจดังกล่าวได้สร้างปัญหาให้แก่ชุมชนเมืองสงขลาเป็นอย่างมาก ทั้งด้านมลภาวะ, เสียง, กลิ่น, ความสะอาด ทางราชการได้จัดทำท่าเทียบเรือแห่งใหม่ขึ้น โดยเป็นท่าเทียบเรือและแพปลาด้านทิศใต้ของเมือง เรียกว่า ท่าสะพาน ส่วนการขนส่งสินค้าได้ย้ายไปบริเวณท่าเรื่อน้ำลึกบริเวณ อ.สิงหนคร ทำให้บริเวณถนนนครนอกและนครในซบเซาลงอีกครั้งโดยคงเหลือเพียงท่าจอดเรือและธุรกิจขนส่งสินค้าและจำหน่ายอุปกรณ์ประมงเท่านั้น

7.5 คนสงขลา

จากพัฒนาการท้องถิ่นที่ผ่านมา เมืองสงขลามีผู้คน 3 กลุ่มใหญ่ผสมผสานกันคือ คนไทย คนจีน และคนมุสลิม สืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมมาลายู วัฒนธรรมของกลุ่มชนทั้ง 3 นี้จึงผสมผสานกันอยู่อย่างพิสดาร ดังจะเห็นได้จากศิลาจารึกที่สำโรง ซึ่งจารึกในสมัยรัชกาลที่ 3 ต้องจารึกเป็น 3 ภาษาคือ ไทย, จีน, และมาลายู (อักษรยาวี) เงินตราของสงขลาต้องมีอักษร 3 ภาษาคือ มีอักษรไทยข้างบนว่า “สง” ข้างล่าง “ขลา” มีอักษรแขกอยู่ 2 ข้าง อีกด้านเป็นอักษรจีน 4 ตัว และวัฒนธรรมอื่นๆ เช่น ภาษา, อาหาร, สถาปัตยกรรม, การแต่งกาย, ความเชื่อ, ประเพณี ฯลฯ ประเพณีเหล่านี้ผสมผสานกันทั้งที่เป็นรากเหง้ามาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น วัฒนธรรมฮินดู, วัฒนธรรมพุทธมหายานและหินยาน, วัฒนธรรมชวา - มาลายู, วัฒนธรรมเขมร, วัฒนธรรมอินเดียใต้ ทมิฬและลังกา แต่ที่เด่นชัดที่สุดในแง่ผู้คนและวัฒนธรรมก็คือ วัฒนธรรมไทยพุทธ วัฒนธรรมไทยมุสลิม (ชวา - มาลายู) และวัฒนธรรมจีน

การรวมกันของคน 3 เชื้อชาติในเมืองสงขลาทำให้สภาพสังคมของเมืองสงขลาคือ การผสมกันระหว่างชุมชนชาวไทยพุทธ, ไทยมุสลิม และชาวจีน แต่ทั้งสามเชื้อชาติก็อยู่กันอย่างกลมกลืน ชาวจีนจะอาศัยในย่านการค้าและพาณิชย์กรรมของเมือง ส่วนชาวมุสลิมจะอยู่บริเวณ บ้านบน บ้านกลาง บ้านนอก ของเมืองสงขลาในปัจจุบัน (บริเวณถนนพหลุงต่อกับถนนนครนอก ถนนนาคราวิลาส ถนนนางงามตอนปลาย ถนน

กำแพงเพชรบางตอน ถนนฉวาง และถนนไทรบุรีบางตอน ซึ่งกลุ่มชนมุสลิมที่อาศัยอยู่บริเวณดังกล่าวตั้งแต่นั้นมา มีภาษาและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง แตกต่างจากกลุ่มมุสลิมกลุ่มอื่นๆ นับเป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก

การที่เมืองสงขลามีทั้งชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมอยู่ร่วมกันโดยมีชาวจีนเป็นตัวประสานความแตกต่างทางศาสนา, เชื้อชาติและวัฒนธรรมขึ้นมา โดยใช้วิธี “เสนอจุดร่วม สงวนจุดต่าง” ทำให้เมืองสงขลาเป็นเมืองพิเศษที่มีการผสมผสานทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมมากกว่าเมืองอื่นใดในภาคใต้

สำหรับภาษาที่ใช้ในเมืองสงขลามีถึง 3 ภาษาด้วยกันคือ ภาษาปักษ์ใต้ คือภาษาของคนไทยท้องถิ่นที่ใช้กันทั่วไป และภาษาญวี่สำหรับชาวมุสลิม ภาษาจีนสำหรับชาวจีน แต่อย่างไรก็ตามภาษาปักษ์ใต้ของเมืองสงขลาที่มีการออกเสียงสำเนียงเป็นของตนเองโดยภาษาปักษ์ใต้ของเมืองสงขลาจะเพราะกว่าหลายเมืองที่หัวนและไม้ไผ่เพราะ เพราะระดับเสียงที่ออกจะมีความสูงต่ำชัดเจน คำหนึ่งจะออกเสียงสั้นและเด็ดขาดเพราะถือหลักคำโดดอย่างเคร่งครัด (คำโดดคือ การออกเสียงต่ำกว่าปกติ และชัดเจน เช่น มะพร้าว แต่ท้องถิ่นสงขลาจะสั้นและหัวนออกเสียงแต่ พร้าว ไม่มี มะ เพราะ มะ เป็นคำภาษากลางที่เติมให้สวยงามขึ้น) ซึ่งคล้ายกับการออกเสียงในทางภาคเหนือ เช่น ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ที่เขียนว่า “ปาม่วงปามขาม” ก็คือ ปามะม่วงปามะขาม นั้นเอง แต่การออกเสียงของคำว่า “ปา” กับ “ป้า” จะออกเสียงเหมือนกันแม้ว่าจะไม่มีวรรณยุกต์เพราะการออกเสียงของสำเนียงปักษ์ใต้จะสั้นและหัวนได้ใจความกระชับ

สงขลาประกอบด้วยประชากรหลายเชื้อชาติทั้ง ไทย จีน แขก ซึ่งรวมตัวกันตั้งถิ่นฐาน ผลัดเปลี่ยนกันมีบทบาททางเศรษฐกิจและการปกครองกันมา โดยสมัยแรกตั้งเมืองสงขลา สงขลามีเจ้าเมืองที่เป็นแขกที่เขากหัวแดง ต่อมา มีชาวจีนเป็นผู้ดูแลเมืองสงขลาบริเวณแหลมสน ตราบจนย้ายเข้ามาฝั่งบ่อยางจนปัจจุบันชาวจีนยังคงมีบทบาทสำคัญในการเป็นแกนนำพัฒนา ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง มาอย่างต่อเนื่อง โดยมีชาวไทยและชาวมุสลิมซึ่งเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมอยู่ภายใต้การปกครอง ด้วยเหตุนี้เองทำให้สามารถผสมผสานด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมได้อย่างเหมาะสม

7.6 วัฒนธรรมการกินของชาวสงขลา

วัฒนธรรมการกินของกลุ่มชนแต่ละกลุ่มเป็นภาคสะท้อนถึงวิถีการดำเนินชีวิตนานาประการ ทั้งยังเป็นเครื่องบ่งถึงระดับจิตใจ สภาพทางเศรษฐกิจ วิธีการจัดการ และภูมิธรรมของสังคม จนเผ่าใดไม่รู้จักริธีการจัดการในเรื่องการกินที่ดีพอมักขาดวิธีการจัดการพัฒนาตนเองแทบทุกด้าน วัฒนธรรมการกินของชาวมุสลิมมีทั้งส่วนที่พ้องกันทั่วทั้งภูมิภาคและส่วนที่แตกต่างกันในแต่ละถิ่นย่อย ทั้งนี้เกิดจากทรัพยากรในท้องถิ่นที่สืบเนื่องมาจากสภาพภูมิศาสตร์ บางอย่างเกิดจากคติทางศาสนา บางอย่างเกิดจากอิทธิพลของการสัมพันธ์กับชน

ต่างชาติ และมีหลายอย่างที่เกิดจากเทคนิควิธีที่อาศัยความสามารถเฉพาะของบุคคลในแต่ละท้องถิ่นคิดค้น และปรับปรุงต่อกันมา จนเกิดเป็นนิสัยการกินของท้องถิ่นนั้นๆ ดังนั้นการรับรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมการกินของภาคใต้น่าจะเป็นตัวสืบทอดวัฒนธรรมในเรื่องการกินต่อชาวสงขลาได้ในส่วนหนึ่ง

7.6.1 วัฒนธรรมการกินของชาวใต้

ชาวภาคใต้รับประทานข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก ส่วนข้าวเหนียนิยมใช้ประกอบเป็นของหวาน รับประทานกันเป็นบางมื้อบางครั้ง ชาวบ้านส่วนมากรับประทานข้าวเป็นอาหารหนักเพียงวันละ 2 มื้อ คือ มื้อเช้าและมื้อเย็น มื้อเช้านิยมรับประทานหลังจากพระบิดงศาตรผ่านไปแล้ว สำหรับมื้อเย็นนิยมรับประทานพร้อมกันทั้งครอบครัว อาหารมื้อหนึ่งจะมีกับข้าวเพียงน้อยอย่าง ถ้ามีไต่มีกับข้าวถึง 3 อย่างถือว่าค่อนข้างจะอุดมสมบูรณ์เป็นพิเศษ เว้นแต่มีแขกหรือมาพัก ต้องมีอย่างน้อย 3 อย่าง หรือมากกว่าเพื่อแสดงการต้อนรับ

ชาวใต้ส่วนใหญ่ชอบอาหารรสจัด คือ เปรี้ยวจัด เผ็ดจัด ถ้าเป็นแกงก็มีรสกะปิเค็ม และมักมีสีเหลืองจัด รสฉุนของขมิ้นค่อนข้างแรง วัฒนธรรมการกินใช้ขมิ้นเป็นส่วนผสมเครื่องแกงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของภาคใต้ ทั้งนี้ใช้เพื่อดับกลิ่นคาว ชาวใต้ไม่นิยมใช้กระชายผสมในเครื่องแกง ส่วนมากไม่รับประทานผักชีและใบยี่ห่วย

กับข้าวแต่ละมื้อส่วนมากจะไม่ขาดประเภทที่มีรสเผ็ด และประเภทที่มีน้ำแกง ถ้ากับข้าวชนิดใดมีครบทั้ง 2 รสนั้นก็จะเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง ถึงแม้มือนั้นจะมีกับข้าวเพียงอย่างเดียวก็เจริญอาหารได้ดีทีเดียว ด้วยเหตุนี้แกงส้ม (แกงเหลือง) แกงไตปลา แกงกะทิ จึงเป็นอาหารที่แต่ละบ้านทำหมนเวียนอยู่เป็นประจำ

เมื่อปรุงอาหารเสร็จแล้ว เวลาจะรับประทานนิยมตักใส่ถ้วยแล้วจัดใส่ภาชนะเป็นชุด เรียกว่า "จัดเท" (จัดที่) หรือ "ตั้งเท" ภาชนะสำหรับจัดวางกับข้าวเป็นชุดนั้นมีหลายอย่าง เลือกใช้ตามความพอใจและฐานะของผู้ใช้

เนื่องจากภาคใต้อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชผักนานาชนิด ผักสดจึงเป็นส่วนประกอบสำคัญของอาหารทุกมื้อขาดเสียมิได้ ทำนองเดียวกับที่ชาวภาคกลางต้องมีพริกกับน้ำปลาไว้ปรุงรส ผักสดแต่ละมื้อมีหลายชนิดและสดจริงๆ (ไม่นิยมผักลวก) เช่น กระถิน กระเจด ผักบุ้ง แดงกวา ถั่วฝักยาว ลูกเนียง สะตอ ฯลฯ เพื่อรับประทานคู่กับแกง ยา (ไม่ว่าจะมีน้ำพริกหรือไม่) จึงเรียกว่า "ผักแกลัม" หรือ "ผักเหนาะ" วัฒนธรรมอันนี้จะ

พบได้ตามร้านขายอาหารพื้นเมืองจะจัดผักไว้ให้ลูกค้าเลือกรับประทานโดยไม่คิดเงิน สำหรับผู้ที่ชอบรสเผ็ดจัด ก็จะมีพริกชี้ฟ้าสดยังไม่ทันวางไว้ให้มากจะหยิบเคี้ยวมากน้อยแล้วแต่ความพอใจ

เมื่อทานอาหารเสร็จแล้วนิยมล้างจานชามทันที โดยต้องล้างเองเพราะถือว่าการให้ผู้อื่นล้างชามข้าวให้ โดยไม่จำเป็นย่อมไม่เป็นมงคลแก่ตัว โดยเมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วอาจมีขนมหวาน หรือผลไม้รับประทานเรียกว่า “กินแก้เผ็ด” หรือ “ลบปาก” ครอบครัวยุคก่อนมีฐานะดีอาจมีเป็นประจำ แต่ส่วนมากจะมีเพียงบางมื้อบางคราว ส่วนผู้ใหญ่จะ “ลบปาก” ด้วยการกินหมากหรือสูบบุหรี่ และสนทนากันอย่างผ่อนคลาย

การทำขนมหวานรับประทานเองมักทำในโอกาสพิเศษ เช่น ทำบุญเลี้ยงพระ มีงานมงคลแต่ละครั้งทำแจกจ่ายให้แก่บ้านใกล้เคียงด้วย ขนมหวานที่นิยมทำกันมากมักมีเครื่องปรุงหลัก 3 อย่างคือ แป้ง น้ำตาล กะทิหรือมะพร้าวขูด อาจใช้พืชชนิดอื่นแทนแป้ง เช่น เผือก มัน ถั่ว พักทอง ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ฯลฯ น้ำตาลนิยมใช้น้ำตาลโตนด น้ำตาลจากน้ำตาลมะพร้าว น้ำตาลทราย มะพร้าวขูดนิยมใช้คูลูก ไรยหรือผสมกับน้ำตาลทำเป็นเครื่องสอดไส้ ผลไม้ที่ชาวใต้นิยมนำมาประกอบเป็นขนมขบเคี้ยวเล่นจนเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายคือ ลูกหยี เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ ทุเรียนกวน

ชาวใต้มีวัฒนธรรมการกินที่เอื้ออารีต่อกัน การที่มีญาติมิตรหรือแขกเหรื่อมาพักหรือพบปะกันจะต้องมีการรับประทานอาหารกัน ประเพณีการจัดงานกินเลี้ยงมีหลายลักษณะ มีรูปแบบและชื่อเรียกต่างกันมีสำคัญ 3 อย่างคือ กินงาน กินแขก และกินวาน

การกินงาน มักเรียกได้ไปตามท้องถิ่น กินการ กินเหนียว ช่วยงาน ช่วยการ มีได้หลายโอกาส เช่น ในงานศพ งานบวช งานแต่งงาน ซึ่งเจ้าภาพจะต้องไปดูแลผู้ร่วมงานโดยต้องตั้งโรงครัว มีการจัดหาของกินจากผู้ร่วมงานด้วย ใครมีมะพร้าวชนมะพร้าวไปช่วย มีปลาชนปลาไป มีผักชนผักไปช่วย

การกินแขก คือการที่เจ้าภาพออกบัตรเชิญแขกมาร่วมงาน ย่อมเป็นที่รู้จักกันว่างานนั้นอยากให้แขกมอบเงินให้เป็นของกำนัลดังนั้น การให้เงินมีธรรมเนียมอยู่ว่าแขกที่มาควรมอบเงินให้มากกว่าหรืออย่างน้อยพอๆ กับที่ทางผู้เชิญเคยให้ไว้กับทางเราเช่นกัน

การกินวาน คืองานที่เจ้าภาพไหว้วานให้เพื่อนบ้านไปช่วยกันลงแรงทำงานให้แก่ตน คล้ายกับลงแขกของภาคกลาง แล้วเจ้าภาพจัดเตรียมอาหารเลี้ยงผู้คนที่

อาหารพื้นเมืองหลายชนิดเริ่มนิยมกันในวงแคบๆ ก่อนแล้วจึงแพร่หลายยิ่งขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นที่นิยมกันทั่วไปทั้งภาค อาหารพื้นเมืองของภาคใต้ที่นิยมกันอย่างกว้างขวางได้แก่ ข้าวยา แกงพุงปลา (แกงไตปลา) บูด จิ้งจั้ง แป้งแดง หนาว ผักสดที่นิยมกันอย่างแพร่หลายได้แก่ ลูกเนียง ลูกเทรียง สะตอ ยอดมะม่วงหิมพานต์ ผลไม้ที่นิยมกันได้แก่ ทุเรียน มังคุด ลางสาด ลองกอง ลูกจ๊อบป่า ละมุดสุก ลูกหี้อาหารพื้นเมืองบางชนิดนิยมกันแพร่หลาย แต่มีวัฒนธรรมการกินต่างกัน เช่น ขนมจีน ชาวภาคใต้ฝั่งตะวันตก เช่น ระนอง ตะกั่วป่า ภูเก็ต นิยมรับประทานตอนมือเช้า ส่วนทางฝั่งตะวันออก เช่น นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา นิยมรับประทานเป็นอาหารตอนบ่าย หรือบางท้องถิ่นนิยมรับประทานข้าวยากับซาร้อน เป็นอาหารมือเช้า เป็นต้น

สำหรับชาวไทยมุสลิมในภาคใต้จะไม่รับประทานเนื้อหมู และไม่รับประทานเนื้อสัตว์บางชนิดที่เชื่อไม่ได้ตามหลักการทางศาสนา ถือว่าเป็นการดูถูกถ้ามีผู้นำเอามาหลอกให้รับประทาน ประเพณีที่ดั้งเดิมของชาวมุสลิมในภาคใต้ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เกือบทุกท้องถิ่นโดยเฉพาะในเขต 5 จังหวัดภาคใต้คือ ประเพณีกินเหนียว หรือกินข้าวเหนียว เรียกตามภาษาถิ่นว่า “มาแกบูลูโละ” นิยมทำกันในเดือน 10 และเดือนที่ 1 ของ คักราชฮิจเราะห์ หรือเดือนมิถุนายน และเดือนกรกฎาคม ซึ่งเป็นเดือนที่ชาวบ้านว่างงาน จะมีการเชิญเพื่อนบ้านหรือผู้คนที่รู้จักมากินเลี้ยงกัน โดยจะมีการจัดแต่งบ้านเรือนและสถานที่จัดให้สวยงาม แล้วเริ่มกินเลี้ยงกันตั้งแต่ 8.00 น. จนเย็นเลยไปจนถึงเที่ยงคืน ไม่ต้องรอใครมาก่อนก็เลี้ยงได้เลย ทำให้มีการพบปะกระชับความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่น แล้วจะมอบเงินช่วยงานแก่เจ้าของงาน

7.6.2 อาหารการกินของเมืองสงขลา

ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทำให้เราเห็นความหลากหลายแตกต่างกันภายในเมืองสงขลา ทั้งการแต่งกาย อาหารการกิน ของใครของมัน ซึ่งอาหารก็เป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของวัฒนธรรมสามสาย สำหรับเมืองสงขลาเองก็อุดมสมบูรณ์ด้วยอาหารการกินมาตลอด มีอาหารแปลกๆ และขนมที่ขึ้นชื่อลือชาอยู่หลายอย่างที่ไม่เหมือนของใคร เช่น เต้าซั่ว (คงจะเรียกชื่อตามภาษาจีน ภายหลังคนตั้งชื่อว่าสลัดสงขลา หรือสลัดทะเลสาบสงขลา เป็นต้น) อาหารดังกล่าวมีมาช้านานถือได้ว่าเป็นอาหารประจำเมืองเลยก็ว่าได้ โดยเป็นอาหารประเภทหมี่ลวก แต่มีเครื่องเครามากมายปรุงด้วยน้ำส้มสายชูเป็นรสนำ ปัจจุบันหารับประทานได้เพียงแห่งเดียวบริเวณถนนยะหริ่ง

ข้าวยา ซึ่งหากินได้ในปักษ์ใต้เท่านั้น สงขลาก็มีข้าวยาเป็นอาหารท้องถิ่น โดยนำบูดของท้องถิ่นสงขลาแท้ๆ จะมียีสหวานนารสเค็ม แต่ที่อื่นจะใช้น้ำเค็ม โดยบริเวณถนนสายบุรีจะเป็นบริเวณที่ทำน้ำบูดมากที่สุดในเมืองสงขลา สำหรับเครื่องเคราสำหรับทำข้าวยานั้นประกอบด้วยผักหลากหลายชนิด เป็นตัวแสดง

วัฒนธรรมการกินพืชผักของชาวท้องถิ่นสงขลาที่จำเป็นต้องมีผักเป็นตัวโรง เช่น สะตอ แตงกวา ถั่วฝักยาว หน่อ เรียง ลูกเนียง ถือได้ว่าเป็นผักยอดนิยม การปรุงข้าวยำจะต้องประกอบด้วย น้ำบูดู มะพร้าวคั่ว กุ้งแห้งหรือ ปลาป่น ส่วนผักจะประกอบด้วย มะขามหรือมะม่วง มะนาว ใบชะพลู ใบพริ้วไหม ถั่วฝักยาว ตะไคร้ ใบมะกรูด ดอกล่ำพู ดอกดาหระ ถั่วงอกและอื่นๆ

ส่วนอาหารประเภทแกงส่วนใหญ่จะมีรสเผ็ดร้อน โดยจะพบแกงเหลืองหรือแกงไตปลาเป็นตัวชูโรงเสมอ นอกจากนี้ยังมีแกงคั่ว มีพวกขมิ้น เป็นเครื่องปรุงเพื่อช่วยในการดับกลิ่นคาวของปลา แต่ก็ไม่ได้มีแต่อาหารที่ออกรสเผ็ดเพียงอย่างเดียว อาหารรสกลมกล่อมได้สัดส่วนก็มี เช่น ต้มส้มปลากระบอก หรือ ต้มปลาเต้าเจี้ยว จะออกรสหวานนำ จะเห็นได้ว่าคนสงขลาจะนิยมอาหารที่ทำจากปลาเพราะ สภาพที่ตั้งเอื้ออำนวยต่อการหาอาหารจำพวกปลานั้นเอง

อาหารที่กล่าวมามากจะเป็นอาหารมื้อหนักที่นิยมรับประทานกันตอนเย็น ส่วนเวลากลางวันนิยมเป็นข้าวราดแกงเช่น ข้าวมันแกงไก่ ข้าวราดแกงเนื้อ ส่วนย่านอาหารการกินของเมืองบริเวณถนนนางงาม จะมีอาหารที่ทำจากคนจีนเป็นที่ขึ้นชื่อของคนสงขลา เช่น ก๋วยเตี๋ยวเย็นตาโฟ ที่มีเครื่องเครามากมาย ข้าวสวย มีทั้งเนื้อ, หมู, ไก่ ทำขายตั้งแต่เช้าจนเที่ยงก็หมดแล้ว

ส่วนอาหารของชาวมุสลิม ก็คงจะมีข้าวหมกไก่ หรือพะยะ ข้าวมัน (นิยมใช้ข้าวมันดอกอ้อ) ราดแกง กุ้งหรือแกงรสเนื้อ ไม่เผ็ดจัดนักแต่หนักเครื่องเทศ ยังเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย บริเวณชุมชนชาวมุสลิม เช่น ร้านดาหวัน ถ.พิทลุง

ส่วนขนมก็มีแปลกกว่าจังหวัดอื่นๆ เช่น ขนมบอกล เป็นขนมที่มีวิธีการทำแปลก จะใส่ข้าวเหนียวลงในกระบอกเล็กๆ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 1 นิ้ว แล้ววางเรียงบนหม้อหนึ่งใช้เวลา 2 - 3 นาทีที่กึ่งเตาออกมากลุมมะพร้าวและน้ำตาลรับประทานได้ ขนมบูดู ขนมหัวล้าน ขนมปะอาม ขนมจวก ขนมดั่ง ขนมหน่วยหนูนุ ขนมครกใส่กุ้งใบหอม ขนมค้างคาว ขนมม้าเป็นแป้งปรุงรสหวานผสมกล้วยแล้วนำไปอบในถาดร้อนเป็นรูปม้าแผ่นละ 2 บาท ปัจจุบันยังหารับประทานได้ ซึ่งมีเสน่ห์หากินที่อื่นไม่ได้

โดยทั่วไปแล้วอาหารการกินของชาวสงขลาจะคล้ายคลึงกับอาหารของชาวไทยภาคใต้ทั่วไปคือ สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ชุมพร พัทลุง เพราะส่วนมากอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่คล้ายคลึงกัน แต่จะแตกต่างกันบ้างแล้วแต่รายละเอียดการปรุง รสอาหาร

7.7 งานประเพณีของเมืองสงขลา

7.7.1 งานชักพระหรือประเพณีลากพระ

ลากพระหรือชักพระ เป็นประเพณีเนื่องในพุทธศาสนา กระทำกันหลังวันมหาปวารณาหรือ วันออกพรรษา 1 วัน ตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 โดยพุทธศาสนิกชนพร้อมใจกันอาราธนาพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานบนบุศบกวางอยู่เหนือเรือ รก หรือล้อเลื่อน แล้วแห่แห่นไปตามลำน้ำหรือถนนหนทาง ถ้าหากท้องถิ่นใดอยู่ริมน้ำก็ลากพระไปทางน้ำ หากห่างไกลลำคลองก็ลากพระทางบก

ในสมัยแรกตอนเข้ามีด หรือก่อนเข้านั้นจะได้ยินเสียงประโคมด้วยกลอง ตีเป็นระยะๆ จนรุ่งสางแล้วเรือพระก็ออกจากวัด เรือพระจะทำเป็นรูปพระยานาค สองข้างรถหรือเกวียนซึ่งด้วยผ้าสีต่างๆ ประดับธง มีพระพุทธรูปองค์โตยืนหรือนั่งบนหัวเรือ มีเชือกสมอเรือ 2 เส้นสำหรับให้ประชาชนชักลาก เรือพระก็เคลื่อนช้าๆ ไปตามถนนใหญ่ที่ประชาชนอาศัยอยู่คับคั่ง ชาวบ้านจะนำขนมต้มห่อด้วยใบพ้อกับข้าวเหนียวเป็นพวงๆ และยังมีขนมลา ขนมเจาะหู ขนมบ้า ฯลฯ มีพระภิกษุขึ้นประคองพระพุทธรูป มีโยมผู้ชายและเด็กคอยรับขนมต้ม ขนมลา ที่ชาวบ้านทำบุญเก็บไว้ที่ใต้ท้องเรือ วัดที่จัดเรือพระ เช่น วัดแหลมทราย วัดโรงวาส และวัดอื่นๆ อีกหลายวัด ลากไปจอดที่ลำโรงเป็นจุดศูนย์กลาง พระวัดเก่าถ้า วัดบางคาน ชักลากพระทำเป็นนาค 2 ตัวทำด้วยท่อนไม้ มีคานพาดวางปีกเสา ปิดด้วยผ้าทำเป็นรูปเรือพระแล้วชักลากด้วยเชือกสมอมาตามถนนหาได้ลากด้วยล้อไม้ การชักลากหนักมากแต่เพราะแรงศรัทธาของคนจำนวนมากจึงลากธูมาตามถนนเป็นร่องยาว ทำให้ถนนเสียหาย แต่ภายหลังได้เปลี่ยนเป็นล้อหมุนแล้วสะดวกกว่า เมื่อมารวมกันแล้วจะนิมนต์พระมาสวดมนต์ ฉันทอาหาร ให้พรแก่ชาวบ้านที่มาทำบุญ

แต่ต่อมาได้เปลี่ยนจุดนัดหมายจากบริเวณลำโรงมาเป็นบริเวณแหลมสนอ่อนสมิทลา ตามปกติหลังจากฉันทพลแล้ว บรรดาชาวบ้านจะร่วมสนุกสนานกันพอสมควร พอตกเย็นก็จะลากเรือพระของตนแยกย้ายกันกลับวัด ถ้าวัดใครมีเรือพระสวยงามก็จะเป็นที่ภูมิใจของชาวบ้านละแวกนั้นเป็นพิเศษ อาจมีการลากเรือพระแห่แห่นไปอวดชาวบ้านถิ่นอื่น ทำให้มีการพบปะสังสรรค์กันภายในท้องถิ่นของตน

7.7.2 ประเพณีชิงเปรต

เป็นพิธีทำบุญเดือน 10 ประจำปี ครั้นถึงเดือน 10 ชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัด พาลูกจูงหลานไปตามวัดต่างๆ ที่ตนสะดวก เมื่อถึงวัดต่างแยกพวกจัดข้าวห่อเป็นกระหัง กับข้าว เช่น แกงไก่ หมูผัดสะตอ หมี่ผัด หมูพะไล แกงหน่อไม้ กุ้งต้ม ตามแต่ศรัทธา ของที่จัดนี้เป็นการทำบุญให้แก่พ่อแม่ตายาย พี่น้องลูกหลานที่ล่วงลับไปแล้ว โดยไม่รู้ว่ตคนรทหมกไทม้อยู่หรือไม่ ได้รับเอาทานไป เมื่อผู้ที่ตายไปเป็นเปรตก็รวมกัน ณ ที่แห่งนี้ เขาจัดเป็นร้านสูงริมวัด (ด้านนอกวัด เพราะเชื่อว่าเปรตเข้าวัดไม่ได้) แล้วชาวบ้านเอาข้าวปลา

อาหารที่จัดไว้กับขนมลาต้ม ฯลฯ (ขนมลาเป็นขนมทำจากแป้งผสมน้ำตาลมีลักษณะเป็นเส้นเล็กๆ คล้ายเส้นด้ายเป็นแผ่นโดยเมื่อต้มแล้วนำมาคลุกกับน้ำผึ้งมีรสหวาน เพราะปรตจะมีปากเท่ารูเข็มจึงต้องทานอาหารที่เล็กและเป็นเส้น บางคนใส่สตางค์อุทิศทำบุญให้ปรตด้วย พอพระสัพพิตฯ ก็กระตุงสายสิญจน์จากพระสวดไปผูกไว้ที่ร้านให้ลัญญณเด็กชิงปรตได้ พวกเด็กจะแย่งกันอย่างสนุกสนาน เอาของเหล่านั้นไปรับประทาน ชาวบ้านถือว่าของที่เหลือจากปรตรับประทานแล้วเป็นของดี จะมีความเจริญแก่ลูกหลาน

7.7.3 ตรุษจีน

มีในเดือนสามปีใหม่ของจีน แต่มาบัดนี้ทางรัฐบาลจีนใหม่ถือว่าเป็นปีเก่า ในสมัยก่อนชาวจีนในเมืองสงขลา โดยเฉพาะชาวถนนนครนอก ถนนนครใน ลูกหลานจีนจะทำการเซ่นไหว้ทุกบ้านช่อง ไหว้พระตอนเช้า ตอนเที่ยงไหว้เจ้าคือ พ่อแม่ปู่ย่าตายายที่ล่วงลับไปแล้ว เช่น หัวหมู เป็ด ไก่ ตามประเพณีมาจนปัจจุบันนี้ ตอนเย็นไหว้พระกันอีก หน้าบ้านปักธูป บูชาพระ ควันตระหลบไปหมด รวมทั้งการจุดประทัดตั้งสนั่นหวั่นไหว ที่หน้าโรงเตี๊ยมคิ้วน้ำจ่าน มีการแสดงทุกปี ตั้งแต่เซดสิงโต ไปจนแสดงเรื่องพระถังซัมจั๋ง และเมื่อก่อนมีการแสดงของพระจีนใช้ดาบตัดลิ้นแล้วต่อ จนในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการออกกฎหมายห้ามทรงเจ้าเข้าผี เลยไม่มีการทรงเจ้ากัน ตามศาลเจ้าภายในเมืองก็มีการเผากระดาษเงินกระดาษทอง จุดประทัด โดยเฉพาะที่ศาลหลักเมือง ตรุษจีนทำให้เมืองสงขลาคึกคักไปทั้งเมือง

ดังนั้นประเพณีต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลาล้วนส่งผลจากรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่หลากหลายภายในเมืองทำให้ผู้คนในท้องถิ่นได้ใกล้ชิดสนิทสนมกันจากการใช้งานบุญ งานประเพณีต่างๆ เข้ามาเป็นตัวผสมผสานซึ่งนอกจากงานประเพณีที่กล่าวมาแล้ว ยังมีงานประเพณีชนโค งานประเพณีสงกรานต์ ลีบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

7.8 มรดกเมืองที่ทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์ (เมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง)

หลังจากเมืองสงขลาได้ย้ายมาบริเวณตำบลบ่อยาง จนถึงปัจจุบันเมืองสงขลาได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องตามลำดับ จากการทำผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีเชื้อสายจีน ทำให้บรรยากาศของเมืองมีลักษณะเป็นวัฒนธรรมจีนไปด้วย ทั้งอาคารบ้านเรือน วิถีชีวิตผู้คน หลายที่ในเมืองยังซ่อนเรื่องราวและบรรยากาศเก่าๆ ของเมืองในอดีตได้อย่างดี เช่น ถนนย่านถนนนครนอกและนครใน ภายในเมืองสงขลาที่มีย่านอาหารการกินของเมืองบริเวณถนนนางงาม ชุมชนแต่ละแห่งมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ดำเนินชีวิตประจำวันของตนเหมือนอดีตที่เป็นมา เช่น ชุมชนก๊กเลี้ยง ชุมชนมุสลิมบริเวณบ้านบน บ้านกลาง บ้านนอก ของเมือง ร่องรอยของเมืองเก่าทั้งกำแพงเมือง บ่อมปากน้ำแหลมทรายยังคงสอดแทรกอยู่ในตัวเมืองอย่างงดงาม ภายในเมืองมีศาสนสถานที่สำคัญมากมาย เช่น วัดชัยมงคล วัดมัสยิดมาวาส สภพแวดล้อมทางกายภาพที่มีคุณค่า ทั้งหาดทราย ภูเขา ชายทะเล ทะเลสาบ ธรรมชาติเหล่านี้กลายเป็นมรดกของเมืองที่ทรงคุณค่า ไม่ควรถูกทำลายจากการพัฒนาที่เข้ามา

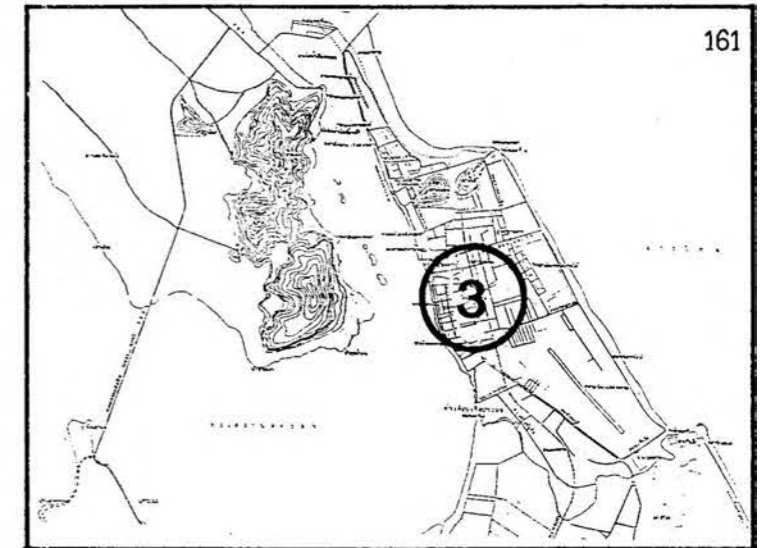

ป็นใหญ่ที่ป้อมปากน้ำแหลมทราย

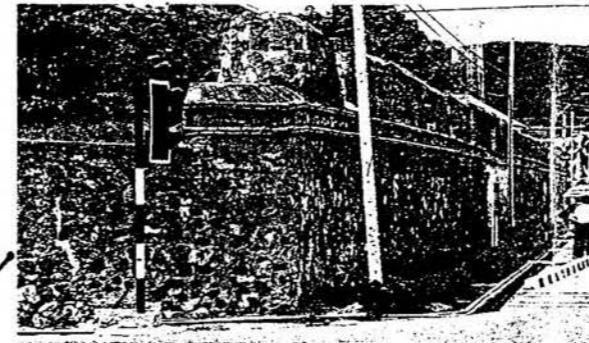
หาดสมิหลา และชายหาดยาวตลอด 8 กม.

เมืองสงขลาตำบลบ่อยาง KEY PLAN

ตึกแดงสร้างในสมัย รัชกาลที่ 4

กำแพงเมืองสงขลาได้ถูกรื้อถอนเพราะการขยายผังเมือง

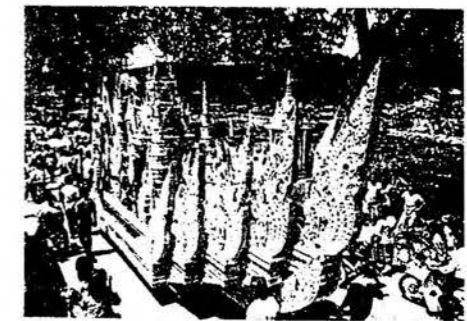
อาคารพาณิชย์บริเวณถนนนครนอก-นครใน

ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองและศาลเจ้าต่าง ๆ

ประตูเมืองสร้างขึ้นใหม่บนถนนนครนอก

ประเพณีโลกพระ

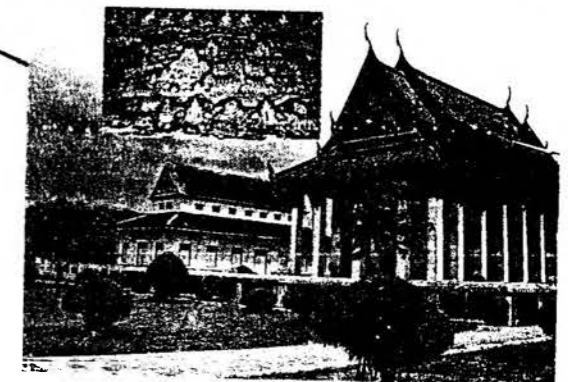
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา

วิถีชีวิตชาวสงขลาที่ผูกพันกับวัด

ประเพณีชิงเปรต

วัดมณีฆาตวัดเก่าแก่ก่อนสร้างเมืองสงขลา

แผนที่ 3.16 แผนที่แสดงมรดกที่มีคุณค่าแก่การอนุรักษ์และพัฒนา สงขลาบ่อยาง

รบกวน เพราะพื้นที่แห่งนี้มีชีวิต สงขลาปัจจุบันยังไม่ถูกการพัฒนาเข้ามารบกวนมากจนเกินไป ดังนั้นเราควรเก็บมรดกนี้ไว้ ทำให้เมืองสงขลาเป็นเมืองที่น่าอยู่ ภายในเมืองสงขลาประกอบด้วยโบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย

- ป้อมเมือง จำนวน 1 แห่ง คือป้อมปากน้ำแหลมทราย
- กำแพงเมือง ส่วนใหญ่ถูกรื้อถอน เหลือเพียงด้านทิศเหนือยาวประมาณ 140 เมตร และทางด้านทิศตะวันตกเหลือเพียงส่วนหนึ่ง ยาวประมาณ 50 เมตร
- ศาสนสถาน จำนวน 6 แห่ง เป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาทั้งหมด วัดที่สำคัญคือ วัดมัชฌิมาวาส และวัดอื่นๆ ได้แก่ วัดโพธิปฐมาวาส วัดดอนแย้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีศาสนสถานนอกกำแพงเมืองอีก 14 แห่ง
- ศาลหลักเมือง จำนวน 1 แห่ง
- ที่พักักเจ้าเมือง จำนวน 2 แห่ง ได้แก่ บ้านพักพระยาสุนทรราชารักษ์ (เนตร ณ สงขลา) และพระตำหนักเขาน้อย (ปัจจุบันคือ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลา และบ้านพักผู้ว่าราชการจังหวัด)
- อาคารเก่าริมถนนนครนอก - นครใน มีลักษณะเป็นย่านการค้าและที่พักอาศัยในอดีต

การศึกษาพัฒนาการท่องเที่ยวสงขลา ทำให้พบว่าท้องถิ่นนี้เป็นเมืองที่มีพัฒนาการทางชุมชนเป็นเวลายาวนานถอยหลังไปนับพันปี พื้นที่บริเวณนี้ได้ปรากฏร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีการตั้งชุมชนเป็นยุคสมัยไม่ขาดสายมีทั้งลุ่มสลาย และพัฒนาต่อเนื่องจนกลายเป็นเมือง ชุมชนเหล่านี้ได้พัฒนากลายเป็นบ้านและเมือง รู้จักกันในนาม สหิงพระ พัทลุงและสงขลา ตามลำดับ จากสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาเป็นเมืองท่าค้าขายมาตลอด เพราะตั้งอยู่กับเส้นทางค้าขายระหว่างตะวันออกและตะวันตก ทำให้สงขลาเป็นบ้านหลอมทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของมนุษย์หลายเผ่า เป็นรอยต่อของชาวไทย พุทธร่วมมุสลิม โดยมีตัวเชื่อมประสานคือ ชาวจีน ความเจริญของสงขลาในทุกด้านที่ผ่านมาเกิดจากการเป็นเมืองท่าค้าขายเสรี ซึ่งทั้งหมดได้หลอมรวมกลายเป็นรากเหง้าต่อการพัฒนาเมืองสงขลาในยุคต่อมา